

ISSN 1895-9911
ISBN 978-83-7542-176-7

Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej

Polonia University Scientific Journal



16 (2016) nr 1

ISSN 1895-9911
ISBN 978-83-7542-176-7

Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej

Polonia University Scientific Journal

TOM 16

Vol. 16

Częstochowa 2016

© Copyright by Wydawnictwo „Educator”

Częstochowa 2016
Wydanie I

ISSN 1895-9911

ISBN 978-83-7542-176-7



Wydawnictwo Akademii Polonijnej w Częstochowie „Educator”

Sekretarz redakcji / Secretary: Justyna Rozmarynowska

ul. Pułaskiego 4/6, PL 42-200 Częstochowa

Tel. +48 (34) 368-42-15; fax +48 (34) 324-96-62

E-mail: wydawnictwo@ap.edu.pl

www.ap.edu.pl/wydawnictwo

Wersja papierowa czasopisma jest wersją pierwotną.

Czasopismo jest dostępne w wersji elektronicznej na stronie: www.ap.edu.pl/periodyk-naukowy-akademii-polonijnej

Redaktor naukowy / Scientific Editor:

Władysław MAJKOWSKI

Redaktor tomu / Volume Editor:

Bartosz WANOT

Rada Naukowa / Scientific Council:

Tadeusz BĄK Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna
im. Ks. B. Markiewicza w Jarosławiu

Leszek BEDNARCZUK Akademia Polonijna w Częstochowie

Adam BŁAŚ Uniwersytet Wrocławski

Helena BURUNOWA Akademia Polonijna w Częstochowie

Geert DEMUIJNCK Université de Lille

Zbigniew DOMAŃSKI Politechnika Częstochowska

Mirosław KALINOWSKI Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Adam KRZYMOWSKI Akademia Polonijna w Częstochowie

Matthias KRAMER Internationales Hochschulinstitut Zittau

Andrzej KRYŃSKI Akademia Polonijna w Częstochowie

Jan MAZUR Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Andrzej NAPIÓRKOWSKI Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Marite OPINCANE Rēzeknes Augstskola

Zbigniew PIASEK Politechnika Krakowska

Wojciech PODLECKI Akademia Polonijna w Częstochowie

Jerzy SUPADY Akademia Polonijna w Częstochowie

Maria SZYMAŃSKA Akademia Polonijna w Częstochowie

Consuelo CORRADI Università LUMSA w Rzymie

Gerrit de VYLDER Lessius University College in Antwerp

Piotr ZASĘPA Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Volodymyr KULISHOV Narodowy Uniwersytet w Krzywym Rogu

Redaktor statystyczny / Statistical Editor:

Jolanta Kołaczyk

Rada Konsultacyjna / Advisory Council:

Aimé F. Caekelbergh (Belgia)

Martin Guimfac (Kamerun)

Cyril Hišem (Słowacja)

Renáta Myšková (Czechy)

Charles Ngadjifna (Kamerun)

Roman Nir (USA)

R. R. Posada (Kolumbia)

Nadija Skotna (Ukraina)

Marian Szablewski (Australia)

Zdzisław Wesółowski (USA)

Herkulan Wróbel (Argentyna)

Jordan Zjawiony (USA)

Laura Palazzani (Włochy)

Konsultanci naukowi / Scientific Advisers:

Piotr Stec (Opole)

Edward Walewander (Lublin)

Leon Szot (Warszawa)

Stali współpracownicy / Collaborators:

Kazimierz Bobowski

Wiesław Bokajło

Krystyna Chałas

Georges Kamto

Jerzy Koperek

Janusz Mierzwa

Waldemar Tyrek

Jacek Łukaszewicz

Spis treści

Nauki Humanistyczne	7
----------------------------	---

Hubert Jurjewicz

THE PROBLEMS OF POLISH AND COLOMBIAN IMMIGRANTS EXPERIENCED DURING THE PROCESS OF THEIR PSYCHOLOGICAL AND SOCIO-CULTURAL ADAPTATION TO THE HOST CULTURE IN USA	9
---	---

Paweł Świerczek, Bartosz Wanot, Adriana Kosior-Lara

SERCE, DUSZA, CIAŁO MIARĄ WARTOŚCI MORALNEJ CZŁOWIEKA	29
--	----

Mariya Vynarchyk

L'ENSEIGNEMENT BILINGUE AU CONTEXTE DU CONSEIL DE L'EUROPE	37
---	----

Andrzej Mirski

TYPY BIOPSYCHOSPOŁECZNE, WZORY ZACHOWANIA I OSOBOWOŚĆ W UJĘCIU PSYCHOSOMATYCZNYM	51
---	----

Wojciech Podlecki

CZY KARTA PRAW PODSTAWOWYCH UNII EUROPEJSKIEJ JEST ZA OBRONĄ ŻYCIA ?	81
---	----

Paweł Świerczek, Bartosz Wanot

MAŁŻEŃSTWO, MACIERZYŃSTWO I RODZINA WARUNKIEM TRWANIA POKOLEŃ	87
--	----

Nauki społeczne	95
------------------------	----

Mikołaj Kukowski

METODY BADANIA RELACJI MIĘDZYNARODOWYCH	97
---	----

Natalia Mirska-Tomasz, Andrzej Mirski

ROLA NEUROMARKERÓW W DIAGNOZIE ADHD	117
-------------------------------------	-----

NAUKI HUMANISTYCZNE

Hubert Jurjewicz

THE PROBLEMS OF POLISH AND COLOMBIAN IMMIGRANTS EXPERIENCED DURING THE PROCESS OF THEIR PSYCHOLOGICAL AND SOCIO-CULTURAL ADAPTATION TO THE HOST CULTURE IN USA

PROBLEMY POLSKICH I KOLUMBIJSKICH EMIGRANTÓW DOŚWIADCZONYCH PODCZAS PROCESU ICH PSYCHOLOGICZNEGO I SPOŁECZNO-KULTUROWEGO DOSTOSOWANIA DO KULTURY W USA

Abstract. The cultural aspects of the problems of immigrants in the new country have gained much attention of acculturation researchers in the recent decade. This study analyzes the psychological and social adaptation issues of immigrants to the United States. The study focused its analysis towards Polish and Colombian immigrants. The conceptual framework of the study was based on Berry's acculturation strategies and Ward's dimensions of acculturation. The study employed a qualitative research design. Primary data collection instrument of the study was semi-structured interviews. There were 136 research participants living in Diocese of Paterson, New Jersey with sixty eight from Polish origin and sixty eight from Colombian origin. The sampling method used was snowball sampling. The purpose was to investigate their problems from psychological perspectives as well as socio-cultural perspectives. The researcher analyzed the issues in the light of four acculturation strategies of assimilation, separation, integration, and marginalization. The researcher also analyzed the issues using the variables of psychological adaptation and socio-cultural adaptation. For psychological adaptation, the variables used were coping styles, life changes, social support, and personality. For socio-cultural adaptation, the variables used were length of stay, language fluency, and interaction with local people. There were some significant patterns found in the study. Participants who immigrated by

choice were inclined towards assimilation, while those immigrated forcefully were inclined towards separation. Language proficiency in English was found as the biggest barrier in the acculturation process. The social support was positive if the cause of immigration was to join the family in the new country. It was negative if the cause of the immigration was better prospects. Families treated the immigrants as ignorant to the family and people also labeled them as unpatriotic. Time also plays an important role and the problems of acculturation reduce when the length of stay increases. Mixed trends were found in interaction with local people. Polish participants described their interactions as positive, while Colombian participants had concerns about it. Social policy implications of the research include measures in mental health and education.

Streszczenie. Kulturowe aspekty problemów imigrantów w nowym kraju zyskały wiele uwagi badaczy akulturacji w ostatnim dziesięcioleciu. Niniejsze badania analizują psychologiczne i społeczne problemy adaptacyjne imigrantów w Stanach Zjednoczonych. Badania koncentrują się w swojej analizie na przykładzie polskich i kolumbijskich emigrantów. Ramy koncepcyjne badań były oparte na strategii i metodzie akulturacji *Berryego* i wymiarów akulturacji *Warda*. Badania miały wymiar projektu badawczego. Podstawowym narzędziem do zbierania danych z badania były pół-strukturyzowane wywiady. W badaniach uczestniczyło 136 ankietowanych żyjących na terenie diecezji Paterson, New Jersey. Badania zostały przeprowadzone w październiku 2014. Sześćdziesiąt osiem osób było polskiego pochodzenia i sześćdziesiąt osiem z pochodzenia kolumbijskiego. Sposób dobierania próbek wykorzystywany był metodą kuli śnieżnej. Celem było zbadanie ich problemów z perspektywy psychologicznej, jak i perspektyw społeczno-kulturowych. Badacz przeanalizował kwestie w świetle czterech strategii akulturacji: asymilacji, separacji, integracji i marginalizacji. Badacz przeanalizował również kwestie przy użyciu zmiennych i adaptacji psychologicznej, adaptacji społeczno-kulturowej. Adaptacji psychologicznej, zmienne użyte zostały style radzenia sobie, zmiany życia, wsparcie społeczne i osobowości. Adaptacji społeczno-kulturowej, zmienne wykorzystywane były długość pobytu, znajomość języka i interakcji z lokalnymi ludźmi. Zauważono kilka istotnych zależności w badaniu. Uczestnicy, którzy wyemigrowali z wyboru zmierzali w kierunku asymilacji, podczas gdy ci którzy nie wyemigrowali z własnej woli, zmierzali w kierunku separacji z nową kulturą. Znajomość języka angielskiego okazała się największym problemem w procesie akulturacji. Wsparcie społeczne było dodatnie kiedy przyczyną imigracji było przyłączyć się do rodziny w nowym kraju. Odbiór był negatywny, jeśli przyczyną imigracji były lepsze perspektywy. Poprzez akulturację lub asymilację z nową kulturą, część rodzin spo-

tykała się z odrzuceniem, ze swoich członków rodziny w krajach rodzimych. Dobry wejście w nową kulturę, było odbierane przez znajomych pozostających w kraju rodzinnym jako oznakę braku patriotyzmu z własnym krajem, szczególnie widoczne u Kolumbijskich emigrantów. Czas odgrywał również ważną rolę i problemy akulturacji zmniejszały się proporcjonalnie do długości pobytu w USA. Stwierdzono różne tendencje w socjalizowaniu się lokalnymi ludźmi. Polscy uczestnicy opisali interakcję z amerykańską kulturą i ludźmi urodzonymi tutaj jako pozytywną, a kolumbijscy uczestnicy mieli obawy co do tego i woleli pozostawać w grupach ludzi którzy wywodzili się z tej samej kultury (np. forma spędzania wolnego czasu tylko, lub przeważnie wśród hiszpańskojęzycznych przyjaciół lub rodziny). Skutki polityki społecznej badania obejmują środki metody i plan działania w zakresie zdrowia psychicznego i edukacji.

Introduction

Acculturation has become an important area of study in the recent history. It refers to those changes that occur when people come in contact with culturally dissimilar people, social influences, and groups. These changes may happen due to any intercultural contact. However, the term acculturation is commonly used for those individuals who live in countries other than their countries of birth. These may include immigrants, asylum seekers, and refugees. In the study of acculturation, these people are assumed to be permanently settled in the new country¹. Brisset et al. (2010) states that acculturation refers to the psychological and cultural changes that occur when different cultural groups come in contact with one another. They emphasize a distinction between socio-cultural adaptation and psychological adaptation. Socio-cultural adaptation relates to behavioral adaptation. It describes how successful an acculturating individual is in managing day to day life in the culture of the new country. Social learning paradigm explains the socio-cultural adaptation. Psychological adaptation relates to emotional and affective adaptation. It describes the feelings of satisfaction and well being with transitions. Stress and coping models can explain the psychological adap-

¹ S. J. Schwartz et al., *Rethinking the concept of acculturation: Implications for theory and research*, „American Psychologist”, v. 65(4), 2010, doi:10.1037/a0019330.

tation. The key variables for studying psychological adaption are life changes, personality variables, and social support. The key variables for studying socio-cultural adaptation are cultural distance, language ability, cultural identity, and cultural knowledge².

Schwartz et al. (2010) describes Berry's model of acculturation. Berry emphasized that migrating to a new country does not mean that an immigrant will discard values, belief systems, and practices of the country of origin. His model described two dimensions of culture. The first dimension is called heritage culture retention, and the second dimension receiving culture acquisition. These two dimensions generate four categories of acculturation. He named these categories as assimilation, separation, integration, and marginalization. Assimilation means discarding the heritage culture and adopting the receiving culture. Separation means retaining the heritage culture and discarding the receiving culture. Integration means retaining the heritage culture and adopting the receiving culture. Marginalization means discarding the heritage culture as well as receiving culture.

Another model that had a strong impact in acculturation research is Ward's model of acculturation. Ward proposed two dimensions of acculturation as psychological adjustment and socio-cultural adaptation. She created a distinction between these two dimensions. She emphasized that although the dimensions are interrelated, different factors explain these dimensions³. The conceptual framework of the current study is based on both the models of Berry and Ward.

Sam & Berry⁴ state there is a difference between the process of acculturation and adaptation. The better adapted people are those who have integrated into new society. According to Berry's model of acculturation, integrated people are those who neither rejected the heritage culture nor discarded the receiving culture. Integrated

² C. Brisset. Et al., *Psychological and sociocultural adaptation of university students in France: The case of Vietnamese international students*, "International Journal of Intercultural Relations", v. 34(4), 2010, doi:10.1016/j.ijintrel.2010.02.009.

³ A.R. Gurung, *Multicultural Approaches to Health and Wellness in America*. ABC-CLIO, Retrieved from <http://books.google.com/books?isbn=1440803501>.

⁴ D.L. Sam, J.W. Berry, *Acculturation when individuals and groups of different cultural backgrounds meet*, "Perspectives on Psychological Science", v. 5(4), 2010, doi:10.1177/1745691610373075.

people are better adopted than those who acculturate through assimilation, separation, or marginalization. Badea et al. (2011) argues that identification with the country of origin plays an important role in the determination of acculturation decisions. The dynamics of acculturation is such that there is a dominant group and an acculturating group. The dominant group has greater power and influence. The acculturating group undergoes various forms of adaptation.

Lu et al. (2011)⁵ studied 214 Chinese immigrants migrated to Australia. They investigated predictors of acculturation strategy. These include language proficiency, work experience in the host country, education experience in the host country, and social support at the workplace. The findings showed that Chinese immigrants have a preference towards their home culture. However, proficiency of English language and social support systems were found conducive for acculturation. The study of acculturation process requires deep and diverse thinking. Chirkov⁶ states these attributes are rare in the discourse of the acculturation for three reasons. First, the acculturation researchers employ positivistic and quantitative approach that is not suitable for comprehending this process. Second, researchers do not employ working models of culture. Third, the study of acculturation process requires analyzing critically obtained knowledge and achieved results. This study takes into consideration all these three aspects.

1. Immigration to the United States

Over the past 50 years, there has been a substantial increase in the immigrants in the United States. There were 40.4 million immigrants in U.S. in 2011, as compared to 9.7 million in 1960. These immigrants are classified as naturalized U.S. citizens, legal permanent residents, and unauthorized immigrants. The immigrant population

⁵ Y. Lu, R. Samaratunge, C.E. Härtel, *Acculturation strategies among professional Chinese immigrants in the Australian workplace*, "Asia Pacific Journal of Human Resources", v. 49(1), 2011, doi:10.1177/10384111110391709.

⁶ V. Chirkov, *Critical psychology of acculturation: What do we study and how do we study it, when we investigate acculturation?*, "International Journal of Intercultural Relations", v. 33(2), 2009, doi:10.1016/j.ijintrel.2008.12.004.

that was 5.4 percent of the total population in 1960 increased to 13 percent of the U.S. population in 2011. Between 2000 and 2011, a 30 percent increase was witnessed in the flow of immigrants. Immigrants coming to U.S. have a diverse skill set. Sixty eight percent have a high school diploma. Eleven percent has a master or doctorate degree. There were 8.4 million undocumented persons in U.S. in 2000. As of 2011, the figure went up to 11.1 million. In 2011, 8.5 million legal permanent residents acquired the eligibility for naturalization. In 2012, the number of naturalized people was 757,434⁷. According to 2014 estimates, the net migration rate of U.S. is 2.45 migrants per 1,000 population. U.S. ranks 40 in the world in terms of net migration rate (CIA World Factbook, 2014)⁸.

The number of immigrants arrived from Poland pre-1980 period was 119,428. During the period 1980-1989, the number of Polish arrived was 96,380. During 1990-1999, the count of immigrants was 142,749. During the period 2000-2010, the number of immigrants stood at 111,473. Hence, there are variations in the flow of Polish immigrants in different periods. The share of Polish immigrants arrived in 2000 or later is 23.7% of the total immigrant population. The number of immigrants arrived from Colombia pre-1980 period was 113,147. During the period 1980-1989, the number of Colombians arrived was 121,961. During 1990-1999, the count of immigrants was 170,799. During the period 2000-2010, the number of immigrants stood at 242,441. There are variations in the flow of Colombian immigrants in different periods. The count has increased substantially in the period 2000-2010. The share of Colombian immigrants arrived in 2000 or later, is 37.4% of the total immigrant population⁹.

This study aims to analyze the problems related to the psychological and socio-cultural adaptation of Polish and Colombian immi-

⁷ A. Garcia, *The Facts on Immigration Today*. Center for American Progress, Retrieved from <http://www.americanprogress.org/issues/immigration/report/2013/04/03/59040/the-facts-on-immigration-today-3>.

⁸ CIA, *World Factbook*. United States. Central Intelligence Agency, Retrieved from <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html>.

⁹ S. A. Camarota, *Immigrants in the United States, 2010: A Profile of America's Foreign-Born Population*. The Center for Immigration Studies, Retrieved from <http://cis.org/2012-profile-of-americas-foreign-born-population>.

grants in U.S. The study explored the problems in the light of acculturation models of Berry and Ward. The study also explored these problems in the light of acculturation strategies. The researcher was interested in knowing the specific patterns of acculturation and adaptation employed by Polish and Colombian immigrants. The researcher used qualitative research techniques for analyzing the issues. The data collection instrument was semi structured interviews from Polish and Colombian immigrants in the U.S., living on the territory of Diocese of Paterson. The interview questions were designed to know the experiences of the process and problems of migration in United States. The analysis of the data resulted in themes related to migration experience of the research participants. The research focused on patterns of adaptation of Polish and Colombian immigration in the light of conceptual models of acculturation.

2. Research

Method

The researcher in this study interviewed a middle sample size. Hence, the aim of the study was not to generalize findings to the population of immigrants, migrated to U.S. The main objective of the study was to gain insight into the experiences of the interviewees as communicated by them. The grounded theory research design is appropriate for these situations where data is analyzed by means of individual interviews. Grounded theory approach is a method of qualitative research. The theory is appropriate for giving conceptual labels to the data, creating a theoretical model, and placing interpretations on the data (Kim, Eves, & Scarles, 2009)¹⁰.

Instrument of Data Collection

The data collection instrument was semi-structured interviews.

¹⁰ Z.G. Kim, A. Eves, C. Scarles, *Building a model of local food consumption on trips and holidays: A grounded theory approach*, "International Journal of Hospitality Management", v. 28(3), 2009, doi:10.1016/j.ijhm.2008.11.005.

The researcher selected this method of data collection, because the dynamics of acculturation are very complex, and it is through qualitative analysis, new insight and emerging themes can be explored. The researcher formulated ten interview questions so that the interaction with the interviewees can be made focused and standardized. The questions were related to experiences of migration and problems of adaptation.

Population and Sample

The population of the study consisted of all Polish and Colombian immigrants settled in U.S. The research participants comprised of 136 people. Among them, 68 participants were Polish immigrants and 68 participants were Colombian immigrants. Within Polish and Colombian immigrants, 34 participants were male and 34 participants were female. The participants ranged from 28 years to 70 years of age. All participants had obtained at least masters degree from their country of origin. The work experience of the participants in the home country ranged from 4 years to 7 years. The work experience of the participants in the host country ranged from 5 years to 25 years.

Sampling Method

The sampling method used for the study was non-random sampling. Within non-random sampling, the researcher used snowball sampling. In snowball sampling, data collection is initiated with the people, the researcher can locate. The researcher then asks initial participants to provide information about other members of the population whom they happen to know. This sampling method is useful in situations when the target population is difficult to locate such as migrant workers, homeless individuals, and undocumented immigrants¹¹. The researcher was able to locate twenty Polish and twenty Colombian immigrant. The other participants were located through the contacts of these initial participants.

¹¹ E. Babbie, *The Basics of Social Research*. Cengage Learning, Retrieved from <http://books.google.com/books?isbn=0495812242>.

Reliability and Validity

Reliability of the research refers to the consistency of the results. If the research is reliable, the research instrument will give the same result in repeated trials. Reliability types include inter-observer reliability, internal consistency reliability, and test-retest reliability. Validity defines the accuracy of the research instrument. If the research is valid, the research instrument will address its designed purpose. Validity types include construct validity, content validity, and criterion validity¹². The researcher ensured reliability of the study through internal consistency reliability and test-retest reliability. The validity was ensured through content validity.

Confidentiality

The researcher ensured complete confidentiality and privacy to the research participants. The confidentiality was maintained by codifying the responses and removing the actual names from the data of interviewees. All the data of the research was kept in a locked cabinet, and the researcher utilized the information only for the purpose of the research. Since the researcher used snowball sampling method, the initial participants were aware about other participants of the study. Hence, the researcher signed an undertaking with them that they would not disclose the names of the participants to anyone not involved in the research process.

Data Collection Method

The interviews were conducted either through phone or video chat. The duration of the interview ranged from 50 minutes to 70 minutes. The interviewer used 10 planned interview questions as a guide during interview. The responses were codified and common patterns and major themes were developed.

¹² D.P. Andrew, P.M. Pedersen, C.D. McEvoy, *Research methods and design in sport management. Human Kinetics*, Retrieved from <http://books.google.com/books?isbn=073607385X>.

Results

The analysis of the interviews resulted in 4 main themes that describe the process of socio-cultural and psychological adaptation of Polish and Colombian immigrants. The main themes were causes of immigration, Berry's four factor analysis, Psychological adjustment, and Socio-cultural adaptation.

Causes of Immigration

The 136 research participants described different causes for immigrating to U.S. These include economic factors, family ties, perception of U.S., and political conditions of the home country. The participants who stated economic factors as their cause of immigration were of the opinion that they have better growth prospects in U.S. The economy of U.S. is strong and has the potential of sustaining severe pressures and tough conditions. Also, the country is leading in terms of technological advancement, knowledge society, and digital revolution. Many leading companies of the world have their headquarters in U.S. Hence, there are good opportunities of applying the skill set in the most advanced sectors of the world. The participants who stated family ties as their cause of migration were of the opinion that their families are their main priorities, and they prefer to live together at one place. Since their relatives are already settled in U.S., therefore they also opted for migration.

The participants who stated perception of U.S. as the cause of migration were of the opinion that U.S. is considered as the world power, and the think tanks of the U.S. lead the future directions of the world at the economic, political, and strategic level. Hence, they feel pride and privilege to have the U.S. citizenship and would like to associate themselves with the privileged community of the world. The participants who stated political conditions as the cause of immigration were of the opinion that U.S. has one of the best democracies in the world. The political system of the country is stable, and the country has true and functioning democracy. Poland is now a democratic country, but it was under the influence of communism and

Soviet Union up till 1989. It has improved its image from the communist country to a democratic country. However, influences of the communism have not completely vanished from the country. The democracy in Colombia has also faced several controversies. The former president Uribe served the country for two terms. However, when he intended to serve for another term, he was barred from seeking re-election. In August 2014, Manuel Santos assumed the office of the presidency. The participants opined that due to these political instabilities in the country, they opted to migrate to U.S.

Berry's four factor analysis

Berry's model of acculturation defines four classifications of acculturation; Assimilation, Separation, Integration, and Marginalization. Out of 136 participants, none of the participants categorized them into marginalization. Seventy three participants stated assimilation, thirty eight participants stated integration, and twenty five participants stated separation as the acculturation process in their cases. The participants who stated assimilation as the strategy of acculturation were of the opinion that when a person enters the new country, it becomes very difficult for them to be associated with the culture and traditions of the home country. Participants said that when they entered U.S., they had an intense feeling of nostalgia. They missed their home country very much. Polish participants stated that were so used to speaking in Polish that they found a lot of difficulty in communicating in English. The food and cultural traditions were quite different. In the case of Colombia too, the majority of the population speak Spanish language. Hence, they faced a language barrier in the new country. Participants however opined that it was a temporary phase. With the passage of time, they assimilated into the culture of new country. They got used to of their traditions, language, culture, and food in such a way that they felt part of it. The assimilation process resulted in losing the memory of the culture of home country.

The participants who stated separation as their acculturation strategy were of the opinion that the country of birth can never be forgotten by a person. The place where a person is brought up

becomes the part of a person's permanent memory. Also, the people with whom a person lives for many years are so closed to one's heart that it becomes difficult to close your eyes from the past. Both Polish and Colombian participants in this group said that they would never allow them to forget the culture of their home countries. They will respect the laws, regulations, and procedures of the new country. However, within the ethical and legal limits, they will stick to the cultures and traditions of their home countries.

The people who stated integration as their acculturation strategy were of the opinion that wherever a person lives, it is always a new learning environment for him. Cultures and traditions of two countries are not always mutually exclusive. It is possible to embrace the cultures of both countries simultaneously. Hence, this group of participants was of the opinion that they will embrace the cultural realities of the U.S. However at the same time, they will keep retaining their cultural identities rooted in Polish and Colombian culture.

3. Adjustment to New Reality

Psychological Adjustment

In psychological adjustment, participants were asked about their emotional and affective aspects. The questions are related to coping styles, life changes, social support, and personality. Most of the participants were of the opinion that their psychological well-being was greatly affected as a result of immigration. At the mental level, it resulted in a cultural shock. With the passage of time, its intensity reduced; however it was too painful initially. Participants were of the opinion that the personality of an individual has an important role in the assimilation process. It defines a person's unique adjustment to the environment. Some people have the innate abilities of adaptation. Hence, they quickly get adjusted to the new environment. However, if the nature of the person is not of being adaptive quickly, he faces difficulties in adjusting to the new environment. The other key determinant is the unique coping style of an individual. If a person is optimistic and has the characteristic of being happy in changing environment, he easily copes with the new environment.

On the other hand, if a person is resistant to change by nature, he takes a long time for adjustment.

The third key determinant is social support. The immigrants whose cause of immigration was family ties and united family experienced a strong social support, especially from their families. However, those immigrants who came to U.S. for better prospects or other reasons had mixed experiences towards the social support. Parents of some participants honored their decisions of immigration and supported their cause. However, parents of other participants did not like their decision of immigration. They stressed that looking after the family affairs and spending quality time with family are far more important than earning a little more money. They were blamed by their families and relatives of being too materialistic in their endeavors. Some participants told that they also faced the blame of being non-patriotic. People said that by leaving the country, they have opted to serve other country with their skill sets, and deprived the home country of their needed expertise. Participants complained that such people do not realize that they send valuable foreign exchange to the home country in terms of remittances to their families. Some participants also said that they are labeled as 'dual nationals' and the people say that they cannot be loyal to both countries simultaneously.

The fourth key determinant was life changes. Here participants said that they faced many life changes in their immigration. In U.S., the competition is very fierce and one has to compete with the best talents of the world to secure his position. A Polish participant said that the culture here is very straight forward as compared to the traditional European culture. The American society is a capitalist society in its entirety. One Polish participant who had witnessed both communist and the democratic period in the home country found the life in U.S. quite challenging.

Socio-Cultural Adaptation

Socio-Cultural adaptation is related to learning culturally appropriate skills. The key variables in socio-cultural adaptation are length of stay in the new country, language fluency, and degree of interac-

tion with the nationals of new country. The work experience of the participants in the host country ranged from 5 years to 25 years. The length of stay of research participants in the new country was from 7 years to 30 years. The participants who had spent more than 10 years in the new country had fewer problems of socio-cultural adaptation than participants who had spent less than 10 years. It shows that time is an important factor in socio-cultural adaptation. If a person spends time in the new country, and builds the space to spend the adjustment duration, the chances are that the adaptation process will take place and result in a settled life of a person in the new country.

The official language in Poland is Polish, and Spanish is the official language in Colombia. Hence, the participants cited it as one of their most difficult problems in the new country. They not only needed to learn English as a second language, but also had to become proficient to excel in their workplaces. One participant opined that despite all the proficiencies acquired so far, it is never possible to express the feelings and emotions in the same way, one can express in his native language. The participants felt nostalgic and missed those days when they freely expressed them in their native languages. Another important factor in the socio-cultural adaptation is the degree of interaction with the nationals of new country. Polish participants stated that were comfortable in their interactions with the local people. They found them supportive and all-encompassing. However, Colombian participants said that they did not have good experience in interacting with the local people. They said that they found biasness in the local people towards foreign nationals. On one hand, they treated them as different people and preferred to interact with them with caution and restraint. On the other hand, due to recent economic downturn, they felt that foreign workers are not only reducing their employment opportunities, but also spoiling the job market by agreeing to be paid at lower wages than the local people.

Some participants stressed the role of social networking sites in the process of interactions. They felt that social media is very helpful in developing contacts. It enables them to build connections in the new country and know about the likes and dislikes of a person. It also helps them to stay in touch with their families at home. One partic-

ipant, however, is of the opinion that social media creates a virtual world and it can never replace the real world of face-to-face interactions. With so many friends and followers, one cannot spend enough time online with friends and followers. Hence social media contacts result in weak ties and not intimate relationships. Also, many organizations have blocked access to Facebook and Twitter during office hours. So, they get quite a small portion of their day time for surfing these sites. One participant praised the sharing features of social networking websites and said that whatever happens to him in U.S. and whatever place he visits, his family at home receives constant and quick updates from social media and he also gets instant feedbacks.

Discussion

This study analyzed the problems related to psychological adaptation and socio-cultural adaptation. The population of the study was Polish and Colombian immigrants. Hence, the two home countries in this study were Poland and Colombia and the new or host country was U.S. The study analyzed the acculturation models and acculturation strategies. The acculturation models used in this study were Berry's acculturation model of four acculturation strategies and Ward's model of two dimensions of culture.

In the Berry's model, the highest number of participants was inclined towards assimilation, next integration, and last separation. The researcher observed that participants inclined towards assimilation were those whose reason of migration was better prospects. The participants inclined towards separation were those whose reason of migration was family ties. The participants inclined towards integration were those who have higher capability of adaptation in their personality. Hence, it can be said that if the immigrants decide to migrate by choice, they tend to assimilate the receiving culture. If the immigrants are forced to migrate due to their families and relatives, they tend to separate with the receiving culture. Time plays an important role in the acculturation process. When a considerable time is spent in the new country, the adjustment problems reduce and person copes with the issues and problems of acculturation.

In the Ward models' psychological adjustment, it was found that personality plays an important role in the adaptation process. Coping styles also vary from person to person, and are an important determinant in successful psychological adaptation. Social support was found to be strong, when the immigrants joined their family as a result of the immigration. Social support was found negative, when the immigrants left their families as a result of the immigration. They were labeled as ignorant to the families as well as non-patriotic.

In the Ward's model socio-cultural adaptation, the key variables studied were length of stay, language fluency, and the degree of interaction. Language fluency came out to be the biggest barrier in socio-cultural adaptation for both Polish and Colombian participants. It was due to the fact that neither Poland nor Colombia has English as their official language. The length of stay was found to be strongly correlated with the socio-cultural adaptation. Participants were of the mixed opinion regarding interactions with local people. Polish people replied positively for these interactions; however Colombians had reservations about it.

4. Social Policy Implications

There are a number of social policy implications that emerge from this research. Due to the psychological and socio-cultural adaptation in acculturation process, immigrants find stress, anxiety, and other mental health issues. Public health professionals in the U.S. should raise these concerns at the relevant forums and find solutions that are in the best interest of all stakeholders. The United States is an attractive place of immigration for people across the globe. If the problems are not addressed, the foreign workforce with mental health issues may create problems for U.S. It is also a sign to the governments of Poland and Colombia to analyze the causes of immigration in their countries. If the reasons are family ties or better prospects, then governments can do little about it. A person who wants to join his family in another country will do so anyway, no matter what initiatives the governments of the home country take. However if the reasons are less conducive environment in the home country or the political instability, then it becomes the

responsibility of the governments to provide an enabling environment to their citizens. If a person migrates to another country, because he thinks that his talents will not be fully appreciated in the home country, then it is something that needs the attention of the respective governments.

Another implication is for the Polish and Colombian immigrants to rethink their decision of immigration. Also, the people who are planning to immigrate must do so after a thorough and careful analysis. In today's world, every country has its own issues and problems. U.S. is no exception. The employment opportunities are not enough to meet the demands of even local workforce. The foreigners never get the same environment as they get in their home country. Also, now countries are taking strict measures towards foreign workforce due to the threats of terrorism and extremism. Hence, a foreigner has to go through a strict scrutiny process when he travels to the new country. So, if the skills can be applied and used in the home country, it is advisable to reconsider the option of migration.

Another implication is related to language proficiency. Both Polish and Colombian participants cited language barrier as the most difficult problem in the U.S. Poland uses Polish and Colombia uses Spanish as the official language. Hence, English proficiency is lacking among the Polish and Colombians. To assist immigrants in this regard, English learning institutes specific to Polish and Colombian immigrants must be established in U.S. Also, a minimum score of English language must be set. If a Polish or a Colombian immigrant falls below this score, his immigration request should be reconsidered.

The immigration is a phenomenon around the world that occurs by choice as well as forcefully. Irrespective of the reason of immigration, it is the inner thirst of a human to improve his quality of life that persuades him to take these decisions. If the situation deteriorates, the mental health of the person gets disturbed, as the world of his dreams suddenly falls down. To assist people to accomplish their goals and dreams, it is the responsibility of all stakeholders to make the process of immigration as smooth as possible. The study of acculturation strategies and cultural adaptation dimensions help in pursuing this cause. Through the help of each other and understanding the dynamics of the issues, the world can be made a better place.

Bibliography

- Andrew D. P., Pedersen, P. M., McEvoy, C. D., *Research methods and design in sport management. Human Kinetics*, Retrieved from <http://books.google.com/books?isbn=073607385X>.
- Babbie E. *The Basics of Social Research. Cengage Learning*, Retrieved from <http://books.google.com/books?isbn=0495812242>.
- Brisset C., Safdar S., Lewis J. R., Sabatier C., *Psychological and sociocultural adaptation of university students in France: The case of Vietnamese international students*, "International Journal of Intercultural Relations, v. 34(4), 2010, doi:10.1016/j.ijintrel.2010.02.009.
- Camarota S. A., *Immigrants in the United States, 2010: A Profile of America's Foreign-Born Population. The Center for Immigration Studies*, Retrieved from <http://cis.org/2012-profile-of-americas-foreign-born-population>.
- Chirkov V., *Critical psychology of acculturation: What do we study and how do we study it, when we investigate acculturation?*, "International Journal of Intercultural Relations, v. 33(2), 2009, doi:10.1016/j.ijintrel.2008.12.004.
- CIA, *World Factbook*). *United States. Central Intelligence Agency*, Retrieved from <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html>.
- Garcia A., *The Facts on Immigration Today. Center for American Progress*, Retrieved from <http://www.americanprogress.org/issues/immigration/report/2013/04/03/59040/the-facts-on-immigration-today-3>.
- Gurung A. R., *Multicultural Approaches to Health and Wellness in America. ABC-CLIO*, Retrieved from <http://books.google.com/books?isbn=1440803501>.
- Kim Y. G., Eves A., Scarles, C., *Building a model of local food consumption on trips and holidays: A grounded theory approach*, "International Journal of Hospitality Management", v. 28(3), 2009, doi:10.1016/j.ijhm.2008.11.005.
- Lu Y., Samaratunge R., Härtel C. E., *Acculturation strategies among professional Chinese immigrants in the Australian workplace*,

“Asia Pacific Journal of Human Resources”, v. 49(1), 2011, doi:10.1177/1038411110391709.

SamD.L., BerryJ.W., *Acculturationwhenindividualsandgroupsofdifferent cultural backgrounds meet*, “Perspectives on Psychological Science”, v. 5(4), 2010, doi:10.1177/1745691610373075.

Schwartz S. J., Unger J. B., Zamboanga B. L., Szapocznik J., *Rethinking the concept of acculturation: Implications for theory and research*, „American Psychologist”, v. 65(4), 2010, doi:10.1037/a0019330.

Paweł Świerczek¹**Bartosz Wanot²****Adriana Kosior-Lara³**

SERCE, DUSZA, CIAŁO MIARĄ WARTOŚCI MORALNEJ CZŁOWIEKA

THE HEART, THE SOUL AND THE BODY AS THE MEASURE OF HUMAN MORAL VALUE

Streszczenie. Leczenie, terapia i rehabilitacja chorób serca, a nie niepotrzebna transplantacja i operacja stanowią o sercu, etyce i przysiędze zawodowej ludzi wykonywującej te czynności. Nie pieniądze w postaci gratyfikacji, ale życie ludzkie stanowi zasadniczą pulę w tej grze, nawet gdyby pacjent miał być częściowo kaleką to i tak chce żyć i być przydatnym dla społeczeństwa. Dusza stanowi niematerialny i nieśmiertelny pierwiastek ożywiający ciało i opuszczający je w chwili śmierci. Dusza wyróżnia przedmioty żywe obdarzone oddechem od martwych. Upodobanie ciała ludzkiego jest rzeczą względną, zależną od gustu obserwatora czy współpartnera życiowego. Może być pracowite, gnuśne lub leniwe, cnotliwe, grzeszne i obojętne. Ciało ludzkie z natury rzeczy jest świętym, bezgrzesznym i sprawiającym życiowe przyjemności nie tylko dla siebie, ale również dla współpartnera.

Abstract. Treatment, therapy and rehabilitation of heart diseases, as opposed to unnecessary transplantation and surgery, constitute the heart, the ethics and the professional oath of people performing these tasks. It is not money in the form of a bonus, but human life that is an essential part in this game, even if the patient became partially disabled, they would still want to live and be useful to society. The soul is the immaterial and immortal element animating the body and leaving it at the time of death. The soul is characteristic of animate objects endowed with breathing, as opposed

¹ Dr hab. Paweł Świerczek

² Dr n. med. Bartosz Wanot, Koordynator Instytutu Zdrowia i Pielęgniarstwa, adiunkt, Akademia Polonijna w Częstochowie, b.wanot@ap.edu.pl

³ Mgr piel. Adriana Kosior-Lara, Instytut Zdrowia i Pielęgniarstwa, Akademia Polonijna w Częstochowie

to the dead ones. A predilection for the human body is a relative matter, depending on the taste of an observer or a life partner. It may be hard-working, slothful or lazy, virtuous, sinful or indifferent. The human body is inherently holy, sinless and it gives life pleasures not only to itself but also to the partner.

1. Serce człowieka jako pompa oraz wzór miłości w życiu społecznym

Serce jest mięśniowym narządem warunkującym obieg krwi w organizmie. Podzielone jest na dwa przedsionki i dwie komory, przy czym prawa komora i prawy przedsionek tłoczą krew żylną, natomiast lewa połowa serca tłoczy krew tętniczą. Między przedsionkami a komorami znajdują się ujścia przedsionkowo-komorowe, okresowo zamykane przez zastawki (prawą trójdzielną, lewą dwudzielną). Do przedsionka prawego uchodzą żyły główne, do lewego płucne. Z lewej komory odchodzi aorta, rozpoczynająca duży obieg krwi, z prawej komory - tętnica płucna rozpoczynająca mały obieg krwi. Mięsień sercowy zbudowany jest z szczególnej tkanki mięśniowej poprzecznie prążkowanej, której włókna tworzą mięsień sercowy. Serce jako jedyny narząd w organizmie posiada swój automatyzm pracy zwany układem bodźcowo-przewodzącym, w którym powstają impulsy, które są przekazywane do całego mięśnia serca czego skutkiem jest praca mechaniczna serca. Serce jest odżywiane przez tętnice wieńcowe (naczynia wieńcowe)⁴.

Praca serca polega na rytmicznych skurczach i rozkurczach mięśnia sercowego przetłaczających krew do krwiobiegu małego i dużego w odpowiednim kierunku dzięki zastawką, odżywiając wszystkie części ciała ludzkiego. Serce można porównać do pompy ssąco-tłoczącej, która tłoczy krew. Pracę serca reguluje tzw. autonomiczny układ nerwowy⁵.

Choroby serca spowodowane są głównie miażdżycą i nadciśnieniem tętniczym jak również wadami wrodzonymi, zakażeniami

⁴ Ślusarczyk K. Podstawy anatomii dla studentów kierunku lekarsko-dentystycznego. Śląska Akademia Medyczna, Katowice 2008

⁵ Ślusarczyk K. Podstawy anatomii dla studentów kierunku lekarsko-dentystycznego. Śląska Akademia Medyczna, Katowice 2008

czy zakażeniami. Choroby te leczy się farmakologicznie, terapeutycznie bądź w przypadkach szczególnych chirurgicznie przy krótkotrwałym użyciu (na czas operacji) specjalnej aparatury zwanej sztucznym płuco-sercem stanowiącym zespół pomp, połączony z naczyniami krwionośnymi.

Leczenie, terapia i rehabilitacja, a nie niepotrzebna transplantacja i operacja stanowią o sercu, etyce i przysiędze zawodowej ludzi wykonywującej te czynności. Nie pieniądze w postaci gratyfikacji, ale życie ludzkie stanowi zasadniczą pulę w tej grze, nawet gdyby pacjent miał być częściowo kaleką to i tak chce żyć i być przydatnym dla społeczeństwa.

Miłość objawia się w słowach, czynach, godziwych i dobrych uczynkach. Stąd wprowadzenie do praktycznego życia słowa: proszę - dziękuję, przebaczam - proszę o przebaczenie; czyny godziwe to wierność, zaufanie i łaska; dobre uczynki tj. porady bez gratyfikacji, pomoc w biedzie i nieszczęściach oraz czyny przynoszące chlubę bliźnim, rodzicom i dzieciom, braciom i siostram, krewnym i znajomym, koleżankom i kolegom, rodowi i narodowości, własnemu społeczeństwu i Światu.

Przyjąć trzeba, że nie ma miłości bez solidarności, uczciwości i pracowitości. Co najwyżej może to być zauroczenie, kochanie bez odpowiedzialności za drugiego czy drugich, bądź miłostka przelotna, ale nie miłość, która jest wieczna (dozgonna), trwała i odpowiedzialna, mimo przejściowych kryzysów. Miłość dotyczy tylko Boga i ludzi przezeń stworzonych a nie rzeczy martwych, zwierząt i terytorium różnego typu. Jeśli takowa występuje stanowi anomalię współżycia społecznego.

Miłość może być spontaniczna (od pierwszego wejrzenia), może narastać stopniowo (narzeczeństwo), bądź utrwalac się (w miarę upływu współżycia małżonków). Warto zaznaczyć, że jeżeli istnieje miłość lesbijska, to istnieje i gejowska, a na pewno istnieje miłość matczyna, jak i ojcowska, ale twierdzę, że dziecko potrzebuje matki i ojca, mimo iż swoje uczucia rodzicielskie wyrażają w różny sposób. Z rozważań tych wynika, że serce i miłość (dawana, a nie tylko brana) należy do społeczności i daje sporo satysfakcji osobistej.

2. Dusza ludzka (duch, psyche) i duchowość człowieka.

Dusza stanowi niematerialny i nieśmiertelny pierwiastek ożywiający ciało i opuszczający je w chwili śmierci (wyzionął ducha, oddał ducha). Dusza wyróżnia przedmioty żywe obdarzone oddechem od martwych. Dusza jest nieśmiertelna i uzyskuje nagrodę lub karę pośmiertną (chrześcijaństwo, zoroastryzm) idąc do nieba, czyśćca lub piekła (jeśli grzechy, postępowanie za życia są niewybaczalne). W tradycyjnej psychologii oznacza ogół władz psychicznych człowieka (psychikę), czyli siły witalne, a więc energię⁶.

Energia to niezbędna siła witalna mogąca przekraczać granice czasoprzestrzeni i przenikać wszystkie zjawiska. Tradycyjne i lokalne systemy duchowe i lecznicze uznają i wykorzystują pojęcie energii witalnej, nazywanej uniwersalną siłą witalną, co potwierdza nawet współczesna fizyka kwantowa. Zarówno materia, jak i przestrzeń uważane są jako część pola kwantowego, a materia stanowi lokalne skupiska energii w obrębie pola (przestrzeni). Pola energii mogą być sferą, którą zamieszkują istoty niematerialne, takie jak anieli i inni przewodnicy duchowi⁷.

Energia składa się z egzergii (B) i anergii (A), gdzie : $E = B + A$, przy czym B jest zdolnością do wykonania pracy względem otoczenia (czasoprzestrzeni), A to składnik energii niezdolny do wykonania pracy względem panującego otoczenia. Zatem istnieje energia materialna zniszczalna (wyzwalająca się kosztem ubytku masy) i niematerialna (niezniszczalna, duchowa, nieśmiertelna tak jak dusza ludzka). Ta ostatnia za swe uczynki może być nagrodzona, pokutująca i nagrodzona bądź potępiona⁸.

Współczesna duchowość ma charakter wielokulturowy i międzywyznaniowy jak również powoduje przeżycia duchowe jednostki. Święte teksty światowych religii są powszechnie dostępne i w większości szkół są przedmiotem rozważań, szykując się do uczestnictwa w globalnej społeczności. Stykając się z różnymi poglądami ludzie

⁶ Encyklopedia powszechna PWN. Wydanie drugie. Tom I. PWN. Warszawa 1983

⁷ Bloom W., Hall J., Peters D. lustrwany przewodnik: umysł, ciało, duch. Reader's Digest Warszawa 2012, str.302

⁸ Świerczek P. Zadania z techniki cieplnej. Część I UŚI. Wydanie II zmienione i uzupełnione UŚI. Katowice 1970

odchodzą (ok.70%) od tradycji jednego wyznania, nie stając się ateistami, ale krytycznie podchodzą do duchowości⁹. Światowy ruch międzywyznaniowy sprzyja dialogowi między religiami, a jego logo stanowi krąg zawierający symbole najważniejszych wyznań. Istnieje różnica pomiędzy duchowością a religią. Duchowość jest doświadczeniem jednostkowym i osobistym, a religia stanowi zorganizowany system przekonań i zwyczajów grupy ludzi. Zarówno duchowość, jak i religia łączą się wzajemnie i uzupełniają. Duchowość jest aspektem życia wewnętrznego, dzięki któremu jednostki uzyskują trwałe zrozumienie osobistych przeżyć i cenią sobie niematerialny wymiar życia i nieprzemijającą rzeczywistość. Zatem programy nauczania muszą przyczyniać się do duchowego rozwoju słuchaczy, muszą kształtować dusze ludzkie. Współczesna definicja duchowości mówi, że jest ona naturalną łącznością człowieka z cudem i energią przyrody, kosmosu i wszelkim bytem oraz wrodzoną zdolnością do zgłębiania i rozważania jej znaczenia. Duchowość oznacza życzliwe i wolne od uprzedzeń podejście, dążące do zrozumienia wielu różnych aspektów egzystencji, szanuje tradycyjne wierzenia, uwzględnia związki między duchowością, rozumem i zdrowiem, sprawiedliwością społeczną, ochroną środowiska oraz obowiązującymi prawami i obowiązkami obywateli¹⁰.

Istotą współczesnej duchowości stanowi myśl, że każda jednostka może doświadczyć cudu, energii i ducha życia, przy czym przeżycia duchowe są przejawem naturalnego ludzkiego doświadczenia, które mogą wpłynąć na nasze życie i zmienić je, bez względu czy jest człowiekiem wierzącym czy ateistą, osobą uduchowioną czy materialistyczną, niezależnie od wieku, płci, narodowości, rasy i kultury. Przeżycia duchowe mogą być wywołane wieloma impulsami, ale ich rzeczywisty charakter przeżycia jest taki sam: dobroczynny i ożywczy, zmieniający samopoczucie i sposób myślenia, dając jedność z wszelkimi stworzeniami, wzmożona świadomość, miłość i jej spełnienie.

⁹ Bloom W., Hall J., Peters D. *Istrowany przewodnik: umysł, ciało, duch*. Reader's Digest Warszawa 2012, str.228

¹⁰ Wikipedia. Wolna encyklopedia. <https://pl.wikipedia.org>. Dostęp 26.02.2016

3. Ciało ludzkie powłoką dla różnych organów wewnętrznych człowieka, serca i duszy oraz jego etyczne walory

Ciało ludzkie oparte na kręgosłupie stanowiącym kostny szkielet osiowy człowieka, zbudowany z kręgów, stanowi powłokę i ochronę dla wszystkich organów wewnętrznych, również serca i mózgu (jako miejsca powstawania świadomości). Mózg jest ochraniały przez kości czaszki, natomiast serce przez szkielet klatki piersiowej¹¹. Ciało okalające kręgosłup i wszystkie organy wewnętrzne może być piękne, nadobne i szkaradne, smukłe, prawidłowe i otyłe. Upodobanie ciała ludzkiego jest rzeczą względną, zależną od gustu obserwatora czy współpartnera życiowego. Może być pracowite, gnuśne lub leniwe, cnotliwe, grzeszne i obojętne. Poprzez naukę i ćwiczenia cielesne można go kształtować w myśl wymogów nie mody, lecz jego funkcji jaką ma pełnić. Ciało ludzkie z natury rzeczy jest świętym, bezgrzesznym i sprawiającym życiowe przyjemności nie tylko dla siebie, ale również dla współpartnera. Złe wzory wyniesione z domu rodzinnego i kultywowanie w przyszłości dają optakane wyniki. Ciało może kusić do grzechu (bez względu na płeć) bez jakiegokolwiek zasadnej celowości, albo ze względów kultury środowiskowej, zazdrości i chytryści osoby napastującej do pieszczot i stosunku seksualnego, a gdy pojawi się dziecko żądanie alimentów od współpartnera, nie licząc się ze stresem i zobowiązaniami z jego strony. Drugiej stronie utrudnia się życie i pożycie małżeńskie, okaleczając jego osobowość. Takie postawienie sprawy uważane za głęboko niemoralne, niegodne człowieka, tym bardziej chrześcijanina. Zdrada małżeńska jednorazowa może być wybaczalna, ale zdrady permanentne już nie, gdyż przeczą wzajemnej miłości małżeńskiej. A są one przyczyną częstych rozwodów cywilnych lub separacji, co niewątpliwie odbija się ujemnie na potomstwie. Jeśli następuje rozbitcie małżeństwa przez osobę trzecią, to osoba ta powinna ponieść wszystkie koszty tego rozbitcia i zapewnić byt całej rodzinie, którą rozbił z własnej swawoli lub braku poczytalności tego czynu, bez żądania alimentów na żonę i dzieci z rodziny rozbitej. Rozbijanie rodzin jest bowiem niemoralne i nie może powodować skutków ubocznych pokrzywdzonych osób osamotnio-

¹¹ Ślusarczyk K. Podstawy anatomii dla studentów kierunku lekarsko-dentystycznego. Śląska Akademia Medyczna, Katowice 2008

nych, a tym bardziej potomstwa zmieniającego swą matkę czy ojca. Chyba, że jest oczywista wina jednego współmałżonka w rozkładzie małżeństwa (np. przemoc).

O higienę ciała należy dbać, ale nie tylko o higienę materialną i wygląd osobisty, ale przede wszystkim o higienę duchową. Nie należy więc oddawać się obżarstwu, pijaństwu i rozpucie, wyuzdaniu, zezwalaniu obmacywania się, częstej zmianie partnerów wśród konkurentów starających się o względy, nadużywaniu stosunków seksualnych, rozneglizowywaniu się i nęceniem powabem własnego ciała, zdradzie małżeńskiej, prowadzeniem podwójnego życia seksualnego itp. Należy więc dbać nie tylko o zdrowie i czystość fizyczną, ale i o zdrowie i czystość moralną własnego ciała nie rezygnując z dopuszczalnych uciech, nie popadając w melancholię i świadome umartwianie się, gdyż życie składa się z pracy, zadumy (w tym i modlitwy) oraz wypoczynku i zabawy.

Tak, jak serce przynależy do społeczeństwa, dusza do Boga, tak ciało wraz z innymi organami należy do maki Ziemi, a rozum do społeczności. Serce, dusza i ciało należy pielęgnować, a rozum rozwijać dla dobra ogółu ludzkości.

Serce świadczy o miłości i szczodroblewości, dusza o wierności i szczerości a ciało o czystości i cnotliwości.

Piśmiennictwo:

1. Bloom W., Hall J., Peters D. lustrowany przewodnik: umysł, ciało, duch. Reader's Digest Warszawa 2012, str.302
2. Bloom W., Hall J., Peters D. lustrowany przewodnik: umysł, ciało, duch. Reader's Digest Warszawa 2012, str.228
3. Encyklopedia powszechna PWN. Wydanie drugie. Tom I. PWN. Warszawa 1983
4. Ślusarczyk K. Podstawy anatomii dla studentów kierunku lekarsko-dentystycznego. Śląska Akademia Medyczna, Katowice 2008
5. Świerczek P. Zadania z techniki cieplnej. Część I UŚI. Wydanie II zmienione i uzupełnione UŚI. Katowice 1970
6. Wikipedia. Wolna encyklopedia. <https://pl.wikipedia.org>. Dostęp 26.02.2016

Mariya Vynarchyk¹

L'ENSEIGNEMENT BILINGUE AU CONTEXTE DU CONSEIL DE L'EUROPE

KSZTAŁCENIE DWUJĘZYCZNE W RAMACH RADY EUROPY

Streszczenie. Niniejsze opracowanie skupia się na specyfice kształcenia dwujęzycznego w ramach Rady Europy. Badania w dziedzinie pedagogiki, która prowadzi do pedagogicznej analizy odpowiednich kryteriów w posiadaniu dwóch języków obcych w systemie edukacji.

Résumé : l'étude réalisée porte sur les particularités de l'enseignement bilingue au contexte du Conseil de l'Europe. La recherche s'inscrit dans le domaine de la pédagogie qui se traduit par l'analyse pédagogique des critères pertinents dans l'appropriation de deux langues étrangères dans le système d'enseignement.

Mots-clefs : enseignement bilingue, Conseil de l'Europe, langues étrangères, analyse pédagogique.

Abstract. This study focuses on the specifics of bilingual education in the context of the Council of Europe. The research is in the field of pedagogy that leads the pedagogical analysis of the relevant criteria in the ownership of two foreign languages in the education system.

Le bilinguisme est considéré comme un phénomène mondial qui pose de plus en plus de problèmes pour les peuples et les langues en contact. C'est aussi le problème complexe qui fait l'objet du travail des psychologues, des linguistes et des éducateurs. Selon W.-F. Mackey quatre facteurs font du bilinguisme un phénomène universel :

1. Le nombre et la répartition des langues dans le monde.

¹ dr., Akademia Polonijna w Częstochowie, wykładowca języka francuskiego na wydziale filologii romańskiej i literatury porównawczej Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego Ivana Franki w Drohobyczu; oficjalny tłumacz Konsula Honorowego Ukrainy we Francji Jacqueline Brahic-Nanterme (Lyon) i Prezesa «DISOP» Aimé F.Ca-ekelbergh (Bruksela); autor 40 artykułów naukowych z dziedziny pedagogiki, historii pedagogiki, filologii francuskiej.

2. L'utilité relative des idiomes nationaux.
3. Le champ d'action des langues internationales.
4. Les mouvements de populations².

En ce qui concerne le syntagme «enseignement bilingue» les chercheurs ont tous donné leur définition à eux. Selon Jean Duverger, «l'enseignement est appelé bilingue lorsque deux langues sont officiellement et structurellement présentes à l'école, parallèlement, pour communiquer et surtout pour apprendre»³.

Les chercheurs M. Blanc et J. Hamers croient que si les deux langues sont suffisamment valorisées, l'enfant pourra en tirer un bénéfice maximum sur le plan du développement cognitif et au contraire, si le contexte socioculturel est tel que la langue maternelle de l'enfant est dévalorisée dans l'entourage de l'enfant, son développement cognitif pourra être freiné et, un dans des cas extrêmes, accuser un retard par rapport à celui de l'enfant monolingue. Leur définition du terme «éducation bilingue» comprend un système de l'éducation, qui est réalisé simultanément au moins de deux langues, dont l'une est la première langue de l'élève. Dans ce cas-là il s'agit de l'apprentissage de matières non-linguistiques par l'intermédiaire d'une langue étrangère. Sinon, l'éducation ne peut pas être appelé bilingue⁴.

Cette opinion est partagée par M. Siguan et W.-F. Mackey qui appellent bilingue le système d'enseignement dans lequel l'apprentissage se réalise dans les deux langues, dont l'une est généralement, mais pas toujours, la langue maternelle de l'élève⁵. Selon cette définition, les chercheurs nomment les trois types d'enseignement bilingue, qui s'effectuent par:

- deux langues en même temps;
- la langue maternelle de l'élève d'abord, puis la langue étrangère;
- la langue étrangère d'abord, puis la langue maternelle de l'élève.

Plusieurs chercheurs confirment que les enfants doivent d'abord

² Mackey W.-F., *Bilinguisme et contact des langues*, Paris 1976, p. 13.

³ Duverger J., *L'enseignement en classe bilingue*, Paris 2009, p. 75.

⁴ Hamers J., Blanc M., *Bilingualité et bilinguisme*, Bruxelles 1983, p. 25.

⁵ Siguan M., Mackey W.-F., *Education et bilinguisme*, Paris 1986, p. 44.

s'affirmer dans leur langue maternelle, puis commencer à étudier une langue étrangère. L'enseignement bilingue doit contribuer à la création d'une atmosphère de tolérance et de compréhension.

L'analyse de la littérature scientifique et pédagogique prouve que l'enseignement bilingue est tout à fait nouveau système d'éducation qui a pour but le développement de la personnalité ouverte à d'autres cultures. Il est étroitement lié à l'éducation interculturelle, qui, à son tour, crée les conditions pour la communication interculturelle. Suivant Jean-Marie Bressand, Résistant, fondateur du Monde Bilingue, précurseur des comités de jumelage, il est certain que l'enseignement bilingue permet d'accroître les capacités d'apprentissage et de développement de l'alerte intellectuelle. Il faut insister particulièrement sur ce point parce que cela bouleverse tout ce qu'on disait jusqu'à maintenant, pour des raisons diverses mais surtout par mauvaise foi. Suivant Martine Abdallah-Pretceille, Professeure d'université en sciences de l'éducation, "il ne s'agit pas seulement de la capacité à apprendre, mais de l'attitude face à l'apprentissage: le bilingue sera prêt à accueillir la nouveauté, à admettre qu'il s'est trompé, à accepter l'idée qu'il peut y avoir plusieurs réponses à une question. Le monolingue, lui, s'il réalise qu'il a commis une erreur, aura tendance à se bloquer. Je suis persuadé que le monolinguisme est un handicap. Du point de vue psychologique et du point de vue cognitif"⁶. Les évaluations confirment que l'enseignement bilingue contribue fortement au développement intellectuel de l'élève et à son épanouissement.

Nous pouvons constater que l'enseignement bilingue désigne l'enseignement de disciplines non-linguistiques au travers d'une langue étrangère. L'élève type est un élève dont la langue maternelle est celle du pays où il réside, à qui on enseigne, par exemple la biologie et l'histoire en langue étrangère. La pratique, que l'on appelle soit immersion, soit enseignement ou éducation bilingue n'est en aucun cas une idée neuve. Aujourd'hui plusieurs établissements scolaires pourraient être décrits comme exemple d'enseignement bilingue. Un bon exemple, le programme d'Immersion Canadien Français qui a montré l'efficacité de la maîtrise du cursus scolaire normal dans une langue étrangère et qu'ils atteignaient un très bon niveau dans la langue cible.

⁶ Voir le site: <http://multilingues-precoces.over-blog.com>

En Europe, des programmes nationaux d'enseignement bilingue semblables ceux du Canada sont encore à peine naissants. Dans certaines écoles françaises et allemandes certaines tentatives ont eu lieu depuis le début des années 1970. Dans d'autres régions bilingues d'Europe, en particulier au Pays basque et en Catalogne, on a observé de nombreuses initiatives tendant à faire revivre et à maintenir la langue et la culture locales, mais il faut bien dire qu'en Europe de l'ouest, les principaux programmes bilingues non élitistes n'ont vu le jour que dans la dernière décennie. L'enseignement bilingue en France est aujourd'hui un bon exemple de travail productif et résultatif. Il est important de dire que les Ecoles dites Internationales préparent au Baccalauréat international plutôt, que le terme "Mainstream" en anglais s'éloigne de l'esprit de ces institutions, en général sélectives. L'enseignement bilingue d'une discipline non-linguistique, tel qu'il est perçu dans les pays où il existe, n'a pas pour but le bilinguisme⁷.

Les écoles européennes bilingues sont fondées non seulement sur l'étude de plusieurs langues étrangères, mais aussi sur l'étude de différentes sciences à l'aide des langues étrangères, y compris la géographie et l'histoire, à partir de la troisième classe du collège comme, par exemple, en France. Le processus d'enseignement bilingue est divisé en cycles, au cours desquels les élèves acquièrent des compétences pratiques, développent la pensée critique ouverte aux cultures européennes.

En cours de géographie on développe la capacité des élèves à comprendre leur place et leur rôle dans la société et dans le monde; la capacité à percevoir, comprendre et analyser certains phénomènes géographiques, par exemple, la nécessité de l'utilisation raisonnable des ressources de la terre, de l'eau. Les élèves sont en mesure d'utiliser la langue étrangère dans différents types et formes d'activité scolaire, par exemple, expliquer leur impact dans la protection de l'environnement, les causes des changements climatiques et leurs effets négatifs. A la base des activités d'apprentissage bilingue est la méthode cognitive. Elle sert à renforcer les connaissances et les compétences des élèves, favorise la combinaison d'utilisation de deux langues: maternelle et étrangère. Les élèves utilisent des dictionnaires, des atlas, des cartes.

⁷ Voir le site: <http://www.unavarra.es/tel2l/fr/IntroMBE.htm>

L'apprentissage de l'histoire française en termes de l'enseignement bilingue sert à une meilleure compréhension de l'Europe et du monde en général, au développement de l'intérêt pour les études et la compréhension du passé, sert à éduquer le sentiment de tolérance envers les personnes d'autres nationalités. Aux cours d'histoire on utilise des documents historiques, des photos, des cartes. L'utilisation de la terminologie historique contribue à une meilleure compréhension de certains événements. Souvent, les leçons de l'histoire sont organisées en forme de débats et de discussions. On discute divers sujets, tels, par exemple, que la révolution mondiale et les régimes totalitaires. On développe également la vision des élèves en perspective historique. Ces formes de travail, sans aucun doute, contribuent au développement de la capacité de réflexion des élèves, d'une compréhension adéquate de la science historique.

Les recherches scientifiques réalisées dans l'enseignement bilingue aident à comprendre l'ensemble des objectifs de l'apprentissage des langues et l'acquisition du langage aussi bien que les méthodes d'enseignement. L'organisation de ce type d'enseignement comprend :

l'orientation de l'élève, ses objectifs, ses motivations, ses intérêts;

- la construction de l'apprentissage fondée sur l'examen des caractéristiques individuelles des élèves;
- la coopération éducative des enseignants et des élèves.
-

La formation des enseignants doit servir à résoudre des problèmes communs, des tâches créatives visant à développer la maîtrise de soi-même:

- l'auto-régulation;
- l'auto-évaluation par les élèves des résultats de leurs propres activités;
- l'utilisation des méthodes interactives;
- le développement des capacités des élèves;
- les techniques visant à l'élaboration de stratégies d'apprentissage;
- l'analyse et l'évaluation des résultats finaux.

Suivant le Conseil de l'Europe, les avantages de l'enseignement bilingue sont les suivants :

- L'acquisition d'une langue est plus spontanée dans des situations de communication authentiques ou concrètes (par exemple dans le cadre des cours de géographie, de mathématiques, etc.). En l'occurrence, les élèves peuvent exploiter au maximum leur capacité naturelle à apprendre les langues. Dans ce cas de figure, l'enseignement formel de la L2 est adapté aux besoins de la discipline en question, ce qui permet d'associer de manière idéale un apprentissage sous contrôle de l'enseignant et un apprentissage plus libre.
- Les disciplines étudiées, et susceptibles d'intéresser directement les élèves, sont donc d'importants facteurs de motivation première, qui émergent directement de la situation d'apprentissage immédiate, et non pas d'éventuels avantages que la connaissance de la langue en question pourrait apporter à terme. Dans ce cas précis, l'apprentissage de la langue en soi et l'acquisition d'un savoir non linguistique constituent un seul et même processus («intégré», pourrait-on dire) au service d'un apprentissage global.
- L'enseignement bilingue exige beaucoup d'enseignants, qui doivent faire un usage éclairé de la langue en question pour enseigner leur discipline au moyen d'un instrument supplémentaire (par rapport à leur langue habituelle). De plus, le fait de déployer également des efforts importants pour comprendre les problèmes inhérents à la discipline enseignée exige de l'élève qu'il fasse doublement attention à la langue véhiculaire, ce qui renforce l'enseignement linguistique en général, au-delà des frontières séparant les différentes disciplines⁸.

-

Cependant l'éducation bilingue est loin de ne pas avoir des problèmes, comme l'a mentionné Louise Dabène ; il provoque toujours des discussions vives et il peut avoir des modifications d'un contexte à l'autre et donc il n'est pas si sur que l'on peut transposer tel ou tel modèle éducatif d'un pays à l'autre. Chaque pays a ses particularités historiques, politiques, culturelles et alors, selon Dabène, l'édu-

⁸ Voir le site: www.coe.int/lang/fr

cation bilingue peut poser des problèmes d'ordre linguistique, social et culturel ; sans oublier ceux qui sont d'ordre général. Toutefois, souligne-t-elle *«ceci ne veut évidemment pas dire qu'aucune solution n'est valable, mais simplement qu'il importe d'adopter un point de vue souple, en étant bien persuadée qu'aucune d'entre elles n'est facilement transposable d'un contexte à un autre et qu'il est impossible de déboucher sur une théorie globale de l'éducation bilingue»*⁹.

De nombreuses études montrent que la combinaison de l'apprentissage d'une langue étrangère et d'un enseignement disciplinaire dans cette langue favorise le développement des capacités cognitives, dans tous les domaines, au profit de toutes les disciplines y compris dans la capacité d'analyse de sa langue maternelle. L'ouverture culturelle dont bénéficient les élèves des sections bilingues et leurs compétences linguistiques favorisent des possibilités d'études ou des opportunités professionnelles que met en évidence leur très forte participation aux programmes de mobilité internationale des étudiants. L'échange d'informations sur les spécificités de cet enseignement, le partage des expériences positives et les difficultés inhérentes sont au cœur de séminaires.

Analyse du discours disciplinaire, techniques pédagogiques, gestion de projets interdisciplinaires, conception de programmes, gestion d'établissements sont parmi les thèmes traités. Les stagiaires sont aussi bien des enseignants de français et de disciplines non linguistiques que des coordonnateurs pédagogiques, de futurs attachés de coopération pour le français, des chefs d'établissements et des inspecteurs. Ces formations ont pour objectif de renforcer les connaissances des participants sur les principaux enjeux linguistiques, cognitifs et culturels de l'enseignement-apprentissage bilingue et sur ses caractéristiques didactiques. Elles visent le développement des compétences nécessaires pour mettre en œuvre une approche bilingue d'enseignement des langues. Participatifs et interactifs, les modules alternent les apports théoriques et les ateliers guidés. Ils constituent des lieux de rencontre, où les participants approfondissent leur réflexion sur leurs propres pratiques, dans le partage des expériences vécues¹⁰.

⁹ Dabène L., *Repères sociologiques pour l'enseignement des langues*, Paris 1994, p. 116.

¹⁰ Voir le site: <http://www.ciep.fr/e>

Tout au contraire, les politiques bilingues «positives» (que l'on considère comme «enrichissantes») sont l'équivalent linguistique de la recherche d'une coexistence pacifique entre les communautés. Ce type de politique est généralement qualifié de «multiculturel» ou «pluraliste». Dans ce cas de figure, deux langues (ou plus) sont considérées comme une base indispensable, mais il est également reconnu que les langues ayant la position la moins forte nécessitent une aide particulière. En termes de «marché linguistique», une telle politique vise à garantir le fonctionnement correct du marché linguistique local, tout en cherchant à assurer le bon fonctionnement des marchés national et international. La Charte européenne des langues régionales ou minoritaires repose précisément sur ce principe. On désigne souvent ce type de politique par l'expression «politique de maintien des langues», ou encore, dans les cas d'évolution linguistique extrême, de «politique de renouveau des langues» ou de «renversement de la tendance linguistique». Les politiques linguistiques – notamment dans leur dimension éducative – visent non seulement les locuteurs de langues minoritaires, mais également les usagers des langues majoritaires. Par exemple, une politique bilingue «positive» consiste à enseigner, en deuxième langue, la langue de la région concernée plutôt que des langues internationales telles que l'anglais – ou, mieux encore, en plus de l'anglais¹¹.

On entend généralement par «enseignement bilingue» un enseignement où deux langues sont utilisées pour enseigner les matières scolaires. Enjeu linguistique, l'enseignement bilingue est aussi un enjeu social puisqu'il peut être un critère déterminant dans les recrutements professionnels. L'enseignement bilingue recouvre des acceptions variées qui enveloppent des problématiques différentes selon les espaces géographiques. En France, les sections européennes ont été créées dans les collèges et lycées en 1992. Dix ans plus tard, elles sont environ 2 500. À côté du français, la deuxième langue d'enseignement est une langue européenne (allemand, anglais, espagnol, italien, portugais) mais aussi, quelquefois, une langue orientale. Les disciplines enseignées partiellement dans cette

¹¹ Conseil de l'Europe, *Elements pour une politique de l'éducation bilingue*, Strasbourg 2003; www.coe.int/lang/fr

deuxième langue sont variées, le plus souvent ce sont l'histoire et la géographie, comme on a déjà dit, mais également la biologie, les mathématiques, l'éducation physique, etc. Les ouvertures de ces sections se font sous la responsabilité des autorités académiques régionales et l'on observe que de plus en plus de lycées professionnels sont concernés. Des mesures récentes (cartes des langues, recensement actif des enseignants de disciplines non linguistiques maîtrisant une langue étrangère, formations spécifiques en IUFM...) tendent à développer et améliorer ce dispositif. De son côté, le Conseil de l'Europe a établi la Charte européenne de l'enseignement bilingue qui permet aux pays européens d'orienter leur politique linguistique¹².

L'Europe possède un véritable trésor linguistique: on compte plus de 200 langues européennes, sans compter les langues parlées par les citoyens originaires d'autres continents. Cette ressource importante doit être reconnue, utilisée et entretenue. L'apprentissage des langues présente des avantages pour tout le monde et à tout âge; il n'est jamais trop tard pour apprendre une langue et profiter des ouvertures qu'elle offre. Connaître ne serait-ce que quelques mots dans la langue du pays qu'on visite (pour les vacances par exemple) permet d'établir de riches contacts. Apprendre les langues des autres peuples nous permet de mieux nous comprendre les uns les autres et de dépasser nos différences culturelles. En visitant les pays étrangers on peut communiquer facilement et faire de nouvelles connaissances.

Les compétences linguistiques sont une nécessité et un droit pour tous: tel est l'un des principaux messages de la Journée européenne des langues. Dans les établissements scolaires on organise des concerts et des expositions, consacrés aux pays européens. Leurs objectifs généraux sont de développer une prise de conscience:

- de la riche diversité linguistique de l'Europe, qui doit être maintenue et encouragée;
- de la nécessité de diversifier la gamme de langues apprises (incluant des langues moins répandues), qui se traduit en plurilinguisme;
- de l'importance de développer au moins un certain degré de

¹² Profit F., *L'enseignement bilingue*, dans : *Revue internationale d'éducation de Sèvres* 30/2002, p. 18-21.

compétences dans deux langues ou davantage pour une pleine participation à la citoyenneté démocratique en Europe.

On a décidé de déclarer la célébration d'une Journée européenne des langues le 26 septembre chaque année. On a recommandé que la Journée soit organisée de manière flexible et décentralisée de façon à répondre aux souhaits et aux ressources des Etats membres qui pourraient ainsi mieux définir leurs propres démarches; on a également recommandé que le Conseil de l'Europe propose un thème commun tous les ans. L'Union européenne a été invitée à se joindre à cette initiative. Il est à espérer que la Journée sera célébrée en coopération avec tous les partenaires pertinents¹³.

Le slogan de l'Année européenne des langues «Les langues ouvrent les portes», en se référant à la situation décrite plus haut, met un accent particulier sur la fonction des compétences linguistiques pour cette Europe de demain. Les enfants qui à notre demande ont dessiné ce qu'ils comprennent par ce slogan, ont ajouté très justement «Les langues ouvrent les portes... et les cœurs», rappellent ainsi toutes les expériences douloureuses que les populations ont subies en Europe et en particulier le long des frontières, rappelant aussi que les frontières mentales et émotionnelles sont peut-être les plus dures et les plus stables¹⁴.

Suivant Albert Raasch, on peut citer toute une gamme de réalisations qui prouvent que l'apprentissage et l'enseignement des langues peuvent contribuer à promouvoir les rapports entre pays voisins en Europe. Esquissons quelques conditions dans lesquelles peut se développer ce que nous avons pris coutume d'appeler «didactique des langues étrangères en régions frontalières». La linguistique du XXe siècle a parcouru un long chemin et une prise de conscience profonde vers une approche qui favorise la fonction de la langue dans le contexte de la société. Au début du siècle, la découverte de la langue comme un «système» qu'on peut «abstraire» des réalisations concrètes, de la parole donc, a mené à un intérêt parti-

¹³ *Décision du Comité des Ministres du Conseil de l'Europe*, Strasbourg (776e réunion – 6 décembre 2001) sur http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/jel_fr.asp

¹⁴ Raasch A., *L'Europe, les frontières et les langues*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2002, p. 8.

culier des linguistes pour l'état synchronique, actuel, de la langue, pour en faire ressortir les liens «systémiques» parmi les éléments qui souvent jusque-là paraissaient isolés. Cette prépondérance de l'intérêt pour le côté «abstrait» de la langue a eu un impact immense sur l'enseignement des langues, jusque dans les années 1960 et 1970, mais elle a engendré un mouvement parallèle qui a mis au premier plan des recherches concernant la «fonction» de la langue, élargissant ainsi l'horizon linguistique au-delà de la forme et des rapports systémiques et formels. Albert Raasch croit que l'ouverture vers des entités linguistiques plus grandes que la proposition ou la phrase, vers les disciplines comme la sémantique et la sémasiologie, vers l'usage de la langue en situation concrète, vers la fonction comportementale de la langue, vers le paraverbal et l'extraverbal, donc vers la compréhension de la langue comme instrument de communication, tout ceci a contribué à développer une linguistique du dialogue, du discours dans un contexte social. La linguistique appliquée a mis un accent particulier sur les phénomènes sociolinguistiques qui caractérisent les contacts entre langues et entre hommes de langues différentes. L'emploi de la langue pour marquer les distances entre hommes, ou pour créer par le biais de la langue des contacts entre cultures différentes; le rôle de la langue en politique, internationale¹⁵.

Conclusion. Aujourd'hui les devoirs clés de l'enseignement bilingue posés par le conseil de l'Europe attirent l'attention des gouvernements de différents pays. Par conséquent, l'Assemblée recommande au Comité des Ministres¹⁶:

- de répertorier les différents modèles et formes d'enseignement bilingue en Europe;
- de promouvoir les échanges et les rencontres des professionnels impliqués dans l'enseignement bilingue;
- de rédiger une recommandation à l'intention des gouvernements des Etats membres les invitant:
- à développer l'enseignement bilingue et plurilingue en se basant sur les principes exposés ci-dessus;

¹⁵ Raasch A., *L'Europe, les frontières et les langues*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2002, p. 11.

¹⁶ Assemblée parlementaire, *La place de la langue maternelle dans l'enseignement scolaire*, dans: Discussion par l'Assemblée le 10 avril 2006 (9e séance)

- à favoriser le développement de répertoires enfantins plurilingues et à soutenir de façon cohérente toutes les langues du répertoire enfantin;
- à proposer, chaque fois que cela est approprié et utile, un soutien fort dans la langue maternelle aux enfants dont celle-ci n'est pas la langue officielle de l'Etat;
- à valoriser les langues menacées auprès des parents et des communautés afin de soutenir et de renforcer leur volonté de soutenir la langue;
- à élaborer et à mettre en œuvre des politiques relatives à l'usage des langues dans l'éducation, dans un dialogue ouvert et une concertation permanente avec les groupes linguistiques concernés;
- d'inviter les Etats membres qui ne l'ont pas encore fait à signer ou à ratifier les instruments pertinents adoptés par le Conseil de l'Europe et par l'UNESCO¹⁷.

REFERENCES

- Assemblée parlementaire, *La place de la langue maternelle dans l'enseignement scolaire*, dans: Discussion par l'Assemblée le 10 avril 2006 (9e séance).
- Conseil de l'Europe, *Elements pour une politique de l'éducation bilingue*, Strasbourg 2003.
- Dabène L., *Repères sociologiques pour l'enseignement des langues*, Paris 1994.
- Décision du Comité des Ministres du Conseil de l'Europe, Strasbourg (776e réunion – 6 décembre 2001).
- Duverger J., *L'enseignement en classe bilingue*, Paris 2009.
- Hamers J., Blanc M., *Bilingualité et bilinguisme*, Bruxelles 1983.
- Mackey W.-F., *Bilinguisme et contact des langues*, Paris 1976.
- Profit F., *L'enseignement bilingue*, dans : *Revue internationale d'éducation de Sèvres* 30/2002.
- Raasch A., *L'Europe, les frontières et les langues*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 2002.

¹⁷ Assemblée parlementaire, *La place de la langue maternelle dans l'enseignement scolaire*, dans: Discussion par l'Assemblée le 10 avril 2006 (9e séance)

Siguan M., Mackey W.-F., *Education et bilinguisme*, Paris 1986.

SITOGRAPHIE

<http://www.ciep.fr/e>

http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/jel_fr.asp

www.coe.int/lang/fr

<http://www.unavarra.es/tel2l/fr/IntroMBE.htm>

Andrzej Mirski¹

TYPY BIOPSYCHOSPOŁECZNE, WZORY ZACHOWANIA I OSOBOWOŚĆ W UJĘCIU PSYCHOSOMATYCZNYM

TYPES OF BIOPSYCHOSOCIAL TYPES, PATERNS OF BEHAVIOR AND PERSONALITY IN PSYCHOSOMATIC APPROACH

Summary. Psychosomatic approach is based on the assumption that the psyche and the body work together, influencing each other. Behind this position is deeper assumption, that in fact the psyche and the body are one unit (holistic approach). Psychosomatics therefore definitely breaks with the position of the dualistic approach, according to which the mind and body are separate, independent entities. In psychosomatic illness dysfunctions of the mind influence the body and determine the formation of somatic symptoms, which in turn have a negative impact on the psyche. The author introduces the concept of biopsychosocial types as a construct comprising a patterns of cognitive, motivational emotional, and behavioral fuctions, personality and psychophysiological pattern. In this article, the author presents the first three basic types of biopsychosocial, or "A", "C" and "D". The author then discusses the type of biopsychosocial defined as "P" (positive), the patterns of cognitive, motivational emotional, and behavioral functions, personality and psychophysiology, which are particularly advantageous from the point of view of health (in particular the prevention of psychosomatic diseases).

Wprowadzenie

Podejście psychosomatyczne bazuje na założeniu, że psychika i ciało współpracują ze sobą, wzajemnie na siebie oddziałując. Za stanowiskiem tym stoi głębsze założenie, natury bardziej ontologicznej, że w istocie psychika i ciało stanowią jedną całość (stanowisko holi-

¹ AGH w Krakowie

styczne). Psychosomatyka zdecydowanie zatem zrywa ze stanowiskiem dualistycznym, według którego umysł i ciało są odrębnymi, niezależnymi bytami. Dualizm ten został narzucony nauce przez Kartezjusza, z jego koncepcją fundamentalnie osobnych „res cogitans” (dusza) oraz „res extensa” (ciało)², przy czym żadne próby znalezienia powiązań między tymi bytami (a o tym, że one istnieją, mówi codzienna obserwacja), nie dały zadowalających rezultatów. Dualizm niewątpliwie okazał się ślepą uliczką w rozwoju nauk o człowieku, co nie zmienia faktu, że spełnił on w historii nauki także pozytywną rolę, gdyż uznał on ciało ludzkie za obiekt, który może podlegać badaniom przyrodoznawczym, włączając w to sekcję zwłok.

Dzięki temu od XVII wieku zaczął się gwałtowny rozwój nauk medycznych, w wyniku czego pokonane liczne choroby, przedtem dziesiątkujące ludzkość. W jakimś sensie zawdzięczamy też tej tradycji to, że z kolei umysł możemy badać niezależnie od ciała. Bardzo dużą liczbę procesów psychicznych cechuje znaczna autonomia w stosunku do innych stanów i własności ciała, (pomijając aktywność mózgu). Krótko mówiąc, choć wiemy że dualizm psychofizyczny jest błędny, wiele obszarów biologii i medycyny z jednej strony, a psychologii, socjologii i nauk humanistycznych z drugiej funkcjonuje tak, jakby ciało i umysł były osobnymi bytami. W konsekwencji w psychologii funkcjonuje podejście skoncentrowane wokół zjawisk psychicznych, społecznych i kulturowych, a w naukach klinicznych model biomedyczny, kładący nacisk na naturalne przyczyny chorób oraz postulujący separację umysłu i ciała. Podejście biomedyczne doczekało się jednak krytyki, gdyż nie tylko stosuje ono nieuzasadniony redukcjonizm, ale pogarsza relację terapii pomiędzy lekarzem a traktowanym przedmiotowo pacjentem³.

Model biopsychospołeczny.

Istnieją jednak obszary w którym to co psychiczne ściśle wiąże się z tym co fizyczne, i gdzie jest rzeczą oczywistą, że nie da się tych aspektów od siebie oddzielić. Zaliczyć tutaj należy właśnie psycho-

² R. Descartes, *Selections*, Scribners, New York 1955

³ G.D. Bishop, *Psychologia zdrowia. Zintegrowany umysł i ciało*, ASTRUM, Wrocław 2000.

somatykę, psychologię zdrowia, psychofizjologię, a także neuropsychologię. Nauki te powodują konieczność holistycznego ujęcia zagadnienia „body-mind”. Warto zaznaczyć, że takie holistyczne ujęcie nie jest w nauce niczym nowym, bo proponował go już Arystoteles, w postaci monizmu hylemorficznego, w myśl którego to co cielesne i to co fizyczne są manifestacjami tego samego zjawiska, jakby dwoma stronami tej samej monety⁴. U Arystotelesa wyjaśnienie to ma formę najprostszą (choć wciąż interesującą), w postaci koncepcji formy i materii, współczesne filozofia i przyrodznawstwo oferują nieco bardziej złożone konstrukty (np. emergencji). Bardzo ciekawą, nowoczesną koncepcję holizmu reprezentuje np. John Searl⁵. Współczesne podejście holistyczne (czy hylemorficzne) nie narzuca konieczności przyjęcia radykalnego materialistycznego redukcjonizmu. Przeciwnie, ujmuje ono organizm ludzki jako system, stanowiący niepodzielną całość wzajemnie wpływających na siebie wymiarów biologicznych, społecznych i psychologicznych, znajdujących się w ciągłym współoddziaływaniu ze środowiskiem przyrodniczym, społecznym i kulturowym⁶. Na tym podejściu systemowym bazuje właśnie model biopsychospołeczny, w którym czynniki biologiczne rozszerza się także o czynniki społeczne i psychologiczne⁷. Czynniki te wzajemnie wpływają na siebie, ale mają także swój obszar funkcjonalnej autonomii. W praktyce klinicznej model biopsychospołeczny uznaje, że czynniki psychologiczne i społeczne powinny być uwzględniane włączane razem ze zmiennymi biologicznymi w rozpoznaniu choroby danego pacjenta⁸. Trzeba brać pod uwagę społeczny kontekst pacjenta, w którym on żyje, systemy komplementarne tworzone przez społeczeństwo do radzenia sobie ze skutkami chorób, aby dobrze zrozumieć czynniki wpływające na powstawanie chorób

⁴ Arystoteles: *Metafizyka*. PWN, Warszawa 1983.

⁵ John R. Searle, *The Rediscovery of the Mind*, MIT Press, Massachusetts 1994.

⁶ G. Dolińska-Zygmunt, (), *Teoretyczne podstawy refleksji o zdrowiu* (w:) G. Golińska-Zygmunt (red.), *Elementy psychologii zdrowia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996, s. 12.

⁷ Ch.L. Sheridan, S.A. Radmacher, *Psychologia zdrowia. Wyzwanie dla biomedycznego modelu zdrowia*, Instytut Psychologii Zdrowia, Warszawa 1998, s. 6.

⁸ D.C. Turk, E.S. Monarch, *Biopsychosocial perspective on chronic pain*, (w:) Turk DC, Gatchel RJ, editors. *Psychological approaches to pain management: a practitioner's handbook*, Guilford, New York 2002.

i rozwijać w sposób racjonalny sposoby terapii jak i systemy opieki zdrowotnej⁹. Muszą być uwzględniany także styl życia pacjenta, jego sposób myślenia, osobowość, relacje z innymi.

Choroby psychosomatyczne

Istnieje wiele chorób, których związek z psychiką jest bardzo dobrze udokumentowany. Z jednej strony są to choroby atakujące układ nerwowy, gdzie patofizjologiczne procesy zachodzące przede wszystkim w mózgu, wpływają negatywnie na funkcjonowanie umysłu. Zaliczają się tu przede wszystkim choroby psychiczne i neurologiczne, a ich bezpośredni związek z psychiką opisują neuropsychologia i psychologia kliniczna. Natomiast w przypadku tych psychosomatycznych, to bardziej psychika oddziałuje na ciało i determinuje powstawanie objawów cielesnych. Do grupy klasycznych chorób psychosomatycznych, takich jak między innymi: nadciśnienie tętnicze, wrzodziejące zapalenie jelita grubego i choroba niedokrwienna serca, obecnie zalicza się coraz to nowe zaburzenia takie jak: otyłość, uzależnienia lekowe czy alkoholizm. Niniejsza praca dotyczy zależności pomiędzy wzorem zachowania i typem osobowości danej jednostki a ich wpływem na zachorowalność na choroby i zaburzenia natury psychosomatycznej. Oczywiście inne czynniki, związane z predyspozycją genetyczną, odżywianiem i wpływami środowiska odgrywają¹ tu również bardzo ważną rolę. Pierwsze choroby psychosomatyczne, jakie wyróżniono w medycynie, to wrzodziejące zapalenie jelita grubego, choroba wrzodowa żołądka i dwunastnicy, jądłowstręt psychiczny, dychawica oskrzelowa¹⁰. Uznano istnienie psychosomatycznych elementów w chorobie niedokrwiennej serca, tu też został ustalony pewien wzór zachowania „A”, charakterystyczny dla osób zagrożonych tą chorobą. Jednocześnie zaproponowano odmienny wzór zachowania, oznaczony literą „B”, jako przeciwieństwo wzoru „A” i łączący się ze znacznie mniejszym ryzykiem choroby wieńcowej. etiopatogenezie chorób nowotworowych. zaproponowano charakterystyczny wzór zachowania, który określony został typem „C”. Został

⁹ G.L. Engel, *The need for a new medical model: a challenge for biomedicine. Science* 1977, 196 (4286), s.129-36.

¹⁰ M. Jarosz, *Psychologia lekarska*, PWN, Warszawa 1988.

również opracowany przez Johana Denolleta¹¹ model osobowości typu D nazywany jest mianem osobowości stresowej lub podatnej na stres. Przejawia on pewne cechy wspólne dla wzoru zachowania A i C i prowadzi często również do chorób psychosomatycznych a także depresji. W niniejszej pracy jednak oddzielono wzory zachowania od cech osobowości, uznając, że nie jest ot to samo i nie należy tych pojęć mieszać. Szeroko ujęte pojęciu typu biopsychospołecznego proponuję podzielić na osobowość, wzory zachowania, wzory poznawcze, wzory motywacyjno – emocjonalne oraz odpowiadające im wzory psychofizjologiczne.

Osobowość i wzory zachowania

W psychologii pojęcie osobowości służy do wyjaśniania i przewidywania zachowań jednostek. Reykowski określa osobowość jako centralny system integracji zachowań i regulacji stosunków między człowiekiem a światem¹². Według Pervina osobowość to: „Złożona całość myśli, emocji i zachowań, nadająca kierunek i spójność życiu człowieka”¹³. Według Zimbardo osobowość to „właściwości psychologiczne stanowiące o ciągłości zachowań jednostki w różnych sytuacjach i w różnym czasie”¹⁴. Według autora tego artykułu osobowość to zespół utrwalonych w ciągu biegu życia dyspozycji (cech), integrujących życie psychiczne i zachowanie oraz rozróżniających ludzi od siebie, gdyż każdy człowiek ma inny zestaw genów i inną historię życia.

Pojęcie wzorów zachowania jest w psychologii nowsze i wciąż czeka na dobrą i powszechnie uznaną definicję. Dotychczas jest odnoszone ono do określonych dziedzin zachowania, jak np. wzór zachowania A czy wzór zachowania C czy, np. wzór zachowania nałogowego hazardzisty. Pojęcie to z jednej strony sięga do konstruktu

¹¹ J. Denollet, Type D Personality. *Journal of Psychosomatic Research*, 49/2000.

¹² J. Reykowski, G. Kochańska, *Szkice z teorii osobowości*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1980.

¹³ L. A Pervin, O. P John, *Osobowość – teoria i badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, s.416

¹⁴ Ph, G. Zimbardo, R.J. Gerrig, *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 252.

socjologicznego kulturowych wzorów zachowania, a z drugiej strony do tradycji behawiorystycznej w psychologii, w której koncentruje się przede wszystkim na obserwacji zachowania a nie na cechach wewnętrznych. Autor artykułu definiuje wzór zachowania jako stosunkowo łatwo obserwowalną z zewnątrz i powtarzającą się wiązkę określonych, powiązanych ze sobą zachowań, często mających charakter nawykowy, które w wyraźny sposób wpływają na pewną sferę życia człowieka, na przykład związaną ze zdrowiem. Pojęcie to warto stosować tam zwłaszcza, gdzie taką wiązkę zachowań stosunkowo łatwo określić, zidentyfikować jej negatywny (lub pozytywny) wpływ na określoną sferę życia (np. zdrowia), a także zaproponować łatwo mierzalne zmiany tego zachowania. Wzory zachowania jest łatwiej zmienić niż głębiej psychologicznie sięgające cechy osobowości. Autor niniejszego artykułu proponuje wyróżnić trzy dziedziny wzoru zachowania: wzór społeczny, wzór behawioralny oraz styl życia. Wzór społeczny dotyczy tego, jak na ogół człowiek odnosi się do ludzi, jaki ma stosunek do pracy zawodowej i aktywności społecznej, czy jest na ogół niezależny i asertywny, czy bierny i submisyjny, czy wreszcie silnie rywalizujący i agresywny.

Wzór behawioralny odnosi się do sposobu poruszania się i mówienia, do używane na co dzień języka pozawerbalnego i werbalnego, co przekłada się na napięcia mięśniowe, gesty, przyjmowanie pozycja ciała, etc.

Styl życia jest wzorem zachowania dotyczącym głównie takich czynników jak sposób odżywiania się, uprawianie aktywności fizycznej, czas poświęcany na pracę, wypoczynek, rozrywki i sen, korzystanie z urlopów, dobre gospodarowanie czasem, korzystnie z opieki medycznej, korzystnie z używek, poziom ogólnego dbania o zdrowie i profilaktyki chorób. Najogólniej styl życia może być zdrowy czyli służący zdrowiu oraz niezdrowy, który przeciwnie, zagraża zdrowiu i naraża na choroby. W ramach niezdrowego stylu życia często występują tzw. behawioralne patogeny¹⁵, do których zalicza się palenie tytoniu, używanie narkotyków, nadużywanie alkoholu, natomiast zdrowy styl życia wiąże się z behawioralnymi immunogenami, taki jak

¹⁵ J.D. Matarazzo, *Behavioral immunogenes and pathogenes in health and illness*, (w:) B.L. Hammonds, C.J. Schneider (red.) *Psychology and Health: The master lecture series*, vol 3, APA, Washington 1984.

właśnie ćwiczenia fizyczne, zdrowe odżywianie, etc.¹⁶

Między konkretnym zachowaniem a wzorami zachowania oraz osobowością istnieją związki, które ilustruje poniższy rysunek.

Ryc. 1. Związki zachowania, wzorów zachowania i osobowości



Jak wskazuje to schemat powyżej, na zachowanie wpływa zarówno wzór zachowania oraz osobowość. Na rysunki przedstawione są jednak strzałki w obie strony, ponieważ oddziaływanie to ma charakter dwustronny. Często powtarzana zachowanie utrwała się, przechodzi w nawyk i wytwarza w końcu określony wzór zachowania. Z kolei utrwalaony wzór zachowania modyfikuje osobowość. Nawet same zachowania własne, szczególnie o dużym znaczeniu mogą wpłynąć na pewną zmianę osobowości.

Wzory poznawcze

Jest rzeczą bardzo uzasadnioną, zwłaszcza z punktu widzenia współczesnej terapii, w której obecnie prym wiodą psychoterapia poznawcza oraz poznawczo – behawioralna, wydzielenie wzorów, lub inaczej schematów myślenia jako osobnej, istotnej kategorii typu biopsychospołecznego. Oczywiście, wzory myślenia w istotny sposób wpływają na osobowość, np. osoba spostrzegająca świat jako bardzo zagrażający rozwija w sobie często dyspozycję podejrzliwości.

¹⁶ G.D. Bishop, *Psychologia zdrowia. Zintegrowany umysł i ciało*, ASTRUM, Wrocław 2000, s. 109.

ści. Z drugiej jednak strony utrwalona osobowość, np. wspomniana podejrzliwość, częściej będzie wyzwalała myśli o charakterze prześladowym. Jednakże z terapeutycznego punktu widzenia łatwiej zmierzyć się z dysfunkcjonalnymi wzorcami poznawczymi i próbować je zmienić (np. w terapii poznawczej) niż próbować od razu zmienić całą osobowość. Terapia poznawcza zakłada również, że pacjent jest w stanie zmienić swoje nieadaptacyjne przekonania czy zachowania poprzez analizę własnych doświadczeń. Pojęcie Wczesnych Nieadaptacyjnych Schematów, będących tematem niniejszego podrozdziału, należy opierać na definicji Aaron'a T. Beck'a – jednego z reprezentantów szkoły terapii poznawczo – behawioralnej oraz definicji Jeffrey'a E. Young'a – przedstawiciela Terapii Schematów. Pierwszy z nich pojęcie „schemat” rozumie jako „każdą ogólną porządkującą zasadę służącą odnajdywaniu sensu w życiowych doświadczeniach”¹⁷. Powstają one w dzieciństwie i utrzymują się w ciągu życia służąc odbieraniu w sposób adaptacyjny lub nieadaptacyjny, doświadczeń życiowych. W terapii schematów „Wczesny Nieadaptacyjny Schemat” to „ogólny, wszechogarniający motyw lub wzorzec, składający się ze wspomnień, emocji, przekonań oraz doznań cielesnych dotyczących jednostki oraz jej relacji z innymi, wykształcony w dzieciństwie lub z okresie dojrzewania. Jest rozwijany przez całe życie i w znacznym stopniu dysfunkcjonalny”¹⁸. Zawiera przekonanie dotyczące własnej osoby, innych ludzi i świata, które stają się punktem centralnym dla obrazu siebie¹⁹.

Wzory motywacyjne i emocjonalne

Przez wzory motywacyjne i emocjonalne będę najczęściej powtarzające się schematy oraz treści doznawanych przez jednostkę motywów i uczuć. Będą tu brane pod uwagę dwa aspekty. Po pierwsze, ogólny schemat motywacji i emocji. W przypadku moty-

¹⁷ E. Rafaeli, D.P. Bernstein, J. Young, *Psychoterapia oparta na schematach*, Wydawnictwo Zielone Drzewo, Instytut Psychologii Zdrowia PTP, Warszawa 2011, s.26.

¹⁸ *Ibidem*, s. 26.

¹⁹ J.E.Young, J.S.Klosko, *Program zmiany sposobu życia. Uwalnianie się w pułapkę psychologicznych*, Wydawnictwo Zielone Drzewo, Instytut Psychologii Zdrowia PTP, Warszawa 2012, s. 19.

wacji dotyczy on głównie tego, czy motywy mają charakter proaktywny, reaktywny czy bierny. W przypadku emocji, będzie to przede wszystkim ogólna skłonność do emocji pozytywnych, negatywnych czy też ograniczania doświadczania w ogóle jakichkolwiek emocji. Te ogólne wzory mocno wpływają na treści doznawanych zwykle motywacji oraz emocji, z tym treści te z natury rzeczy są wyzwalane głównie przez okoliczność życia i bodźce ze środowiska, czynniki te też nadają ogólnym skłonnością konkretne ukierunkowanie i zawartość (np. osoba proaktywna rozwija w sobie ambicję naukową, osobą skłonna do uczuć pozytywnych, cieszy się z jakiejś konkretnej rzeczy).

Wzory psychofizjologiczne

Wzór psychofizjologiczny według autora oznacza najczęstsze formy funkcjonowania psychosomatycznego, zwłaszcza w zakresie pobudzenia układu współczulnego i przywspółczulnego oraz reakcji na osi mózg – podwzgórze – przysadka – nadnercza. Generalnie rzecz biorąc jest on związany przede wszystkim z reakcjami na sytuacje stresowe. Autor proponuje tutaj prosty podział na wzór fizjologiczny oraz wzór zaburzony, podkreślając, że tworzą one w zasadzie continuum, od bardzo dobrze działającego wzoru fizjologicznego do wzoru bardzo poważnie zaburzonego. Wzór fizjologiczny ma charakter naturalny: jednostka reaguje pobudzeniem adekwatnym do sytuacji, znajduje jakieś rozwiązanie problemu, po czym wraca do poprzedniego stanu. Kiedy musi aktywnie reagować, uruchamia się u niej układ współczulny, kiedy przychodzi czas na odpoczynek, pobudzenie, posiłek, regenerację, odpowiednia działa układ przywspółczulny. Pobudzenie układu współczulnego wiąże się ze wzrostem adrenalin i noradrenalin we krwi, przyspieszeniem pracy serca i oddechu, wzrostem ciśnienia krwi oraz zawartości w niej cukru, odpływ krwi od skóry do mięśni²⁰. Gdy ta sytuacja trwa stosunkowo krótko i dostosowana do wymagań z otoczenia nie jest w żadnym wypadku dla organizmu szkodliwa. Natomiast gdy zagrożenie nie ustępuje lub się powtarza, albo też jednostka reaguje niewspółmiernie i nieadekwatnie do zagrożenia (na przykład reakcja na krytykę w pracy jest

²⁰ G.D. Bishop, *Psychologia zdrowia. Zintegrowany umysł i ciało*, ASTRUM, Wrocław 2000.

taka jak na atak groźnego zwierzęcia dochodzi do rozregulowania funkcji fizjologicznych i spadku zdolności obronnych organizmu). Wówczas możemy mówić o patologicznym wzorcu psychofizycznym. Pojawiające się w wyniku tego choroby, zwane chorobami adaptacji, są skutkiem wyczerpania się sił obronnych organizmu na skutek walki ze stresem²¹.

Typy biopsychospołeczne

Autor proponuje wprowadzanie pojęcia typu biopsychospołecznego, jako konstruktu obejmującego wszystkie omówione dotychczas najważniejsze aspekty funkcjonowania jednostki, a więc wzór poznawczy, wzór motywacyjny, wzór emocjonalny, wzór zachowania (obejmujący wzór społeczny, behawioralny i styl życia), osobowość i wzór psychofizjologiczny. Zasadniczym powodem wprowadzenia tego pojęcia jest pewna nieścisłość w używaniu zaproponowanych w literaturze naukowej wzorów A i C zachowania oraz osobowości typu D. W wymienionych w literaturze opisach pewne elementy pasują bardziej do wzorów zachowania, inne do typów osobowości, inne wreszcie należało by zaliczyć do wzorów poznawczych, motywacyjnych, emocjonalnych, wreszcie do ich skutków psychofizjologicznych (zaproponowane wzorce A, C i D dotyczą przede wszystkim czynników mających wpływ na występowanie chorób psychosomatycznych). Już pewien chaos wprowadza używanie w przypadku typów A i C sformułowania wzór zachowania, a w przypadku typu D – osobowość. Najgorsze jest jednak to, że pojęcia te są notorycznie, bez żadnego uzasadnienia używane wymiennie: bardzo często słyszy się także używanie sformułowań: „osobowość typu A”, „osobowość typu C” czy wzór zachowania typu D. Wreszcie, z diagnostycznego i terapeutycznego punktu widzenia bardzo istotne jest wydzielenie określonych składników: wzorów poznawczych, wzorów motywacyjno – emocjonalnych, wzorów zachowania, typu osobowości czy w końcu wzorów funkcjonowania psychofizjologicznego, aby podjąć odpowiednie działania lecznicze i pomocowe. Nazwa typ biopsychospołeczny jest wyraźnym nawiązaniem do modelu biopsychospołecz-

²¹ J. Terelak, *Psychologia stresu*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2001, s. 25

nego, który odgrywa coraz większą rolę w medycynie i psychologii zdrowia, a także do ujęcia w ramach opisu każdego typu, czynników biologicznych, psychologicznych i społecznych.

W niniejszym artykule autor przedstawił najpierw trzy podstawowe typy biopsychospołeczne, czyli „A”, „C” oraz „D”, omawiając po kolei odpowiednie aspekty a więc charakterystyczne dla każdego z tych typów wzory poznawcze, wzory motywacyjne i emocjonalne, wzory zachowania (społeczne, behawioralne i styl życia), osobowość oraz wynikające z nich wzory psychofizjologiczne.

Następnie autor artykułu omawia typ biopsychospołeczny określony jako „P” (pozytywny), którego wzorce poznawcze, emocjonalno-motywacyjne, wzorce zachowania, osobowość oraz wzorce psychofizyczny są szczególnie korzystne z punktu widzenia zdrowia (w szczególności zapobiegania chorobom psychosomatycznym).

Typ biopsychospołeczny A (Wzór poznawczy, wzór motywacyjno-emocjonalny, wzór zachowania, osobowość i wzór psychofizjologiczny typu „A”)

Wieloletnie badania i obserwacje prowadzone przez Friedmana i Rosenmana²² (1974), pozwoliły im sformułować i opisać pewien specyficzny model życia, określony jako wzór zachowania „A”. Jego cech¹ jest skrajna skłonność do współzawodnictwa, rywalizacji, dominacji, ciągła walka o uznanie i osiągnięcia, wysoki poziom agresji i wrogości (często stłumionej), nadmierna pobudliwość i czujność, podejrzliwość, nie znoszenie sprzeciwu lub krytyki, wybuchowy sposób i szybkie tempo mówienia, napięcie mięśni twarzy oraz całego ciała, zaciskanie pięści i zębów, nerwowe lub gwałtowne ruchy, niecierpliwość, poczucie presji czasu i nadmiernej odpowiedzialności²³. Wielokrotnie powtarzane badania pozwoliły stwierdzić, iż ten model życia może być czynnikiem ryzyka przy powstawaniu zawału serca (ma on występować od 5 do 7 razy częściej niż u osób nie posiadających tego wzoru zachowania), a z czasem wykryto nawet, że może być czynni-

²² M. Friedman, R.H. Rosenman, *Type A behavior and your heart*, Alfred A. Knopf, New York 1974.

²³ E. Eliaz, K. Wrześniewski, *Ryzyko chorób psychosomatycznych: środowisko i temperament a wzór zachowania A*, Ossolineum, Wrocław 1988.

kiem ryzyka także dla innych chorób, takich jak wrzód żołądka i dwunastnicy oraz choroba reumatyczna.

Wzór poznawczy

Jak autor zaznaczył powyżej podstawowe przekonania jednostki dotyczą przede wszystkim interpretacji świata (interpretator świata) oraz samego siebie w tym świecie (interpretator siebie). We wzorze poznawczym „A” świat jest widziany jako miejsce zasadniczo niebezpieczne, groźne, niesłuchanie wymagające. Jednocześnie świat kusi licznymi możliwymi dobrami, zwłaszcza w zakresie materialnym a także możliwościami kariery i społecznego awansu. Życie widziane jest jako proces ciągłej, zasadniczo bezwzględnej, walki. Liczy się przede wszystkim świat społeczny, świat ludzi, a w nim przede wszystkim ocena innych, przy czym dominuje przekonanie o materialnej, odniesionej do oceny społecznego otoczenia warto ci wszystkich dóbr²⁴.

W zakresie samooceny dominuje pogląd, że nie dysponuje się wystarczającymi środkami, aby zapewnić sobie szacunek otoczenia²⁵ oraz osiągać taki poziom materialny oraz pozycji społecznej, której by się pragnęło. Choć osoba taka lubi się wywyższać i chwalić swoimi osiągnięciami, w istocie ma często bardzo niską samoocenę, a dążenie a wszelką cenę do sukcesów ma tę samoocenę podwyższyć.

Wzór motywacyjny.

Zasadniczy wzór motywacyjny obejmuje dążenie do ciągłego sprawdzania i ciągłego odnoszenia sukcesów. Jest to motywacja wybitnie egoistyczna i nastawiona na samego siebie, nawet jeżeli sukcesy te (np. w pracy lekarza, psychologa czy nauczyciela) miałyby pomagać innym. Osoby o stylu życia A bardzo często lubią ukrywać się za rzekomą motywacją prospołeczną, chętnie robią z siebie entuzjastów czy nawet męczenników jakiejś sprawy, w istocie się jednak przede zorientowane na własny sukces, głównie materialny oraz

²⁴ K. Wrześniewski, *Styl życia a zdrowie. Wzór zachowania A*, PAN, WIP Warszawa 1993.

²⁵ Ibidem.

w zakresie pozycji społecznej (awans, kariera etc.). Osoby te pragnę zawsze być na pierwszym miejscu, najbardziej zauważone i docenione. Jeżeli są w jakikolwiek (w swojej interpretacji) prześcigane czy zagrożone przez inne osoby, powstaje u nich silna wroga motywacja w stosunku do takich osób: chęć szkodenia im, przeszkadzania, kompromitowania, dokuczenia, mogąca nawet przejść w bardzo destrukcyjne motywacje.

Choć w swoich intencjach przedstawiciel typu „A” chciałby być proaktywny, w istocie jego motywacja bardzo często przybiera raczej charakter reaktywny, to znaczy dosyć konformistycznie realizuje oczekiwania społeczne oraz łatwo daje się wciągać w walkę i rywalizację, zamiast realizować w pełni swój ludzki potencjał.

Wzór emocjonalny

Wzór emocjonalny A obejmuje wysoki poziom agresji, wysoki poziom lęku, oraz powstające często obniżenie nastroju odczuwanie jednak bardziej jako poczucie rozczarowania i zniechęcenia, niż smutek czy depresja. Taki wzór emocjonalny stanowi duże ryzyko choroby, zwłaszcza gdy towarzyszy mu poziom lęku jest stosunkowo wysoki^{26, 27}. Wysoki poziom lęku bierze zaś się głównie stąd, że osoba ta, często wchodząc w sytuacji rywalizacji, konfliktu i agresji wcale nie jest pewna swojej pozycji i często boi się przegranej. Tak więc nie tyle sama agresywność jest zagrożeniem, ale połączenie agresji z lękiem („agresjo-lęk”). To mogłoby te wytłumaczyć częste przechodzenie od agresji do wycofania. Osoby przejawiające ten wzór zachowania częściej i bardziej intensywniej przeżywają stany stresowe w szkodliwym natężeniu a także o to, że komponenty fizjologiczne emocji, charakterystyczne dla tego wzoru zachowania, zmniejszają odporność organizmu.

²⁶ E. Elias, K. Wrześniewski, *Ryzyko chorób psychosomatycznych: środowisko i temperament a wzór zachowania A*, Ossolineum, Wrocław 1988.

²⁷ G. Dolińska-Zygmunt, *Psychologia a podatność na choroby*, (w:) G. Dolińska-Zygmunt (red.) *Elementy psychologii zdrowia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996.

Wzór zachowania

Wzór społeczny obejmuje bardzo częste sytuacje konkurencji, rywalizacji, agresji i sporów, z dużym pobudzeniem, wyrażanym gwałtownie poprzez odpowiednie wzorce behawioralne.

Wzorce behawioralne obejmują zaciskane zęby, pięści, silne napinanie mięśni, podniecenie, wybuchowy sposób i szybkie tempo mówienia, napięcie mięśni twarzy oraz całego ciała, zaciskanie pięści i zębów, nerwowe lub gwałtowne ruchy.

Styl życia jest bardzo często niezdrowy, zwłaszcza z powodu nadużywania nikotyny i alkoholu, zwykle jako niewłaściwych sposobów redukcji przeżywanego stresu. Wzór zachowania typu „A” łączy się także z niehigienicznym trybem życia, który zwiększa prawdopodobieństwo narażenia na inne, fizyczne czynniki ryzyka (złe odżywianie, palenie papierosów, spożywanie alkoholu, brak czasu na racjonalny wypoczynek).

Osobowość

Zgodnie z przedstawioną powyżej hipotezą, należy uważać, że utrwalony wzór zachowania powoduje ukształtowanie się względnie trwałych dyspozycji u danej osoby, a więc pewnych cech osobowości. Dlatego można powiedzieć, że z czasem kształtuje się typ osobowości A. Cechują go następujące dyspozycje: podejrzliwość, agresywność, nieufność, zazdrość i skłonność do zawiści, wrogie nastawienie do otoczenia, skłonność do współzawodnictwa, rywalizacji, dominacji, skłonność do ciągłej walki o uznanie i osiągnięcia. Z kolei określone cechy osobowości typu A powodują większą skłonność do ujawniania się wzoru zachowania A i bezpośrednio już samych zachowań tego typu. To z kolei pociąga za sobą określone konsekwencje, bardzo dla jednostki niekorzystne.

Wzorzec psychosomatyczny

Często występuje ostra reakcja stresowa, powodująca znaczne i długotrwałe pobudzenie układu sympatycznego, a więc wzrost

poziomu adrenaliny i noradrenaliny i cukru we krwi, podniesienie ciśnienia krwi, przyspieszeniem pracy serca i oddechu.

Szczególnie niepokojące jest zjawisko częstego przełączania pobudzenia z układu sympatycznego na parasympatyczny (od wściekłości i gniewu do zniechęcenia i rezygnacji), a także często stwierdzane w tych przypadkach dokuczliwe stany depresyjne, również osłabiające układ immunologiczny.

Ten typ wzorca psychofizjologicznego pociąga za sobą także podwyższenie poziomu cholesterolu w organizmie ludzkim, a także takich parametrów, jak trójglicerydy, kortykotropiny. Następuje zwiększenie intensywności produkcji insuliny, a także zwiększanie się krzepliwości krwi.

Typ biopsychospołeczny „C” (Wzór poznawczy, wzór motywacyjno-emocjonalny, wzór zachowania, osobowość i wzór psychofizjologiczny typu „C”)

Styl życia „C”, przez Morrisa i Greera przedstawiony jako wzór zachowania „C”²⁸ odnosi się do typu zachowań, które szczególnie często występują u osób z chorobami nowotworowymi. Wzór zachowania „C” przedstawia sposób bycia bardzo mało agresywny, nieassertywny, połączony z ukrywaniem negatywnych emocji (szczególnie gniewu), uległy wobec zewnętrznych autorytetów.

Wzór poznawczy

Świat postrzegany jest jako miejsce niebezpieczne, w którym, aby przeżyć należy posiadać opiekę, uczucia i wsparcie ze strony innych ludzi. Jednocześnie ta opieka czy wsparcie są bardzo niepewne, gdyż łatwo można kogoś utracić fizycznie (śmierć, opuszczenie) lub psychicznie (łatwo zranić, obrazić, zniechęcić). Sympatii ludzi nie zdobywa się jednak poprzez zewnętrzne sukcesy, ale przez oddanie, miłość, poświęcenie, łagodność, altruizm i posłuszeństwo, przez ustępowanie miejsca innym, a nawet rezygnacji z własnych praw.

²⁸ T. Zakrzewska, Psychologiczne czynniki ryzyka zachorowania na raka - przegląd badań, *Przegląd Psychologiczny*, 1989, nr 4.

Spostrzeganie samego siebie jest również zasadniczo niekorzystne. W tym wzorze poznawczym jednostka spostrzega siebie jako osobę, którą jest łatwo odrzucić. Uważa siebie zatem za osobę generalnie mało atrakcyjną, którą jest trudno pokochać, która, mimo wszelkich starań, w zasadzie jest społecznie dysfunkcyjna i popełnia stale karygodne błędy w stosunku do innych. Nigdy nie jest się w swoich oczach osoba wystarczająco dobrą.

Wzór motywacyjny obejmuje Należy być w stosunku do ludzi osoba uprzejmą, miłą, posłuszną. Należy ukrywać swoje prawdziwe ja za „murem” łagodnej dobroci. Nigdy nie należy ukazywać gniewu. Mniej należy też nadmiernie afiszować się czy za bardzo angażować w sprawy społeczne. Zaangażowanie jest skierowane bowiem raczej w stosunku do poszczególnych ludzi, niż na sprawy ogólnospołeczne, mogące przynieść sukces lub uznanie (jak to jest u osób o stylu życia A). Jeżeli relacja danej osoby z innymi osobami nie układają się po jej myśli, uważa ona, że powinna się obwiniać. Do wzoru emocjonalnego należy przede wszystkim poczucie samotności, opuszczenia oraz silne poczucie win i poczucie leku przez porzuceniem. Lęk ten jest behawioralnie silnie ukrywany, natomiast aktywnie działający psychosomatycznie.

Wzór zachowania

Wzór społeczny obejmuje przede wszystkim ukrywanie się za „murem” łagodnej dobroci, częste osamotnienie, uzależnienie od otoczenia, powierzchowność i niestałość w związkach, odczuwanie braku satysfakcji z życia seksualnego, niewielkie zaangażowanie jednostki w życie społeczne²⁹

Wzór behawioralny wyraża się brakiem swobody w kontaktach międzyludzkich, niezdolności do okazywania i odczuwania gniewu.

Styl życia wymaga przeprowadzenia dalszych badań, na ogół nie jest jednak zdrowy. Aktywność fizyczna jest raczej niewielka, za to występuje skłonność do używek, zwłaszcza palenia papierosów.

²⁹ L. Le Shan, Untersuchungen zur Personenkeit von Krebskranken „*Psychosomatic Med.*”, 9, 246, 1963.

Osobowość

Bernie S. Siegel (1994). stwierdza pacjentów nowotworowych nadmierną bierność, potulność i konformizm³⁰. Jednostka z tym typem nie jest skłonna do zachowań o charakterze agresywnym, natomiast zdecydowanie jest osobą cierpliwą, kooperatywną, ale też nie asertywną. Z reguły stara się jak najlepiej ukrywać swoje negatywne uczucia (przede wszystkim gniew) i łatwo ulega wpływom osób z zewnątrz. Osobę z WZC cechuje też duża uległość wobec zewnętrznych autorytetów. wzory zachowań tego rodzaju zmierzają do załamania się potencjałów odpornościowych, niskiej samooceny oraz braku wiary we własne możliwości, radzenia, poczucia bezradności, beznadziejności i pesymistycznego podejścia do życia. Kozera zauważa, że koncepcje osobowości typu C mają swoje odniesienie w praktyce i rzeczywistości. U pacjentów często uwidaczniają się cechy charakterystyczne, jak: duża skłonność do poświęceń dla drugiego człowieka, ukrywanie emocji, niekonfliktowość oraz altruizm. Pacjenci ci to często osoby, które doświadczyły utraty bliskiej osoby, zostali w jakimś sensie porzućeni, a więc doznali dotkliwych strat emocjonalnych. Uważają siebie za nieudaczników, którzy w trakcie życia wiele dali, a nie otrzymali nic w zamian. Są to osoby bezsilne, bezradne oraz skłonne do użalania się nad sobą i zbytnej samokrytyki³¹. LeShan twierdzi, iż przyczyną powstania tego typu osobowości jest odrzucenie przez rodzica lub jego utrata, która wzbudza w człowieku poczucie krzywdy, osamotnienia, co przekształca się w lęk oraz przeświadczenie, że bliskie relacje z ludźmi wiążą się z bólem i rozczarowaniem³².

Typ biopsychospołeczny "D" (Wzór poznawczy, wzór motywacyjno-emocjonalny, wzór zachowania, osobowość i wzór psychofizjologiczny typu „D”)

Pojęcie osobowości typu D, określanej mianem osobowości stresowej lub podatnej na stres zostało wprowadzone do literatury

³⁰ B.S Siegel, *Miłość, medycyna, cuda*, Limbus. Bydgoszcz, 1994.

³¹ P. Kozera, 150 centymetrów cierpienia, *Charaktery*, nr 5, maj 2008, s. 76.

³² L. Le Shan., Untersuchungen zur Personenkeit von Krebskranken "Psychosomatic Med.", 9, 246, 1963.

po raz pierwszy w 1995 roku przez psychologa klinicznego Johana Denolleta³³. Na typ D składają się dwa główne wymiary, negatywna emocjonalność oraz hamowanie (zahamowanie) społeczne. Jak w poprzednich wypadkach, autor proponuje, aby zasadniczą, dotychczasową charakterystykę typu D a robić na wzór poznawczy (podstawowe przekonania), syndrom motywacyjny, syndrom emocjonalny, wzór zachowania o raz osobowość.

Wzór poznawczy typu D nie jest jeszcze dobrze opisany i wymaga dalszych badań. Można jednak uważać, że postrzeganie świata i samego siebie jest zbliżone do tego, jakie widzimy w depresji, dystymii i w depresyjnym zaburzeniu osobowości, ponieważ mamy tu do czynienia z depresyjnym wzorem poznawczym. Dominuje pesymistyczne spojrzenie na świat. Jest on postrzegany jako miejsce nieprzychylnie, ponure, nieciekawe (nie oferuje cennych szans na błyskotliwe sukcesy i dobra materialne jak we wzorze A, ani też szans na miłość i bardzo ważne relacje jak we wzorze C). Jednocześnie jest on często miejscem raniącym i irytującym, a zwłaszcza ludzie go wypełniający. Samoocena, podobnie jak we wzorcu poznawczym większości typów depresji, jest niska.

Wzór motywacyjny obejmuje przede wszystkim skłonność do wycofywania się z sytuacji społecznych, unikanie ryzyka i wyzwań., dążenie do spokoju, U osób typu „D”, w wyniku doświadczanego w miejscu pracy stresu, pojawia się zwiększone ryzyko rozwoju zespołu wypalenia zawodowego.

Wzór emocjonalny wiąże się głównie z negatywną emocjonalnością, wyrażającą się w skłonności do przeżywania silnych negatywnych uczuć, takich jak lęk, gniew, irytacja czy wrogość. Charakterystyczna jest także tendencja do zamartwiania się i odczuwania napięcia. Często występuje niskie poczucie bezpieczeństwa, poczucie bycia nieszczęśliwym, tendencja do obwiniania się, obniżone samopoczucie, niski poziom poczucia własnej wartości, niski poziom satysfakcji z życia oraz poczucie wyczerpania.

W zakresie wzoru społecznego zauważyć można przede wszystkim znaczne zahamowanie w sytuacjach społecznych, trudności w korzystaniu ze wsparcia społecznego, nieśmiałość i słabe więzi

³³ P. Kozera, 150 centymetrów cierpienia, *Charaktery*, nr 5, maj 2008, s. 76.

z innymi ludźmi, dyskomfort w obecności innych ludzi, zwłaszcza obcych, dystans wobec innych, niechęć do zmian i podejmowania ryzyka.

Wzór behawioralny obejmuje głównie słaba ekspresji emocjonalną i skłonność do powstrzymywania się od wyrażania negatywnych emocji, głównie z powodu lęku przed dezaprobatą i odrzuceniem ze strony innych ludzi.

Styl życia w typie D nie jest jeszcze dobrze opisany, ale generalnie ma on charakter bardziej samotniczy, wycofany, z czym wiąże się zwykle większa ilość patogenów niż immunogenów behawioralnych.

Osobowość

Osobowość w typie „D” wykazuje pewne podobieństwa do osobowości w typie „C”, zwłaszcza w zakresie skrytości i skłonności do nieujawniania emocji. Jednakże o ile typie „C” charakteryzuje niska świadomość przeżywanych emocji, to w przypadku typu „D” częściej występuje świadome powstrzymywanie się od wyrażania emocji, przede wszystkim z obawy przed dezaprobatą i odrzuceniem³⁴. Dla obydwu typów charakterystyczne jest pesymistyczne nastawienie do życia i skupianie się na jego negatywnych stronach, a także reagowanie na stres bezzadnością, poczuciem beznadziejności i skłonnością do depresji. O ile jednak osobowość typu „C” charakteryzuje duża skłonność do altruizmu i poświęcenia, to osobowości „D” jest raczej typem egocentrycznym, nastawionym na realizację własnych potrzeb i celów. Ponadto, osoby reprezentujące typ osobowości C mają raczej niską świadomość stresu i dyskomfortu psychicznego, podczas gdy u osób typu D występuje pełna świadomość stresu i przeżywanych emocji.

Wzór psychofizjologiczny

Występuje częste i długotrwałe pobudzenie układu współczulnego, ze względu na silny stres związany z kontaktami interpersonalnymi. Charakterystyczne jest jednocześnie reagowania na stres

³⁴ N. Ogińska-Bulik, *Osobowość typu D. Teoria i Badania*, Wyd. WSH-E, Łódź 2009.

poczuciem bezradności i beznadziejności. Prawdopodobnie, zgodnie z modelem Seyle'go³⁵ osoby te dosyć szybko wchodzą w fazę wyczerpania, co prowadzi do rozregulowania funkcji fizjologicznych i spadku zdolności obronnych organizmu. To zaś, oprócz depresji, sprzyja także występowaniu wielu chorób psychosomatycznych takich jak, nowotwory, choroba wieńcowa, cukrzyca, łuszczyca, czy astma.

Typ biopsychospołeczny „P”

Na bazie tych porównań można się pokusić o stworzenie modelu pozytywnego typu biopsychospołecznego, który wiązałby się ze sposobem życia, mogącym stanowić profilaktykę chorób psychosomatycznych i zwiększającym jakość życia. Określenie takiego sposobu życia można było wiązać przede wszystkim z psychologią pozytywną, stąd nazwa „pozytywny sposób życia” lub sposób życia P. Zawierałby on oczywiście zarówno wzór myślenia „P”, motywację „P”, syndrom emocjonalny „P”, wzór zachowania „P” aż wreszcie osobowość typu „P”.

Próby określania pewnego optymalnego wzoru osobowościowego są niemal tak stare, jak cywilizowana ludzkość, zajmowała się nimi religia, filozofia, wychowanie obywatelskie. Już w okresie starożytności piękny obraz dobrze funkcjonującego człowieka stworzył Arystoteles w *Etyce Nikomachejskiej* jako model tzw. dobrego życia³⁶. Dopiero jednak nowy kierunek w psychologii, to znaczy psychologia pozytywna próbuje na tę kwestię popatrzeć z naukowego punktu widzenia, to znaczy określić, na podstawie ścisłych badań naukowych, jaki sposób życia jest korzystny z punktu widzenia zdrowia i szczęścia jednostki. Przez dłuższą część swojego trwania psychologia nie podejmowała opisu zdrowego i szczęśliwego sposobu funkcjonowania jednostki, koncentrując się na patologii. Powody do tego były zresztą w gruncie rzeczy dosyć zrozumiałe. Po pierwsze nauka w zasadzie stara się unikać wartościowania, pod drugie w demokratycznym społeczeństwie ludzie sami mają prawo wybierać sobie swoją drogę i sposób życia. Niemniej celem psychologii klinicznej i psychiatrii jest leczenie, a więc prowadzenie pacjenta do pewnych nie-

³⁵ H. Selye, *Stres okiełznany*, seria: Biblioteka myśli współczesnej, wyd. 2, PIW, Warszawa 1978.

³⁶ Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.

korzystnych stanów mentalnych i behawioralnych, określanych jako choroba do stanów korzystnych, określonych jako zdrowie. Dopóki zdrowie rozumiane było jako brak objawów, sprawa była pozornie prosta (pozornie dlatego, gdyż coś, co nazywamy brakiem objawów, ma również swoją charakterystykę mentalną i behawioralną, np., jeżeli ktoś nie ma obniżonego nastroju, na ma ogół nastrój dobry, ktoś, kto nie ma zaburzonej funkcji rzeczywistości, ma ją właściwą, etc., etc.). Natomiast już od ponad pięćdziesięciu lat obowiązuje powszechnie definicja zdrowia WHO zamieszczona w konstytucji tej organizacji, określająca je, jako stan pełnego dobrostanu fizycznego, psychicznego oraz społecznego (a nie tylko brak choroby czy kalectwa). I tutaj właśnie zaczyna się poważny problem naukowy, bo po prostu należy dobrostan dokładnie zdefiniować, opisać i zbadać, jakie czynniki się na niego składają i jakie mu służą. W dziedzinie psychologii zadanie to należy przede wszystkim do opisanego dobrostanu psychicznego. Rola tej nauki zwiększa się jeszcze, po uzupełnieniu dotychczasowej definicji na 101 Sesji Rady Wykonawczej WHO w styczniu 1998 roku, kiedy to dodano, że zdrowie powinno być postrzegane, jako stan dynamiczny nie tylko dobrostanu fizycznego, psychicznego i społecznego, ale także duchowego, co oznacza, że w jeszcze większym stopniu brane są tu pod uwagę subiektywne odczucia człowieka oraz coś, co można byłoby określić jako „poczucie sensu życia”. Zdrowie duchowe jest tutaj rozumiane jako osobisty zbiór zasad, zachowań i sposobów osiągania wewnętrznego spokoju i równowagi, co u niektórych zaspakajają określone wierzenia i praktyki religijne³⁷ (zachodzi jednak pytanie, czy robią to dobrze, zwłaszcza w kontekście zamachów terrorystycznych na gruncie poglądów religijnych) ale w miarę postępującej sekularyzacji coraz więcej ludzi musi sama poszukiwać ich formy, sensu i znaczenia. Przed psychologią, zwłaszcza psychologią kliniczną i psychologią zdrowia staje więc nie lada problem jak określić, zdefiniować i zmierzyć psychiczny dobrostan oraz sposoby osiągania wewnętrznego spokoju i równowagi. Dodać tu ponadto należy, że psychologia kliniczna oraz psychologia zdrowia są naukami aplikacyjnymi, stosującymi w praktyce prawa i odkrycia opisane przez

³⁷ T. Maszczak, *Zdrowie jako wartość uniwersalna*, Roczniki Naukowe AWF w Poznaniu, 2005, nr 54.

psychologię ogólną i rozwojową, a zatem poważne nowe wymagania stawiane tu będą także przed zwłaszcza psychologią poznawczą, emocji, motywacji i osobowości a także przed psychologią rozwoju człowieka w ciągu życia.

Kierunkiem w psychologii, który podjął się tych trudnych zadań, zarówno w dziedzinie psychologii ogólnej, rozwojowej, a także w dziedzinach aplikacyjnych psychologii (psychologia kliniczna, zdrowia, wychowawcza i edukacyjna) jest psychologia pozytywna. Omawianie źródeł i osiągnięć tego kierunku wychodzi poza zakres tego artykułu. Wystarczy powiedzieć, że psychologia pozytywna dostarcza odpowiedzi opartych na rzetelnych, obiektywnych badaniach empirycznych, jakie są warunki dobrostanu człowieka, które jednocześnie nie ograniczały by jego wolności wybierania najlepszego dla siebie sposobu życia (z prawem do nieuniknionych poszukiwań i błędów po drodze). Wnioski z tych osiągnięć mogą i powinny być wykorzystywane w programie leczenia i psychoterapii wszelkich zaburzeń psychicznych jak również chorób psychosomatycznych. Istotne też jest to, że wnioski terapeutyczne wynikające z psychologii pozytywnej nie wprowadzają żadnej rewolucji i w zasadzie są zgodne z zaleceniami terapeutycznymi postulowanymi wcześniej, zwłaszcza w ramach terapii poznawczej czy behawioralnej, wprowadzają za to pewien porządek i niejako przeprogramowują cel terapii w kierunku nie tylko zlikwidowania objawów ale także zwiększania dobrostanu.

I tak w dziedzinie wzorców poznawczych można przyjąć, że pozytywnymi wzorcami myślenia są te od dawna zaproponowane przez psychoterapię poznawczą i poznawczo-behawioralną, stosowane także w psychoterapii pozytywnej. W wymienionych programach terapeutycznych mają one zastąpić patologiczne, niewłaściwe schematy poznawcze stosowane dotychczas u osób z zaburzeniami psychicznymi, psychosomatycznymi czy po prostu u osób źle przystosowanych.

Podstawowe zasady pozytywnych wzorców poznawczych są dwa:

1. zasada realizmu (właściwej funkcji rzeczywistości) w odniesieniu do świata, ludzi i do samego siebie;
2. zasada pozytywnego nastawienia do świata, ludzi i do samego siebie.

Zasada realizmu jest niesłuchanie ważna, bo oznacza ona, że nastawienie poznawcze będzie inaczej wyglądać u osoby młodej, zdrowej, zamożnej, mieszkającej w bogatym, demokratycznym kraju, a zupełnie inaczej u osoby schorowanej, biednej, żyjącej w stałym zagrożeniu w państwie niedemokratycznym lub zupełnie nie dbającym o zdrowie i bezpieczeństwo obywateli. Psychoterapeuci nie mający odpowiedniej wiedzy z dziedziny psychologii międzykulturowej mogą niesłusznie diagnozować nastawienie lękowe i paranoidealne u osób, które żyją w świecie dla nich bardzo zagrażającym. Człowiek, aby móc dobrze funkcjonować, zachować nie tylko dobrostan, ale zdrowie i życie musi posiadać jak najbardziej realistyczny i odpowiadający rzeczywistości obraz. Człowiek powinien posiadać również realistyczny obraz samego siebie, choć ważna różnica w stosunku do świata polega na tym, że człowiek ma znacznie większą możliwość zmiany na lepsze samego siebie, niż innych ludzi i otaczającej rzeczywistości.

Zasada pozytywności (lub inaczej afirmacji) oznacza, że nawet przy uzmysłowaniu sobie wszystkich niebezpieczeństw oraz niedobrych stron świata, ludzi czy samego siebie, człowiek nadal zachowuje w stosunku do nich pozytywną postawę. Autor artykułu uważa, że znacznie lepiej i bezpieczniej jest używanie terminu pozytywność (ściślej w tym wypadku: pozytywna postawa) niż optymizm, ten ostatni może bowiem być rozumiany jako próba zafałszowania rzeczywistości (spostrzegania jej jako bardziej w danym momencie korzystnej, niż jest w rzeczywistości). Oczywiście, że w przypadku takiego zafałszowania można ją łatwiej polubić; jest to jednak metoda łatwa, lecz niebezpieczna, gdyż każde kłamstwo ma krótkie nogi. Natomiast można mieć pozytywne spojrzenie nawet do świata spostrzeganego jako trudny i niebezpieczny, co wymaga więcej psychologicznego wysiłku, ale jest też bardziej skuteczne, bezpieczne i uczciwe. Według autora tego artykułu istnieje najlepsza życiowa postawa łącząca realizm z pozytywnym nastawieniem, a jest to postawa, którą proponuję nazwać prometejską. W ramach jej dysponuje się pozytywnym, afirmatywnym stosunkiem do świata, ludzi i samego siebie, ale jednocześnie dąży się do wprowadzania zmian, a ile są one tylko możliwe, a samo ich wprowadzanie uważane jest jako fascynujące,

ciekawe, bez których życie byłoby nudne. Przy takim spojrzeniu wady świata, ludzi i samego siebie stają się nawet pewnego rodzaju zaletą, gdyż jest po co żyć.

Pozytywna motywacja.

W dziedzinie pozytywnej motywacji większość psychologów jest zgodna, że, w jakiegokolwiek sprawie, najlepsza jest motywacja proaktywna, w przeciwieństwie do reaktywnej czy biernej. Oczywiście motywacja ta powinna być też oparta na realistycznych przesłankach (biorąc pod uwagę obiektywne okoliczności i własne możliwości), co ściśle się jednak łączy z prawidłowo działającymi wzorami poznawczymi, omówionymi wcześniej.

Pozytywna emocjonalność

Pozytywna emocjonalność oznacza przede wszystkim większą skłonność do emocji pozytywnych niż do negatywnych, większą wrażliwość na aspekty pozytywne niż negatywne rzeczywistości oraz dłużej utrzymujące się wzbudzone stany pozytywne, a krócej wzbudzone stany negatywne. Temu typowi emocjonalności odpowiada pewien wzór mózgowy. Dalszą, ważną konsekwencją tego typu emocjonalności, są na ogół (bo trzeba wziąć jeszcze pod uwagę różne okoliczności życiowe) częstsze i dłużej trwające uczucia pozytywne niż negatywne.

Pozytywne emocje to nie tylko uczucia bezpośrednio oceniające rzeczywistość, takie jak radość, szczęście, entuzjazm, zadowolenie, satysfakcja, ale także uczucia afiliacyjne jak miłość, przyjaźń, zainteresowanie które nie tylko same w sobie są przyjemne, ale ułatwiają pojawianie się innych uczuć pozytywnych a wygaszanie i osłabianie negatywnych (dzięki miłości i przyjaźni znacznie lepiej znosimy pewne cechy innych ludzi, które inaczej były dla nas uciążliwe).

Uczucia negatywne, jak wrogość czy lęk, pojawiają się rzadziej, w sytuacjach naprawdę dobrze uzasadnionych, ale te są szybciej uświadamiane, nie są wypierane, i są wyrażane w sposób adekwatny do sytuacji.

Pozytywne wzory zachowania

W dziedzinie stylu życia: zdrowy i higieniczny tryb życia, bez hipochondrii.

Pozytywny wzór funkcjonowania społecznego obejmuje znaczny stopień realistycznej niezależności, w szczególności do ocen lub destruktywnego wpływu innych, asertywność, dzięki której potrafi się bronić własnego zadania i interesów bez niepotrzebnej agresji, zachowania zgodne z optymalnym poziomem mobilizacji, obciążenia, stymulacji, a także z własnymi aspiracjami, zachowania zorientowane na cele, a nie na postawieniu na swoim, robieniu dobrego wrażenia czy służeniu cudzym interesom, wreszcie optymalny poziom aktywności społecznej - zrównoważenie pomiędzy życiem zewnętrznym, społecznym i wewnętrznym, podmiotowym³⁸.

W dziedzinie wzoru behawioralnego: postawa na co dzień spokojna, rozluźniona, zrelaksowana, ruchy harmonijne, mowa zrozumiała o odpowiednim tempie i artykulacji.

Napięcia czy ostrożność czy mowie w ruchach, jeżeli się pojawiają, to tylko w sytuacji realnego zagrożenia.

Wzór funkcjonowania psychosomatycznego stanowi pewnego rodzaju, opisywane już przez autora wcześniej, optimum psychosomatyczne³⁹. W dziedzinie fizjologii oznacza to, że układy współczulny czy przywspółczulny pobudzone są wyłącznie zgodnie z potrzebami organizmu i wymaganiami środowiska, i to tylko na czas, ku temu niezbędny. Takie krótkotrwałe pobudzenia nie są w żadnym stopniu dla organizmu niekorzystne, przeciwnie, one właśnie należą do naturalnych jego reakcji. Prawdopodobnie, pojawianie się takich krótkich, intensywnych pobudzeń układu np. współczulnego jest dla organizmu formą treningu i wzmacniania odporności. Właśnie odpowiednie działanie wzorców poznawczych, systemów motywacyjnych i emocjonalnych oraz podstawowych wzorów zachowania powoduje, że cały układ neurohormonalny funkcjonuje harmonijnie i adekwatnie do zapotrzebowania jednostki i wymagań środowiska.

³⁸ A. Mirski, Udział czynników psychologicznych w etiologii chorób nowotworowych, *Sztuka leczenia*, t.1, nr 1, 1995, str. 55-64.

³⁹ Ibidem

Pozytywna osobowość.

Najbardziej kontrowersyjną kwestią jest sprawa pozytywnej osobowości. Nie może być to model nazbyt ograniczający. Ludzie mają różne cechy wrodzone, różne temperamenty, różne cele życiowe, w związku z tym, rzecz jasna, powinni mieć, i mają, różne osobowości. Pojęcie pozytywną osobowością powinno być zatem określone na tyle szeroko, aby mogły się w nim zmieścić liczne, różniące się od siebie, ale na ogół dobrze funkcjonujące typy osobowości. Na pewno nie można zatem uznać za taki model koncepcję wielkiej piątki, z wysokimi sumiennością, otwartością na doświadczenia, ugodowością i sumiennością, a niską neurotyczność. Właściwie tylko tę ostatnią należy uznać za pożądaną z punktu widzenia zdrowia, pozostałe zaś czynniki są, owszem, w życiu pomocne, ale niekonieczne. Również koncepcję cnót i sił Seligmana⁴⁰ można uznać za wzorzec pożądaný, ale niekonieczny. Autor artykułu chciałby tutaj mocno podkreślić, że dobrostan człowieka jest cechą ciągłą – od stanów bardzo niskich do bardzo wysokich. Istnieje pewien poziom dobrostanu, przy którym możemy powiedzieć, że jednostka jest zdrowa i funkcjonuje dobrze. Można to osiągnąć wybierając różne drogi życiowe, niekoniecznie najbardziej ambitne. Ale są też bardzo wysokie stany dobrostanu, stany wysokiego sukcesu i szczęścia, wysokiej pozycji społecznej, znacznego wkładu do kultury. Aby je osiągnąć na pewno warto jest kształtować i pielęgnować cnoty i siły, opisane przez Seligmana, na pewno też bardzo pomoże wysoka sumienność i otwartość na doświadczenie. Natomiast stanem osobowości, który na pewno jest potrzebny, aby być ogólnie osobą zdrową i dobrze funkcjonującą jest po prostu osobowość dojrzała. Człowiek nie osiąga jej od razu – nabywa dzięki określonym i dosyć jednoznacznym wymaganiom środowiska przyrodniczego, społecznego i kulturowego, które, niezależnie od jego temperamentu, zainteresowań i priorytetów, wymagają określonego, trwałego sposobu postępowania. Dojrzałość - w odniesieniu do psychiki, rozumiana jest jako etap ukształtowania osobowości człowieka, a więc właściwego dla niego zespołu cech psychicznych, świadczących o jego indywidualności, która pozwala na formułowanie sądów

⁴⁰ M.E. P. Seligman, *Prawdziwe szczęście*, Media Rodzina, Poznań 2005.

i podejmowanie decyzji, umożliwiając mu harmonii psychicznej otoczeniem i z samym sobą. Za najlepszy, dotąd istniejący model dojrzałej osobowości można przyjąć model Allporta. Według tego autora na dojrzałą osobowość składają się:

1. posiadanie dobrze rozwiniętego i rozbudowanego obrazu siebie; zdolność rozumienia siebie;
2. umiejętność opanowania potrzeb wewnętrznych bez konfliktów;
3. posiadanie bezpieczeństwa emocjonalnego;
4. funkcjonowanie z dozą optymizmu, posiadanie naturalnego entuzjazmu;
5. zdolność obiektywizacji samego siebie - umiejętność widzenia siebie w kategoriach zewnętrznych: krytykowanie siebie, poczucie humoru;
6. posiadanie jednoczącej filozofii życia - skryształizowany światopogląd, umiejętność patrzenia na wszystkie dziedziny życia, integrowanie się człowieka w świecie.⁴¹

Jest to dotąd najbardziej znany i najlepszy model dojrzałej osobowości. Nie znaczy to wcale, że jest jedyny możliwy. Ten model ma już dobrze ponad 50 lat, a w psychologii to dużo. Na pewno zatem wymaga on doprecyzowania i uzupełnienia. Takie pojęcia jak obraz siebie, obiektywizacja samego siebie w zasadzie należą bardziej do wzorów poznawczych, niż do samej osobowości (choć na osobowość wpływają). Zresztą same rozumowanie osobowości jest różne u różnych autorów – jedni będą wliczać do niej wzory i schematy poznawcze, inni nie. Natomiast ze względów praktyki terapeutycznej, zwłaszcza w psychoterapii poznawczej, wzorce poznawcze należy uwzględniać osobno. Podobnie kontrowersyjny jest postulat optymizmu, z powodów wymienionych powyżej autor tego artykułu sugeruje raczej pojęcie nastawienia pozytywnego.

Natomiast, sama idea dojrzałej osobowości (niezależnie od tego, że należy ją bardziej unowocześnić) jest zasadniczo słuszna. Można powiedzieć, że osobowość pozytywna jest po prostu osobowością dojrzałą.

⁴¹ Allport, G. W. (1961) *Pattern and Growth in Personality*. Holt, Rhinehart & Winston.

Bibliografia

- Allport, G. W. (1961) *Pattern and Growth in Personality.*, Rhinehart & Winston, Holt.
- Arystoteles (1983), *Metafizyka*, PWN, Warszawa.
- Arystoteles (2012), *Etyka Nikomachejska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bishop G.D. (2000), *Psychologia zdrowia*, Wydawnictwo Astrum, Wrocław.
- Descartes, R. (1955), *Selections.*, Scrobner's, New York.
- Denollet J. (2000), Type D personality. A potential risk factor refined, *Journal of Psychosomatic Research*, 49.
- Dolińska-Zygmunt, G. (1996), *Teoretyczne podstawy refleksji o zdrowiu* (w:) G. Golińska-Zygmunt (red.), *Elementy psychologii zdrowia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Elias E., Wrześniewski K. (1988), *Ryzyko chorób psychosomatycznych: środowisko i temperament a wzór zachowania A*, Ossolineum, Wrocław.
- Engel G.L. The need for a new medical model: a challenge for biomedicine. *Science* 1977, 196(4286): 129-36.
- Engel, G.L (1980), The clinical application of the biopsychosocial model, *American Journal of Psychiatry*, 137, 535-544.
- Friedman M., Rosenman R.H. (1974), *Type A behavior and your heart.*, Alfred A. Knopf, New York.
- Jarosz M. (1988), *Psychologia lekarska*, PZWL, Warszawa.
- Kozera P. (2008), 150 centymetrów cierpienia, W: *Charaktery*, nr 5, maj 2008, s. 76.
- Le Shan.L. (1963), Untersuchungen zur Personenkeit von Krebskranken "*Psychosomatic Med.*", 9, 246,
- Maszczyk T. (2005), *Zdrowie jako wartość uniwersalna*, Roczniki Naukowe AWF w Poznaniu, nr 54.
- Mirski, A. (1995), Udział czynników psychologicznych w etiologii chorób nowotworowych. „*Sztuka leczenia*”, t.1, nr 1, 1995, str. 55-64.
- Ogińska-Bulik N. (2009), *Osobowość typu D. Teoria i Badania*, Wyd. WSH-E, Łódź.

- Pervin, L. A., John, O. P. (2002). *Osobowość – teoria i badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Rafaeli E., Bernstein D.P., Young J. (2011), *Psychoterapia oparta na schematach*, , Wydawnictwo Zielone Drzewo, Instytut Psychologii Zdrowia PTP, Warszawa.
- Reykowski J., Kochańska, G. (1980), *Szkice z teorii osobowości*, Wiedza Powszechna, Warszawa
- Seligman, M.E. P. (2005), *Prawdziwe szczęście*, Media Rodzina, Poznań.
- Siegel B.S. (1994), *Miłość, medycyna, cuda*, Limbus. Bydgoszcz,.
- Selye, H. (1978), *Stres okiełznany*, seria: *Biblioteka myśli współczesnej*, wyd. 2, PIW, Warszawa.
- Terelak. J. (2001), *Psychologia stresu*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz.
- Young J.E, Klosko J.S. (2012) *Program zmiany sposobu życia. Uwalnianie się w pułapek psychologicznych*, Wydawnictwo Zielone Drzewo. Instytut Psychologii Zdrowia PTP, Warszawa.
- Zakrzewska, T. (1989), Psychologiczne czynniki ryzyka zachorowania na raka - przegląd badań, *Przegląd Psychologiczny*, nr 4.
- Zimbardo, Ph, G. Gerrig R.J. (2012), *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Żukow W., Fronczek M., Paweł Borzęcki, P. (2012) Zdrowie i niepełnosprawność – problemy w definiowaniu, *Journal of Health Sciences*, 2012; (2)5, s. 87-100.

Wojciech Podlecki¹

CZY KARTA PRAW PODSTAWOWYCH UNII EUROPEJSKIEJ JEST ZA OBRONĄ ŻYCIA ?

IS THE CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION IN FAVOUR OF LIFE?

Abstract. Charter of Fundamental Human Rights of the European Union is a document that meets human activities, in the field of socio-economic development. In a special way it is discussed, and at the same time criticized by authors who write about issues related to human life. The problem of freedom in the election of people's attitudes, is often portrayed and discussed in various state and church documents. Life as a value may be interpreted in the modern world in many different ways.. I believe that the essence of existence is to have the possibility of making decisions respectful of life from its very beginning till its natural death.

Streszczenie. Karta Praw Podstawowych Człowieka Unii Europejskiej jest dokumentem, który wychodzi naprzeciw działania człowieka, na polu społeczno-gospodarczym. W szczególny sposób jest ona omawiana, a jednocześnie krytykowana, przez autorów, którzy dotyczą spraw związanych z życiem ludzkim. Problem wolności w wyborach postaw ludzkich, jest często ukazany i omawiany w różnych dokumentach państwowych i kościelnych. Życie jako wartość różnie we współczesnym świecie może być interpretowane. Istotą rzeczy uważam jest to, aby móc podejmować takie decyzje, które niosłyby szacunek dla życia o momencie narodzin do naturalnej śmierci.

Historia legislacyjna Karty Praw Podstawowych rozpoczęła się w 1999 roku w czasie posiedzenia Rady Europejskiej, która zebrała się w Kolonii. Celem uczestników było zgromadzenie wszystkich dokumentów dotyczących praw obywatelskich w poszczególnych państwach unijnych, które w tej czy innej formie są wpisane do konstytucji i innych aktów prawnych tych państw, aby móc stworzyć spójny

¹ Akademia Polonijna w Częstochowie

zestaw norm dla stworzenia przyszłego prawa Unii Europejskiej. Kartę tworzył 60 osobowy konwent, składający się z przedstawicieli szefów państw i rządów Unii Europejskiej, parlamentów krajowych oraz Parlamentu Europejskiego i Komisji Europejskiej.² Oficjalnie Karta została przyjęta przez premierów rządów wszystkich państw Unii Europejskiej 7 grudnia 2000 r. w Nicei. Miała ona docelowo być włączona w Konstytucję Unii Europejskiej. Traktat Lizboński podpisany 13 grudnia 2007 r. nadaje moc prawną Karcie, która zaczęła obowiązywać od 1 stycznia 2009 r.³

Przechodząc do treści Karty, odnosi się wrażenie pewnego dystansu religijnego, ponieważ sama Rada Europy stwierdza, że „religijne zasady, wchodzące w konflikt z prawami ludzkimi są nie do przyjęcia”.⁴

Rodzi się pytanie: „Czym są i co oznaczają „prawa ludzkie”. Zdaniem Jo Leinena są: „krokiem milowym od Europy państw do Europy obywateli”. W wypowiedzi znanego socjalisty słychać duch historii Rewolucji Francuskiej, ponieważ nie kto inny, lecz ona wprowadziła rządy obywatelskie, niszcząc wszystko co wypracowano wcześniej. Owe „prawa ludzkie” zdaniem Roszewskiego dyskryminują człowieka i jego odwieczne prawo do życia, ponieważ w zapisie została skreślona klauzula mówiąca o tym, że” nikt nie może być świadomie uśmiercany. Tym zapisem Rada Europy otwiera drzwi do legalnej aborcji, eutanazji, czy asystowanego samobójstwa.⁵ Kolejnym zarzutem jest to, że Karta w artykule 2, ogranicza się do stwierdzenia, że każdy ma prawo do życia. Według Artura Góreckiego w dokumencie nie ma słowa o ochronie życia ludzkiego w fazie prenatalnej. Użyto tu sprytnego wybiegu, ponieważ według autora godność ludzką potraktowano wyżej niż prawo do życia, a zatem prawo do ochrony płodu ludzkiego, może zostać ograniczone ze względu na godność kobiety.⁶ A zatem manipulacyjność życiem ludzkim otwiera moż-

² Karta Praw Postawowych. W: Wolna Encyklopedia. s. 1, por. W.F. Podlecki. Moralno-etyczne problemy w tanatologii i bioetyce zawarte w literaturze teologicznej i dokumentach Kościoła. Częstochowa `2012 s. 100

³ Tamże

⁴ M. A. Roszewski. Do Europy obywateli. w :www.opoka.org.pl s. 1

⁵ Tamże

⁶ A. Górski. Pułapki Karty Praw Podstawowych w: www.Konserwatyzm.salon24.pl

liwość do aborcji.⁷ Jest rzeczą znaną, że Karta nie definiuje początku ani końca życia człowieka oraz nie określa początkowego i końcowego momentu ochrony życia ludzkiego, pozostawiając te kwestie kompetencji państw członkowskich.⁸ Według Mazurkiewicza autorzy Karty mając pewne porównanie jej z Europejską Konwencją Praw Człowieka winni podobnie postąpić jak to zastosowali w Konwencji, jednak postąpili inaczej, zmieniając treść, dostosowali Kartę do własnego punktu widzenia, co spowodowało tak wiele kontrowersji.⁹ Zdaniem Mazurkiewicza nie chodzi tu o ochronę życia ludzkiego, tylko jak długo państwo ma obowiązek chronić życie ludzkie.¹⁰ I tak dając tego przykład autor dotyka aborcji, która została zalegalizowana przez świat zachodni, jako „kwestia prywatna”. I tutaj rodzi się pytanie jak wskazuje Mazurkiewicz, czy państwo ma prawo ingerować w sprawy prywatne swoich obywateli.¹¹ Konkludując autor stwierdza, że wprowadzenie Karty nie wymusza na żadnym państwie legalizacji aborcji czy eutanazji, ale nie jest wyraźnie przeciwna tym sposobom likwidacji życia ludzkiego.¹² Jak pisze Mazur: „Termin godności człowieka” nie jest obcy dotychczasowym dokumentom Unii Europejskiej, to jednak nigdy nie próbują one wskazać, jakie prawa człowieka przysługują z tytułu jego godności.¹³ Takie rozumienie znaczenia godności ludzkiej powoduje według Mazura pole do manipulacji w praktyce pojęciem godności człowieka. Dużo w tak istotnym temacie jest poglądu filozoficznego. Jedni akceptują nurt personalistyczny, drudzy natomiast nurt indywidualistyczny. Albo widzą oni we współczesnym świecie osobę rozumną, wolną, obdarzoną godnością i wyposażoną w sumienie, albo też traktuje się go jako jednostkę skazaną na korzy-

⁷ tamże

⁸ J. Szafraniec. Początkowy i końcowy okres życia ludzkiego w ustawodawstwie unijnym. w: Nasz Dziennik 27.03.2007

⁹ P. Mazurkiewicz. O Traktacie Reformującym Unię Europejską w: www.ekai.pl Europejska Konwencja Praw Człowieka stanowi, że: „prawo do życia każdego człowieka chronione jest przez ustawę”, natomiast w Karcie Praw Podstawowych jest zapis: „Każdy ma prawo do życia”.

¹⁰ Tamże

¹¹ Tamże

¹² Tamże

¹³ J. Mazur. *Ad bonum per politicam*. Wybrane zagadnienia z etyki życia politycznego. Lublin 2011 s.21

stanie z wolności bez odniesienia do prawdy i dobra.¹⁴ Jak podkreśla ks. abp. Henryk Muszyński: „W karcie nie ma odniesienia do chrześcijaństwa. W zależności od wersji językowej znajdujemy jedynie odwołanie do dziedzictwa duchowego i moralnego albo duchowo-religijnego Europy. Jest w niej zapisane prawo do życia, ale nie od początku do naturalnej śmierci, co otwiera drogę do prawnego uznania aborcji i eutanazji.”¹⁵ Następnym problemem występującym w Karcie Podstawowych Praw jest Klonowanie reproduktywne istot ludzkich. W artykule 3 Karty jest co prawda zakaz klonowania istot ludzkich, nie ma natomiast przeciwwskazań, aby stosować klonowanie komórek, czy tkanek dla celów diagnostycznych czy terapeutycznych.¹⁶ Zakaz klonowania reproduktywnego uznany jest za przepis zawierający gwarancję minimalną; poszczególne państwa członkowskie mogą zabronić innych jego form.¹⁷ Jak podkreśla Skorek : „Z uwagi na brak określenia przez Kartę początku życia ludzkiego pojawia się pewna wątpliwość co do zakresu zastosowania zakazu reproduktywnego klonowania istoty ludzkiej.”¹⁸

Według Zolla każde klonowanie komórek rozrodczych człowieka jest manipulacją dotyczącą życia człowieka; jest wykroczeniem przeciwko godności ludzkiej.¹⁹ Następnym istotnym problemem jak pisze Zoll jest eutanazja, która została dopuszczona w niektórych krajach europejskich i to jak zaznacza autor nie tylko w sytuacji żądania pozbawienia życia ze strony osoby cierpiącej i pragnącej zakończyć swoje życie, ale także w stosunku do osób, które same żądania takiego wyrazić nie są w stanie, a mogą uczynić to ich przed-

¹⁴ Tamże

¹⁵ H. Muszyński. Bioetyka. w: www.incent.uj.edu.pl

¹⁶ W pierwszych projektach Karty można było zauważyć generalny zakaz klonowania, ale dopuszczenie klonowania terapeutycznego przez prawo spowodowało osłabienie standardów dokumentu.

¹⁷ Współcześnie jednak coraz większa liczba państw decyduje się na dopuszczenie możliwości klonowania terapeutycznego, a więc tendencja jest odwrotna, aniżeli ta, którą widać w zamyśle twórców Karty

¹⁸ A. Skorek. Prawo człowieka do integralności w Traktacie ustanawiającym Konstytucję dla Europy. w: www.prawoimedycyna.pl

¹⁹ A. Zoll. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej a problem tożsamości europejskiej. *Forum Iuridicum*. 202 nr. 1, s. 69

stawiciele ustawowi.²⁰ Problem eutanazji łączy się z dwoma szczególnymi zagadnieniami powiązanymi z rozumieniem godności człowieka. Po pierwsze: „że życie może nie być warte życia”. Takie życie nie zasługuje na ochronę. Powstaje problem: jakie są kryteria życia, wartego życia i kto ma je ustanowić, oraz kto ma stwierdzać ich spełnienie. Po drugie problem eutanazji wiązany jest ze stwierdzeniem: „to nie godność człowieka jest fundamentem wszelkich praw podstawowych, lecz, że takim fundamentem jest wolność”. Przy takim założeniu człowiek jest wolny i ma prawo decydować o sobie, także odnośnie do tego, czy ma być zakończone jego życie”.²¹

Konkludując, należy powiedzieć, że trudno jest tworzyć dobre relacje międzyludzkie, przez tworzenie i ustanawianie nowych praw, kiedy zabraknie dobrej woli w budowaniu wspólnego dobra, opartego na moralności, gdzie jak słusznie zauważa Mazur: „nie prawo powinno kierować moralnością, lecz moralność prawem.”²²

²⁰ A. Zoll. Referat : „Prawa człowieka: źródła i zakres w ujęciu chrześcijańskim i w Unii Europejskiej”. s. 7

²¹ Tamże

²² J. Mazur. *Ad bonum perpolitica*m. dz.cyt. s. 193

Paweł Świerczek¹**Bartosz Wanot²**

MAŁŻEŃSTWO, MACIERZYŃSTWO I RODZINA WARUNKIEM TRWANIA POKOLEŃ

IS THE CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION IN FAVOUR OF LIFE?

Steszczenie. Małżeństwo (prawo) - uznany związek kobiety i mężczyzny, którego celem jest wspólne pożycie, wzajemną pomoc, wierność i współdziałanie dla dobra założonej rodziny, a w szczególności wychowanie dzieci. Macierzyństwo oznacza matczyństwo kobiety, jak i ojcostwo mężczyzny, z którego potomstwo się spłodziło. Oboje są więc odpowiedzialni za miłość do dziecka (dzieci), jego utrzymania, właściwą opiekę, troskę o zdrowie i pierwsze wychowanie, gdyż przykład rodziców jest najlepszym wzorem wychowania młodego pokolenia z myślą o nich samych, rodzicach, narodzie i całej społeczności ludzkiej. Rodziny tworzą ród, społeczność lokalną, narodowość, a zespół narodowości – społeczeństwo państwowe realizujące wspólne cele, a przez pełną wolność (wraz z suwerennością), pokój i godziwe życie wszystkich mieszkańców Ziemi dążą do społeczności wzajemnie wspomagającej się na wszystkich frontach ludzkiej egzystencji.

Abstract. Marriage (legal) – the recognized union of a man and a woman whose aim is their shared life, mutual support, fidelity and cooperation for the welfare of the established family, especially raising their children. Parenthood means the motherhood of a woman and the fatherhood of a man by whom the offspring were conceived. Therefore, they are both responsible for the love for the child (children), their financial support, proper care, concern for their health and initial upbringing. It stems from the fact that parents' example is the best model of education for the young generation in terms of themselves, the parents, the nation and the entire human community. Families form kin, local communities, nationalities

¹ Dr hab. Paweł Świerczek

² Dr n. med. Bartosz Wanot, Koordynator Instytutu Zdrowia i Pielęgniarstwa, adiunkt, Akademia Polonijna w Częstochowie, b.wanot@ap.edu.pl

and a set of nationalities forms state societies achieving common goals. Through full freedom (including sovereignty), peace and decent life of all the inhabitants of the earth they aspire to a community with its members supporting each other on all fronts of human existence.

1. Małżeństwo jako związek trwały co najmniej dwojga ludzi darzących się nawzajem miłością dożywotnią.

Małżeństwo (prawo) - uznany związek kobiety i mężczyzny, którego celem jest wspólne pożycie, wzajemną pomoc, wierność i współdziałanie dla dobra założonej rodziny, a w szczególności wychowanie dzieci. Małżonkowie mają równe prawa i obowiązki. Prawo określa przesłanki i przeszkody zawarcia małżeństwa, które ustaje przez śmierć jednego ze współmałżonków, a za życia może być rozwiązane przez rozwód lub unieważnienie (za wyjątkiem ślubu kościelnego, który ustanowić może jedynie separację, bez możliwości zawarcia nowego związku małżeńskiego). W Polsce małżeństwo jest instytucją cywilną zawierane przed urzędnikiem Urzędu Stanu Cywilnego. Małżeństwo kościelne nie rodzi żadnych skutków prawnych, (majątkowy ustrój małżeński lub majątkowa umowa małżeńska - intercyza). Kapłan bez urzędnika stanu cywilnego może udzielić ślubu małżeńskiego ale zobowiązany jest powiadomić o tym ślubie Urząd Stanu Cywilnego, któremu parafia podlega³.

Małżeństwo (socjologia) - stanowi jedną z najstarszych instytucji społecznych, będącą podstawą rodziny, zmieniającą się wraz z historycznym rozwojem społecznym, zależnym od typu kultury i systemu społecznego, pokrewieństwa, zespołu norm prawnych i religijnych regulujących jego funkcjonowanie oraz od rozwoju ekonomicznego państwa (stosunki własności, podział pracy i wynagradzanie) panującego w danym społeczeństwie⁴.

Małżeństwa możemy podzielić ze względu na:

1. strukturę małżeństw: rozróżnia się małżeństwa monogamiczne (jeden mężczyzna i jedna kobieta) i poligamiczne obejmujące

³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Dz.U. 1964 Nr 9 poz. 59

⁴ Encyklopedia powszechna PWN. Wydanie drugie. Tom 2. PWN. Warszawa 1984

jące małżeństwa poligamiczne dzielące się na poligamię (jeden mężczyzna i więcej kobiet) i poliandryczne (jedna kobieta i więcej mężczyzn). Występuje też małżeństwo grupowe - kilku mężczyzn z kilkoma kobietami. We współczesnym świecie monogamia występuje częściej niż poligamia, chociażby ze względu na przyszłe potomstwo, potrzebujące zarówno matki, jak i ojca, z których biorą wzór i podstawy wychowania;

2. dobór współmałżonków: rozróżnia się małżeństwa endogamiczne i egzogamiczne⁵. Endogamia - nakaz zawierania małżeństw w obrębie własnej grupy społecznej (rody arystokratyczne, kasty indyjskie). Egzogamia - zakaz zawierania małżeństwa w obrębie własnej grupy społecznej lub w przypadku pokrewieństwa występujące wśród tzw. ludów pierwotnych wszystkich kontynentów, obowiązujące obydwoma stopnie pokrewieństwa tak matrylinearne, patrylinearne, jak i siostrzano-braterskie⁶;
3. miejsca zamieszkania współmałżonków: rozróżnia się małżeństwa mieszkające z rodziną żony (atrylokálny typ małżeństwa) lub męża (patrylokálny typ małżeństwa) bądź zamieszkujących osobno (rozwiązanie idealne, gdzie nie zachodzi konflikt pokoleń);
4. na fakt, kto decyduje o doborze współmałżonków: przyszli małżonkowie (dobór naturalny) lub ich rodziny (swatanie małżeństw);
5. wzajemne stosunki między małżonkami: przewaga męża, przewaga żony, bądź równość partnerska z prawidłowym podziałem praw i obowiązków. Współcześnie decyzja o zawarciu związku małżeńskiego należy na ogół do samych partnerów, kierujących się własnymi upodobaniami o zbliżonych cechach społecznych, kładąc nacisk na więzi emocjonalne i intelektualne. Gorzej jest, gdy więzi te wygasają, prowadząc często do rozwodów bądź separacji, czemu sprzyjają: duża ruchliwość społeczna, procesy migracyjne, dłuższa rozłąka i wyjazdy zagraniczne za pracą, industrializacja, urbanizacja itp. Nie świadczy to jednak o zmierzchu małżeństwa, lecz potrzebie przystosowania się do nowych

⁵ Siwek, S. Czynniki społeczne w genezie nieprawidłowego rozwoju i zachowania. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica*.

⁶ Jabłoński D., Ostasz L. (2001), *Zarys wiedzy o rodzinie, małżeństwie, kohabitacji i konkubinacie*, Adiaaphor,

warunków życia;

6. małżeństwo osób z panującego stanu królewskiego bądź magnackiego ze współmałżonkiem niższego stanu (małżeństwo organatyczne). Osoba niższego stanu wraz z dziećmi nie nabywa uprawnień ani do tytułu, ani do dziedziczenia majątku.

Z endogamią i egzogamią wiążą się pojęcia takie jak:

- patrylineat (łac.) - społeczna zasada pokrewieństwa, zgodnie z którą dziecko włączane jest do rodu ojca i reguluje dziedziczenie własności i przywilejów społecznych (patriarchat);
- matrylineat (łac.) - społeczna zasada pokrewieństwa, wg której dziecko jest włączane do rodu matki i reguluje dziedziczenie własności i przywilejów społecznych (matriarchat)⁷.

W obecnej formie rządów demokratycznych obydwie te opcje są, lub powinny być, zrównane, a więc powinien obowiązywać demokratyzm małżeński, co nie oznacza ani anarchii, ani wyższej pozycji jednego ze współmałżonków (obecnie niestety częściej występuje matriarchat niż patriarchat, a powinno być równouprawnienie tak w obowiązkach, jak i przywilejach) oraz równe traktowanie obojga małżonków. Wtedy można będzie mówić o częściowej demokracji małżeńskiej. Można również rozróżnić małżeństwo bezdzietne, małżeństwo z własnym dzieckiem (dziecko spłodzone z obojga małżonków), z częściowo przysposobionym dzieckiem, gdzie ojcem jest dobry sąsiad, a matką współmałżonka jeśli ojciec chwilowo nie jest zdolny do zapłodnienia (bez jakichkolwiek roszczeń finansowych z obojga stron) oraz małżeństwo z przysposobionym dzieckiem, gdy oboje małżonkowie nie mogą spłodzić dziecka z różnych przyczyn. Małżeństwo z dzieckiem staje się rodziną, przy czym decydując się na liczną rodzinę, małżonkowie muszą kierować się roztropnością i odpowiedzialnością za losy swego potomstwa i realnymi możliwościami ich wykarmienia i wychowania, bez liczenia na pomoc innych ludzi⁸.

Przysięga małżeńska (tak cywilna jak i kościelna) zawiera słowa „ślubuję tobie miłość, wierność i nieopuszczenie aż do śmierci

⁷ Siwek, S. Czynniki społeczne w genezie nieprawidłowego rozwoju i zachowania. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica.

⁸ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Dz.U. 1964 Nr 9 poz. 59

po wsze czasy na dobre i złe...” Miłość małżeńska może być od pierwszego wejrzenia, narastać w trakcie współżycia małżonków i powinna trwać dogonnie (do śmierci małżonka).

2. Dobór naturalny i popęd płciowy, cykl rozrodczy kobiety oraz macierzyństwo i opieka nad potomstwem

Istotą doboru naturalnego jest niejednakowa wydajność rozrodcza różnych genotypów w populacji ludzkich. Przez odsiew genotypów mniej wydajnych rozrodczo prowadzi do stopniowego przeobrażania cech dziedzicznych w populacji, rozpowszechniając cechy korzystniejsze w danych warunkach środowiskowych (kierunkowe działanie doboru naturalnego). Kiedy nawet intensywny dobór naturalny nie wywołuje zmian częstości genów, lecz przeciwnie, działa na nie stabilizująco (równowaga genetyczna). Większa wydajność rozrodcza jednego genotypu w porównaniu z innymi może wynikać albo z wyższej płodności, albo z niższej przedwczesnej śmiertelności bądź z wyrachowania utrzymania potomstwa. Podstawy doboru naturalnego i jego interpretacji dali K.Darwin, R.Walace i R.A.Fisher⁹.

Popęd płciowy jest uwarunkowany potrzebą zaspokojenia instynktów potrzeb seksualnych bądź chęcią posiadania potomstwa w ilości, na jaką pozwalają aktualne realia życiowe. Popęd bądź dobór płciowy jest szczególną formą doboru naturalnego, polegającego na konkurencji między osobnikami tej samej płci (zarówno męskiej, jak i żeńskiej) o partnera płci przeciwnej. Przejawem są u człowieka (i nie tylko) walki samców o samice, wabienie samców przez samice, zaloty obu płci prowadzące do odsunięcia od ewentualnego rozrodu (lecz nie do śmierci) konkurencję słabszą lub mniej atrakcyjną dla płci przeciwnej¹⁰.

W przypadku ludzi tylko dobór naturalny i płciowy, a nie sztuczny, ma swe uzasadnienie. Dobór sztuczny dotyczy zwierząt lub roślin celem wyhodowania najlepszych gatunków. Stąd zapłodnienie in vitro może stworzyć pewne niebezpieczeństwa z uwagi na celową bądź przypadkową pomyłkę lekarzy. Niebezpieczeństwem jest

⁹ Bylica, P. Darwin o celowości w przyrodzie. Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, 2008, 53.3-4.

¹⁰ Wikipedia. Wolna encyklopedia. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Libido>. Dostęp 26.02.2016

na przykład „wyhodowanie” ludzi, którzy będą zwalczali dotychczasowe społeczeństwo.

Cykl rozrodczy kobiety rozpoczyna się od zapłodnienia jaja (lub jaj) przez plemnik (plemniki) mężczyzny (lub mężczyzn), jeśli stosunek płciowy z innym osobnikiem odbył się w niedługim okresie czasu. Jeśli zarodek trafi do macicy kobiety, zagnieźdża się w niej i zaczyna rozwijać.

Po zapłodnieniu zarodek rozwija się i wtedy mówimy o ciąży kobiety lub jej „stanie błogosławionym”. Każda zdrowa kobieta (chyba, że powołana do innych celów) chce zostać matką. Ciąża kobiety kończy się porodem i wtedy mówimy o pierwszym czy kolejnym macierzyństwie, dając potomstwo czyli nowe życie. Macierzyństwo oznacza matczyństwo kobiety, jak i ojcostwo mężczyzny, z którego potomstwo się spłodziło. Oboje są więc odpowiedzialni za miłość do dziecka (dzieci), jego utrzymania, właściwą opiekę, troskę o zdrowie i pierwsze wychowanie, gdyż przykład rodziców jest najlepszym wzorem wychowania młodego pokolenia z myślą o nich samych, rodzicach, narodzie i całej społeczności ludzkiej¹¹.

3. Rodzina podstawową komórką Społeczeństwa, Państwa i Kościoła

Warto powtórzyć jeszcze raz, że małżeństwo może być bezdzielne i z 1 dzieckiem, gdyż w razie jego rozpadu łatwiej znaleźć dla jednego dziecka rodzinę zastępczą lub miejsce w Domu Dziecka. Dla dwojga lub większej liczby dzieci przy rozpadzie rodziny zaczyna się problem psychologiczny, gdyż rodzeństwa nie powinno się rozdzielać, ze względu na tzw. więź rodzinną i bratersko-siostrzaną, łatwiej dzieciom zaakceptować nowych rodziców-opiekunów będąc razem niż w odosobnieniu. Fakty potwierdzają istnienie więzi rodzinnej i bratersko-siostrzanej. Chcąc realizować właściwy proces dydaktyczno-wychowawczy tak w rodzinie jak i w szkole nie można dopuścić do rozdziału dzieci z rodzin rozbitych, bez krzywdy dla adoptowanego rodzeństwa czy punktu ich pobytu. Rodzina bowiem zjednoczona stanowi podstawową komórkę społeczną, państwową i kościelną i te

¹¹ Fizjologia człowieka: podręcznik dla studentów medycyny. Elsevier Urban & Partner, 2014.

organa powinny dbać o prawidłowy rozwój rodziny w imię postępu, moralności i przydatności życiowej podopiecznych. Istnieje więc rodzina, której nie należy rozrywać dla dobra ich członków (rodziców i dzieci) służących sobie nawzajem radą, pomocą i opieką. Rodziny tworzą ród, społeczność lokalną, narodowość, a zespół narodowości – społeczeństwo państwowe realizujące wspólne cele, a przez pełną wolność (wraz z suwerennością), pokój i godziwe życie wszystkich mieszkańców Ziemi dążą do społeczności wzajemnie wspomagającej się na wszystkich frontach ludzkiej egzystencji. Nie będzie rodzin z reprodukcją prostą bądź rozszerzoną, nie będzie państwa ani narodu, a Ziemia zagospodarowana pomieści jeszcze wiele ludności, byle zapewnić jej pracę, godziwe życie i odpoczynek. Za sumienną pracę, należy się godziwe wynagrodzenie, odpoczynek, dzięki któremu pracownik będzie bardziej wydajny.

Piśmiennictwo:

- Bylica, P. Darwin o celowości w przyrodzie. Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, 2008, 53.3-4.
- Encyklopedia powszechna PWN. Wydanie drugie. Tom 2. PWN. Warszawa 1984
- Fizjologia człowieka: podręcznik dla studentów medycyny. Elsevier Urban & Partner, 2014.
- Jabłoński D., Ostasz L. (2001), Zarys wiedzy o rodzinie, małżeństwie, kohabitacji i konkubinacie, Adiaphor,
- Siwek, S. Czynniki społeczne w genezie nieprawidłowego rozwoju i zachowania. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Dz.U. 1964 Nr 9 poz. 59
- Wikipedia. Wolna encyklopedia. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Libido>. Dostęp 26.02.2016

NAUKI SPOŁECZNE

Mikołaj Kukowski¹

METODY BADANIA RELACJI MIĘDZYNARODOWYCH²

METHODS FOR RESEARCHING INTO INTERNATIONAL RELATIONS

Streszczenie. Artykuł jest poświęcony metodologii badań relacji międzynarodowych. Przedstawione w nim zostały różne nurty oraz koncepcje ich analizy. Szczególnie jednak opisano trzy najważniejsze z nich: podejście (neo)realistyczne, (neo)liberalne oraz konstruktywistyczne. Ambicją autora było dokładne omówienie ich wad i zalet przy ich zastosowaniu do naukowej analizy stosunków międzynarodowych.

Abstract. The article is devoted to the methodology of international relations research. Different approaches to the matter of analyzing them are presented. The focus is on three main ones: (neo)realistic, (neo)liberal and constructivist. Their advantages and disadvantages in scientific analyses are discussed.

1. Główne podejścia do problematyki stosunków międzynarodowych

Istnieje wiele różnych sposobów klasyfikacji najważniejszych nurtów analizowania polityki zagranicznej. Jednakże większość autorów wyróżnia spośród nich tzw. nurt główny, a w nim szkoły realizmu i liberalizmu³. Nurt ten jest nazywany także pozytywistycznym,

¹ Akademia Polonijna w Częstochowie

² Treść artykułu znalazła się w rozdziale I pracy doktorskiej autora zatytułowanej „Skutki oddziaływania Japonii na politykę wewnętrzną i zewnętrzną Chin (1949 – 1979)”. (przyp. aut.).

³ Patrz: Oliver Daddow, *International Relations Theory*, Sage Publications Ltd, Londyn 2009, s. 60; Jacek Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 53.

gdyż ma ambicje opisywania oraz wyjaśniania zjawisk. Wedle jego teorii uprawnione źródło wiedzy może stanowić jedynie doświadczenie empiryczne. Dlatego pozytywiści w większości wierzą w rozdział faktów od wartości i pragną wykorzystywać w swych badaniach metody nauk ścisłych⁴. Niektórzy badacze zaliczają do głównego nurtu globalizm, niektórzy zaś tzw. szkołę angielską, którą to jeszcze inni postrzegają jako osobną tradycję teoretyczną⁵.

Kolejny nurt stanowią teorie normatywne obejmujące m.in. teorię krytyczną, feminizm, postmodernizm i anarchizm⁶. Wyróżniani są także konstruktywizm, lokowany pomiędzy nimi a pozytywizmem. Większość badaczy klasyfikuje go jako osobny nurt⁷.

Według wyników badań przeprowadzonych kilka lat temu wśród amerykańskich naukowców aż 33% z nich wykorzystuje w swych analizach podejście liberalne (lub neoliberalne), 25% - (neo)realistyczne, 15% konstruktywistyczne, 7% - globalistyczne, a 20% - jeszcze inne niż te przytoczone⁸.

Na podstawie wyników podobnych badań z tamtego okresu, zrealizowanych wśród członków Amerykańskiego Stowarzyszenia Studiów Politycznych, prace neoliberala Roberta Keohane, neorealisty Kennetha Waltza oraz konstruktywisty Alexandra Wendta zostały uznane przez nich za najbardziej wpływające na naukę o stosunkach międzynarodowych w ostatnich latach⁹.

Dlatego też, chciałbym skoncentrować się na analizie różnych aspektów tych trzech najczęściej wykorzystywanych teorii.

⁴ O. Daddow, op. cit., s. 59.

⁵ ibidem; Robert Jackson, Georg Soerensen, *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teoria i kierunki badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 34; J. Czaputowicz, op.cit., s. 52.

⁶ O. Daddow, op. cit., s. 60.

⁷ O. Daddow, op. cit., s. 60; J. Czaputowicz, op. cit., s. 53-4; Stephen M. Walt, *International Relations: One World, Many Theories* (w:) "Foreign Relations" number 110, Spring 1998, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D. C. 1998, s. 38, 40-41.

⁸ J. Czaputowicz, *Teorie...*, op. cit., s. 55.

⁹ ibidem, s. 49.

2. System międzynarodowy, jego główni aktorzy i ich interesy

Według teorii realistycznej oraz neorealistycznej system międzynarodowy ma charakter anarchiczny. Składa się z samodzielnych, suwerennych państw, posiadających swoje własne interesy. System ten osiąga swą stabilność w warunkach równowagi sił¹⁰. Liberalizm (oraz neoliberalizm), w przeciwieństwie do realizmu, akcentuje takie problemy jak np.: międzynarodowa współzależność i współpraca. Mimo to, podziela jednak z nim w dużej mierze założenie o anarchicznej strukturze owego systemu¹¹.

Nieco inaczej stawia tę sprawę teoria konstruktywizmu. Wedle jej założeń nie możemy mówić o anarchiczności struktury systemu międzynarodowego, gdyż jej kształt jest, jak pisze Wendt „funkcją struktur społecznych, a nie anarchii”¹². W tym ujęciu, system międzynarodowy jest wytworem państw, zaś jego kształt zależy od ich działań i decyzji. Dlatego kraje znajdują się w takiej sytuacji, jaką same sobie stworzyły¹³.

W systemie międzypaństwowym działają określone aktorzy. Według teorii realistycznej oraz neorealistycznej (jej późniejszej odmiany) są nimi przede wszystkim rywalizujące ze sobą, egoistycznie zachowujące się państwa. One także powinny być podstawowymi jednostkami politycznej analizy¹⁴.

Dla odmiany teoria liberalna (oraz neoliberalna) uznaje także rolę społecznych i gospodarczych organizacji pozarządowych, które mogą realnie wpływać na decyzje w polityce zagranicznej kraju¹⁵. Jednakże podobnie jak poprzednia szkoła teoretyczna, przyznaje pań-

¹⁰ Karen Mingst, *Podstawy stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 72.

¹¹ ibidem, s. 82; Oliver Daddow, *International Relations Theory*, Sage Publications Ltd, London 2009, s. 81, 97; Peter J. Katzenstein, *Introduction* (w:) *The Culture of National...*, op. cit., s. 18; Christian Reus-Smit, *Konstruktywizm* (w:) *Teorie Stosunków Międzynarodowych*, Książka i Wiedza, Warszawa 2006, s. 272.

¹² Alexander Wendt, *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 285.

¹³ R. Jackson, G. Soerensen, op. cit., s. 274-275.

¹⁴ S. Walt, op. cit., s. 38, K. Mingst, op. cit., s. 72.

¹⁵ ibid., s. 67.

stwom główne role w światowej polityce¹⁶. Podziela także jej założenie o egoistycznym oraz racjonalnym charakterze aktorów, kierujących się w swych działaniach głównie własnymi korzyściami. Podobnie jak realizm zakłada, że ich interesy są egzogeniczne w stosunku do późniejszych interakcji¹⁷.

W ramach doktryny realizmu jest sytuowana przez niektórych badaczy koncepcja behawioryzmu¹⁸. W przeciwieństwie do realizmu, głosi ona, iż podstawowym elementem politycznej analizy powinien być pojedynczy człowiek, zaś sama analiza powinna także uwzględniać poziom społeczny oraz kulturowy¹⁹. Wedle behawioralnej koncepcji Davida Singera jednostki oraz organizacje mogą wywierać wpływ na międzynarodową politykę, zarówno jako przedstawiciele obozu rządzącego, jak i opozycji. Mogą też bezpośrednio, z pominięciem władz swego kraju, oddziaływać na zagraniczne rządy oraz opinię publiczną²⁰.

Wydaje się, że behawioryzm może być swoistym pomostem łączącym teorie pozytywistyczne z konstruktywizmem²¹. Koncepcja konstruktywizmu jednoznacznie wskazuje pojedynczych ludzi, a także elity społeczne jako podstawowe jednostki politologicznej analizy²². Wraz ze swoimi tożsamościami oraz interakcjami wpływają oni na kształt międzynarodowego systemu²³. W opozycji do teorii pozytywistycznych konstruktywizm podkreśla ich społeczny charakter oraz endogeniczne interesy w stosunku do interakcji²⁴.

Konstruktywistyczne przekonanie o znaczącym wpływie jednostek i elit społecznych na politykę międzynarodową pociąga za sobą

¹⁶ O. Daddow, op. cit., s. 81; S. Walt, op. cit., s. 38; P. J. Katzenstein, *Introduction*, op. cit., s. 18..

¹⁷ Christian Reus-Smit, *Konstruktywizm (w:) Teorie Stosunków Międzynarodowych*, Książka i Wiedza, Warszawa 2006, s. 274.

¹⁸ Patrz: J. Czaputowicz, *Teorie...*, op. cit., s. 91, 99.

¹⁹ R. Jackson, G. Soerensen, op. cit., s. 243-244.

²⁰ R. Keohane, J. Nye, *Introduction (w:) Transnational Relations and World Politics*, R. Keohane, J. Nye (red.), Harvard University Press, USA 1972, s. xiii.

²¹ Co ciekawe, większość konstruktywistów pragnie pozostać w kręgu "rewolucji behawioralnej" (przyp. aut.). Patrz: R. Jackson, G. Soerensen, op. cit., s. 275.

²² S. Walt, op. cit., s. 38.

²³ R. Jackson, G. Soerensen, op. cit., s. 270; O. Daddow, op. cit., s. 117.

²⁴ Christian Reus-Smit, op. cit., s. 282.

określone konsekwencje metodologiczne. Analiza tworzona w duchu tej teorii będzie częściej niż inne sięgała po środki i metody takich dyscyplin społecznych jak historia, socjologia, czy psychologia. Duże zastosowanie będą miały np.: pamiętniki, dane statystyczne, analizy życiorysów oraz zachowań i reakcji.

3. Czynniki determinujące zachowania aktorów politycznych na scenie międzynarodowej

Głównym założeniem klasycznego realizmu, podzielanym przez większość neorealistów, jest przekonanie, iż państwo musi rywalizować z innymi o potęgę, a także kierować się zasadą narodowego przetrwania i bezpieczeństwa. Píše o tym czołowy przedstawiciel tej szkoły – Hans Morgentau²⁵. To przekonanie towarzyszy neorealiście Kennethowi Waltzowi, który wymienia problem nierównomiernej dystrybucji siły wśród krajów w systemie międzynarodowym jako główny czynnik zachowania państwa²⁶. Owo założenie implikuje określone konsekwencje. Analiza realistyczna (oraz neorealistyczna) będzie skupiała się na tych działaniach państwa, które są podyktowane dążeniem do zapewnienia sobie bezpieczeństwa oraz osiągnięcia potęgi.

W odróżnieniu od realizmu, teoria liberalna nie postrzega bezpieczeństwa i potęgi jako głównych celów państwa. Jest nim raczej zapewnienie dobrobytu gospodarczego oraz pomyślności obywateli²⁷. W związku z tym analiza polityczna przeprowadzona w duchu koncepcji liberalnej będzie się koncentrowała na wysiłkach państwa mających na celu realizację tych zamierzeń. Będzie także zajmować się procesami postępującej współzależności krajów oraz ich wzajemnych wpływów, wynikających ze zwiększania się ich wymiany ekonomicznej²⁸.

Jednak, obie te teorie są w tym względzie do pewnego stopnia do siebie podobne, gdyż, jak pisze Ian Hurd, tłumaczą zachowania

²⁵ Patrz: Hans J. Morgentau, *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York 1985, s. 4-17, 31.

²⁶ Robert Gilpin, *Global Political Economy. Understanding the International Economic Order*, Princeton University Press, USA 2001, s. 16.

²⁷ S. Walt, op. cit., s. 38.

²⁸ R. Keohane, J. Nye, *Power...*, op. cit., s. 7, 21.

aktorów „jako rezultat czysto materialnych sił, w tym szczególnie potencjału militarnego, środków strategicznych i pieniędzy”²⁹.

Natomiast konstrukttywizm zakłada, że zachowanie aktorów politycznych jest kształtowane przez środki niematerialne – przez ich tożsamości oraz normy³⁰. Według jego teorii normy konstytutywne tworzą owe tożsamości, zaś regulatywne – dopasowują ich zachowanie do norm już istniejących³¹. Pierwsze z nich kształtują polityczne konflikty, zaś te drugie – pomagają je koordynować³². Tożsamości aktorów ulegają zmianie w czasie interakcji, a oni sami „konstruują się” w jej toku³³. Owe założenia powodują, że analiza konstruktivistyczna będzie się skupiała na tożsamościach aktorów oraz procesach ich kreowania w wyniku międzynarodowej interakcji. Będzie badała czynniki i okoliczności, które się do tego przyczyniły.

Podsumowując możemy powiedzieć, że dwa poprzednie nurty będą analizowały głównie realizację egzogenicznych interesów aktorów oraz ich reakcje na czynniki materialne, zaś konstrukttywizm – powstawanie i realizację interesów endogenicznych oraz wpływ czynników niematerialnych na ich zachowanie.

4. Środki polityki zagranicznej

Według większości koncepcji politologicznych środki polityki zagranicznej państwa dzielą się na środki dyplomatyczne (wśród których wyróżniane są negocjacje), ekonomiczne (sankcje pozytywne oraz negatywne) oraz militarne (przymus, odstraszenie)³⁴. Niektórzy badacze jako czwarty instrument wymieniają także propagandę (albo środki kulturowo – ideologiczne) wyróżniając spośród niej diploma-

²⁹ Ian Hurd, *Constructivism* (w:) *The Oxford Handbook of International Relations*, Christian Reus-Smit, Duncan Snidal (red.), Oxford University Press, USA 2008, s. 300.

³⁰ Peter J. Katzenstein, *Cultural Norms and National Security. Police nad Military in Postwar Japan*, Cornell University Press, USA 1996, s. 19; O. Daddow, op. cit., s. 115.

³¹ Roland L. Jepperson, A. Wendt, P. J. Katzenstein, *Norms, Identity and Culture in National Security* (w:) *The Culture of National Security in World Politics*, P. J. Katzenstein (red.), Columbia University Press, New York 1996, s. 54.

³² P. J. Katzenstein, *Cultural Norms...*, op. cit., s. ix

³³ R. Jackson, G. Soerensen, op. cit., s. 274; O. Daddow, op. cit., s. 115.

³⁴ K. Mingst, *Podstawy stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 115.

cję kulturową oraz ideologię³⁵. Podobną klasyfikację stosuje czołowy przedstawiciel nurtu realizmu – Edward Hallet Carr dzieląc siłę polityczną państwa w sferze polityki zagranicznej na militarną, ekonomiczną oraz „władzę nad opinią”³⁶.

Cała koncepcja realistyczna przypisuje pierwszorzędne znaczenie instrumentom militarnym, a w dopiero w dalszej kolejności – ekonomicznym³⁷. Co więcej, duża część badaczy identyfikowanych ze tą szkołą uważa, że państwo musi nierzadko stosować siłę (lub grozić jej użyciem), aby skutecznie prowadzić politykę zagraniczną³⁸.

Jednakże, czołowy realista Hans Morgentau, dzieląc założenia realizmu dotyczące instrumentów militarnych państwa, negatywnie postrzega kwestię użycia broni nuklearnej. Uważa, że nie może być ona używana do prowadzenia wojny w racjonalny sposób³⁹. Jest bezużyteczna, gdyż państwo niszczy swego przeciwnika, lecz jednocześnie samo może zostać zniszczone⁴⁰.

Nieco inne zdanie w tej kwestii ma neorealista Kenneth Waltz. Uważa on, że „strategiczna broń nuklearna powstrzymuje broń nuklearną”. Służy jako środek ograniczający jej eskalację, gdyż „pokusa jakiegoś państwa, aby posiadać coraz więcej broni zmniejsza się, jeśli jego oponent ma możliwość podniesienia stawki”. Natomiast siły konwencjonalne będą używane z „większym wahaniem”, gdy dany kraj dysponuje bronią atomową niż w przypadku, gdyby jej nie posiadał⁴¹.

³⁵ *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, Ryszard Zięba (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005, s. 80-94. Ponadto pierwsze trzy działy na: a) mediację, komisję badań i koncyliację; b) sankcje oraz pomoc gospodarczą; c) zbrojenia i wojnę, zagraniczną obecność oraz pomoc wojskową (ibidem).

³⁶ Edward Hallet Carr, *The Twenty years' Crisis, 1919-1939. An Introduction to the Study of International Relations*, Harper Torchbooks, USA 1964, s. 108. Ta ostatnia jest jego nazwą propagandy (ibidem, s. 132).

³⁷ S. Walt, op. cit., s. 38; R. Jackson, G. Soerensen, op. cit., s. 107.

³⁸ K. Mingst, op. cit., s. 121. Według Morgentaua siła jest nieodzownym warunkiem pozytywnego zakończenia negocjacji (Hans J. Morgentau, *In Defense of the National Interest. A critical examination of American Foreign Policy*, Alfred A. Knopf, New York 1951, s. 149).

³⁹ idem, *Politics among Nation. The Struggle for Peace and Power*, Alfred A. Knopf, New York 1985, s. 140.

⁴⁰ ibid., s. 34; idem, *In Defense of the National Interest. A Critical Examination of American Foreign Policy*, Alfred A. Knopf, New York 1951, s. 58.

⁴¹ Kenneth Waltz, *International Structure, National Force and the Balance of World*

Mimo realistycznego założenia o prymacie środków wojskowych wielu przedstawicieli tego nurtu dostrzega jednak coraz większe znaczenie środków ekonomicznych. Doceniał je już klasyczny realista E. H. Carr, opisując dwa rodzaje metod, dzięki którym siła ekonomiczna służy polityce narodowej. Pierwszą z nich była jego zdaniem autarkia (lub samowystarczalność) będąca „formą przygotowania do wojny”. Drugą – środki ekonomiczne mające na celu bezpośrednie „wzmocnienie narodowego wpływu na inne kraje”. Te ostatnie przybierały formę eksportu kapitału oraz kontroli rynków zagranicznych⁴².

W jeszcze większym stopniu uznają ich znaczenie neorealiści. Raymond Aron dokonując podziału środków używanych w czasie pokoju na gospodarcze, psychologiczne – polityczne oraz przemoc rozproszoną (obejmujące np. działania terrorystyczne i partyzackie inspirowane przez jedno państwo przeciwko drugiemu) zwraca szczególną uwagę na te pierwsze⁴³. Według niego są one szczególnie przydatne w stosunkach dwustronnych, gdyż przyczyniają się do wpływu państwa udzielającego pomocy gospodarczej, na kraj będący jej odbiorcą⁴⁴. Kolejny przedstawiciel neorealizmu – Stephen Walt twierdzi, iż kontrola jednego państwa nad drugim zwiększa się wraz ze wzrostem pomocy gospodarczej, którą mu dostarcza. Dodatkowo, im większy ma ono monopol na dostarczane produkty, tym większy jest jego wpływ na odbiorcę. Wpływ ten się jednak zmniejsza wraz ze słabością politycznego aparatu decyzyjnego dawcy pomocy⁴⁵.

Środki ekonomiczne zostały jednak najbardziej docenione przez liberałów. Siła militarna nie jest według nich dobrym, ani skutecznym środkiem osiągnięcia celów⁴⁶. Według Roberta Keohane i Josepha Nye „nawet kraje totalitarne mogą być niechętne do użycia siły zbrojnej, aby uzyskać ekonomiczne korzyści, gdyż jej użycie może być nieefek-

Power (w:) *International Politics and Foreign Policy*, James N. Rosenau (red.), The Free Press, New York 1969, s. 309-310; K. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 190.

⁴² E. H. Carr, op. cit., s. 120-125.

⁴³ Raymond Aron, *Pokój i wojna między narodami(teoria)*, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 1995, s. 82-5.

⁴⁴ ibidem, s. 83.

⁴⁵ Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, USA 1987, s. 46.

⁴⁶ R. O. Keohane, J. Nye, *Power and Interdependence*, Longman, USA 2001, s. 21-24; K. Mingst, op. cit., s. 121.

tywne i zniszczyć inne relacje”⁴⁷. Dlatego w warunkach opisywanej przez nich „złożonej współzależności” ważniejsza staje się manipulacja współzależnością ekonomiczną przez międzynarodowych aktorów⁴⁸.

Oba te podejścia godzi w pewien sposób teza neorealisty Roberta Gilpina, przypisująca główne znaczenie zarówno sile ekonomicznej, jak i wojskowej (oraz środkom wyrazu tej siły). Od nich, bowiem zależy „hierarchia prestiżu w systemie międzynarodowym”⁴⁹. Pomimo, że reprezentuje szkołę neorealistyczną, to zwraca uwagę na fakt, iż ekspansja światowej gospodarki rynkowej, odznaczającej się wysoką współzależnością państw, powiększa znaczenie czynników ekonomicznych w polityce światowej⁵⁰.

Niejako w opozycji do obu tych nurtów lokują się konstruktywiści. Ich zdaniem głównym instrumentem zagranicznej polityki państwa jest wymiana idei, kultury oraz dyskurs⁵¹. Zdaniem klasyka konstruktywizmu - Alexandra Wendta to właśnie idee determinują środki, za pomocą których państwa realizują swoje interesy⁵².

Jak już wspomniano w poprzednim podrozdziale, obie teorie pozytywistyczne – liberalizm i realizm większy nacisk kładą na instrumenty materialne, jakimi posługuje się państwo. Z kolei konstruktywizm podkreśla znaczenie środków niematerialnych. Dlatego też, badania przeprowadzone w duchu konstruktywistycznym obejmują szereg technik badawczych postulowanych przez behawioryzm, które są rzadziej stosowane przez neorealizm i neoliberalizm⁵³. Mają one na celu ustalenie wpływu owych niematerialnych czynników na kształtowanie się tożsamości i późniejsze zachowania aktorów.

⁴⁷ R. O. Keohane, J. Nye, op. cit., s. 23.

⁴⁸ R. O. Keohane, J. Nye, op. cit., s. 32.

⁴⁹ Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, USA 1981, s. 30.

⁵⁰ ibid., s. 69.

⁵¹ S. Walt, *International...*, op. cit., s. 38; K. Mingst, op. cit., s. 78.

⁵² Wendt, op. cit., s. 285.

⁵³ Takie jak np.: analiza danych statystycznych, analiza dyskursu, historyczne studia porównawcze oraz ilościowe i jakościowe badania społeczne. Patrz: *Constructivism* (w:) *Encyclopedia of international relations and global politics*, Martin Griffiths (red.), Routledge, USA 2005, s. 119.

5. Teorie współzależności państw w relacjach międzynarodowych

Problem współzależności państw był przedmiotem wielu naukowych debat. Jedną z definicji szeroko pojętej współzależności podaje konstruktywista Alexander Wendt. Według niej aktorzy są wzajemnie zależni, kiedy wynik interakcji dla każdego z nich zależy od wyborów dokonywanych przez innych. W tym ujęciu współzależność nie odnosi się wyłącznie do współpracy – może dotyczyć również wzajemnej zależności wrogów⁵⁴.

Polski politolog Józef Kukułka podaje dwie główne grupy czynników decydujących o współzależności państw. Pierwszą z nich są czynniki warunkujące. Spośród nich wyróżnia się przyczyny geograficzne (położenie geograficzne krajów i ich zasoby naturalne), narodowo – społeczne (homo- lub heterogeniczność państw, ich kultura i historia) oraz świadomościowe (dominujące w danym kraju ideologie i programy)⁵⁵. Drugą grupę stanowią czynniki sprawcze, które uważa za szybciej działające niż poprzednie. Są one dzielone na ekonomiczne – techniczne (wymiana gospodarcza i techniczna), polityczno – wojskowe (sojusze, zbrojenia i bazy wojskowe), dyplomatycznie – instytucjonalne (działanie służb dyplomatycznych państw) oraz osobowościowe (racjonalność działań przywódców różnych krajów)⁵⁶.

Kukułka wyróżnia też trzy rodzaje tzw. dystansów międzypaństwowych, które są brane pod uwagę przy pomiarze stopnia współzależności międzynarodowych. Mogą one mieć charakter przestrzenny (geograficzne i geostrategiczne), rozwojowy (historyczno – cywilizacyjne, ekonomiczne i technologiczne) lub kulturowy (psychospołeczne i intelektualne). Wydaje się też oczywiste, że państwa bliskie sobie przestrzennie, rozwojowo i kulturowo będą łączyły trwalsze współzależności⁵⁷.

Analizując problem współzależności według trzech współcześnie najważniejszych koncepcji – neoliberalizmu, neorealizmu oraz kon-

⁵⁴ Alexander Wendt, *Społeczna...*, op. cit., s. 315-316.

⁵⁵ Józef Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000, s. 236.

⁵⁶ ibidem.

⁵⁷ J. Kukułka, op. cit., s. 236.

strukturyzmu można zauważyć, iż większość teorii dotyczących współzależności było dziełem badaczy związanych z tym pierwszym nurtem (szczególnie od początku lat 70.). Opisywali oni w nich nowe aspekty międzynarodowych relacji związane m.in. z rozwojem handlu i komunikacji⁵⁸. Atakowali państwo-centriczną perspektywę realizmu, akcentując przy tym coraz większe znaczenie współzależności państw⁵⁹.

Najbardziej znana z tych teorii była autorstwa Roberta Keohane i Josepha Nye. Według niej współzależność dotyczy wzajemnych wpływów między państwami, ale także między innymi aktorami (głównie organizacjami) w różnych krajach. Wpływy te wynikają z międzynarodowych transakcji, takich jak: przepływ pieniędzy, dóbr, ludzi oraz informacji przez granice międzypaństwowe⁶⁰. Owa współzależność posiada dwa wymiary. Pierwszy dotyczy „wrażliwości” aktorów czyli odczuwania przez nich działań innych. Drugi – ich „podatności” (ponoszenia przez nich kosztów owych działań)⁶¹. Jednocześnie wysunęli koncepcję tzw. złożonej współzależności, w której rządy, elity i organizacje pozarządowe są połączone wielorakimi więzami. Dlatego w relacjach międzypaństwowych poruszane są różne sprawy bez żadnej hierarchii ich ważności, zaś wobec innych krajów w regionie nie jest używana siła wojskowa⁶². W wyniku tego mniej ważne staje się bezpieczeństwo militarne, a bardziej – dobrobyt⁶³.

Inna teoria liberalna mówi o tym, że wzrost współzależności państw zwiększa znaczenie aktorów wewnętrznych z zagranicznymi powiązaniami i przyczynia się do większego otwarcia kraju. Powoduje też w nim przesunięcie politycznej równowagi w bardziej liberalnym kierunku⁶⁴.

⁵⁸ Peter J. Katzenstein (red.), *„The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics”*, Columbia University Press, New York 1996, s. 501.

⁵⁹ O. Daddow, op. cit., s. 56.

⁶⁰ Robert O. Keohane, Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*, Longman, USA 2001, s. 7.

⁶¹ ibidem, s. 11.

⁶² ibid., s. 21.

⁶³ ibidem, s. 7, 35. Wg teorii Richarda Rosecrance wojna jest wynikiem małego stopnia współzależności biorących w niej udział krajów (R. Jackson, G. Soerensen, op. cit., s. 119).

⁶⁴ Stephan Haggard, Sylvia Maxfield, *„The Political Economy of Financial Internationalization in the Developing World”* (w:) *„Internationalization and Domestic Politics”*, Robert O. Keohane, Helen V. Milner (red.), Cambridge University Press, USA 1996, s. 211.

Zagadnienie współzależności było już wcześniej obecne w nurcie neorealistycznym. Poruszał je m.in. Kenneth Waltz, dokonując w swym artykule z 1970 roku „The Myth of National Interdependence” jego podziału na czułość reakcji i wzajemną podatność⁶⁵. Waltz opisywał także później ten problem. W przeciwieństwie do neoliberalistów uważa, że struktura międzynarodowa ogranicza wzajemną współpracę. Wynika to z faktu, że państwa obawiają się podziału potencjalnych zysków, gdyż może być korzystniejszy dla innych. Boją się także uzależnienie od innych krajów w wyniku wspólnych przedsięwzięć i wymiany dóbr. Dlatego państwa (szczególnie większe) chcą powiększać swą kontrolę i samowystarczalność, zaś interes polityczny jest dla nich ważniejszy od zysków ekonomicznych⁶⁶. Waltz twierdzi, że „ściśła współzależność oznacza bliższy kontakt, a to sprawia, że wybuch przypadkowego konfliktu jest bardziej prawdopodobny”. Z tego powodu „wzrost współzależności, poprzedzający powstawanie centralnej kontroli, sprzyja pojawianiu się sytuacji zagrażających wojną”⁶⁷.

Kolejny neorealista Robert Gilpin nazywa cały światowy system gospodarki rynkowej – międzynarodową współzależnością ekonomiczną⁶⁸. Zauważa, że okres ciągłego wzrostu gospodarczego oraz światowa gospodarka rynkowa stonowały relacje międzynarodowe i są jednym ze znaczących osiągnięć współczesnego świata. Dzieje się tak, gdyż narody mogą teraz więcej zyskać przez swoją ekonomiczną efektywność i współpracę niż przez wojnę, imperializm i ekonomiczną izolację⁶⁹.

Polemizując z teoriami neoliberalnymi Gilpin podkreśla, że ten fakt nie wyeliminował starań państw promowania własnego interesu kosztem innych i całej ekonomii światowej. Nadal istnieje współzawodnictwo i wzajemna nieufność między narodami. Wraz ze wzrostem współzależności, wzrasta obawa narodów przed utratą autonomii, dostępu do rynków zagranicznych, bezpieczeństwa źródeł złóż naturalnych i innych kosztów współzależności⁷⁰. Zdaniem Gilpina współzależność zmniejsza dążenie państwa do potęgi, ale jego spo-

⁶⁵ Kenneth N. Waltz, „Struktura...”, op.cit., s. 142..

⁶⁶ ibidem, s. 110-111.

⁶⁷ ibid., s. 141.

⁶⁸ R. Gilpin, War..., op. cit., s. 130.

⁶⁹ ibidem, s. 220.

⁷⁰ R. Gilpin, War..., op. cit., s. 220.

łeczeństwo coraz bardziej interesuje się wpływem polityki innych krajów na ich własny dobrobyt⁷¹. Dlatego też państwo zmniejsza swą zależność od innych m.in. przez ochronę handlu i politykę przemysłową⁷². Uczony stawia również tezę, że wzrost ekonomicznej współzależności zmniejsza gospodarczą autonomię państw⁷³, zwiększa ich podatność na wpływy zewnętrzne, a także prowadzi do niszczenia tradycyjnych wartości społeczeństwa⁷⁴.

Główny przedstawiciel szkoły konstruktywistycznej – Alexander Wendt poddaje krytyce teorie nurtu pozytywistycznego dotyczące współzależności. Zwraca uwagę, że koncentrują się one na jej wpływie na zachowanie aktorów, pomijając lub marginalizując jej oddziaływanie na ich tożsamości⁷⁵. Jego zdaniem wzrost współzależności powoduje jej coraz silniejszy wpływ na owe tożsamości, zaś intensyfikacja interakcji pomiędzy aktorami przyczynia się do przekształcenia wzajemnej zależności w tożsamość kolektywną⁷⁶.

Niewątpliwie krytyka Wendta wynika z faktu, iż konstruktywizm bardziej koncentruje się na powstawaniu tożsamości niż na występowaniu konfliktu (jak to czyni realizm), bądź współpracy (czym zajmuje się liberalizm). Wydaje się jednak, że jest ona w dużym stopniu słuszna i zwraca uwagę (podobnie jak i cały nurt konstruktywizmu) na psychologiczno – społeczno – kulturowe aspekty tego zagadnienia, nie doceniane za bardzo przez (neo)liberalizm oraz (neo)realizm.

6. Problem wyboru właściwej teorii stosunków międzynarodowych do analizy

Niemal każdy naukowiec zajmujący się relacjami międzypaństwowymi staje przed dylematem wyboru odpowiedniej teorii politologicznej dla opisu danego zagadnienia.

⁷¹ *ibid.*, s. 221..

⁷² Swą zależność może też zwiększyć – przez przyjmowanie pomocy zagranicznej i przyznawanie koncesji handlowych (Robert Gilpin, *Global Political Economy. Understanding the International Economic Order*, Princeton University Press, USA 2001, s. 82).

⁷³ R. Gilpin, *War and...*, *op.cit.*, s. 229.

⁷⁴ *ibidem*, s. 129.

⁷⁵ A. Wendt, *Społeczna teoria...*, *op. cit.*, s. 316.

⁷⁶ *ibid.*, s. 318.

Analizując wyniki badań przeprowadzonych wśród amerykańskich uczonych (przytaczane w rozdziale 1) może powstać wrażenie, iż ewentualny wybór odpowiedniej teorii powinien zostać dokonany pomiędzy nurtem (neo)liberalnym a (neo)realistycznym. Podążając przez chwilę tym tokiem myślenia można dokonać wielu wyborów dość szybko. Na przykład, dla opisu zmian politycznych i społecznych w komunistycznych Chinach lat 1949 – 1979, bardziej adekwatna będzie szeroko rozumiana koncepcja neorealistyczna niż neoliberalna.

Przyczyny takiego wyboru są dosyć oczywiste. Państwo Środka nie było w tamtych latach krajem pluralistycznym, lecz unitarnym. Było jedynym aktorem w międzynarodowej polityce, a jego aktorzy wewnętrzni w większości nie posiadali własnej autonomii (np. organizacje). Jego głównym celem było przede wszystkim przetrwanie i bezpieczeństwo, a nie zapewnienie dobrobytu i pomyślności własnym obywatelom.

Koncepcja liberalna, która świetnie sprawdza się np. przy analizie relacji pomiędzy współczesnymi krajami demokracji parlamentarnej (i często także cywilizacji zachodniej) miałaby tutaj małe pole do popisu. Jednakże sam neorealizm nie wyjaśnia wszystkiego.⁷⁷ Dlatego teoria liberalna może być z powodzeniem wykorzystana dla opisu oddziaływania japońskiego rządu oraz organizacji pozarządowych na ChRL, które wraz z innymi czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi, przyczyniło się do rozpoczęcia procesu reform w tym kraju i jego „otwierania się na świat” pod koniec lat 70.

Wszystko to jednak nie tłumaczy np. zmian tożsamości i interesów Chin, które także powodowały ich zmianę zachowania w polityce wewnętrznej i zewnętrznej. Realizm i liberalizm nie przywiązują należytej wagi do problemu ważnych jednostek i elit społecznych, oddziaływań jakimi są poddawane, a także ich wpływu na bieg zdarzeń. Ta druga koncepcja docenia jedynie drugoplanową rolę niektórych polityczno – ekonomicznych grup⁷⁸. Te problemy rozwiązuje konstruktywizm. Teorii tej nie wystarcza liberalny schemat stosunków międzynarodowych jako pajęczyny ekonomicznych zależności,

⁷⁷ Tak dosłownie formułuje to neorealista S. Walt. Patrz: S. M. Walt, *Interenational...*, op. cit., s. 43-44.

⁷⁸ Patrz: ibidem, s. 32, 38; K. Mingst, op. cit., s. 67, 160; J. Czaputowicz, *Teorie...*, op. cit., s. 171.

ani realistyczny – jako samodzielnych kul bilardowych. Konstruktywiści chcą „przenikać w głąb tych kul bilardowych”⁷⁹. Ich teoria poszerza perspektywę analizy podkreślając możliwy wpływ znaczących jednostek oraz elit na wydarzenia. Alexander Wendt widzi szczególną przydatność tej teorii w warunkach rozszerzonych ram czasowych opisywanego problemu, gdyż wtedy jest większe prawdopodobieństwo wystąpienia zmiany interesów i tożsamości państwa wywołane interakcją z innymi krajami⁸⁰.

Niektórzy badacze twierdzą, że nie powinno się „stosować teorii w zależności od problemu, jaki chcemy rozwiązać oraz łączyć poszczególnych elementów z różnych teorii”⁸¹. Jednak inni twierdzą coś zupełnie przeciwnego. Najbardziej uznany teoretyk neoliberalizmu Robert Keohane oraz Joseph Nye przekazują to pośrednio w postowie do drugiego wydania ich klasycznej już książki *Power and Interdependence*. Piszą tam, że połączyli w niej idee neoliberalizmu i neorealizmu, a wynikiem tego była koncepcja współzależności państw, koncentrująca się na wymianie handlowej⁸². Parę lat później Keohane pisze w swym artykule o pragnieniu większości badaczy stosunków międzynarodowych opracowania nowej, lepszej teorii. Apeluje tam też do studentów teorii realizmu i liberalizmu o obalenie „sztucznych barier” między tymi doktrynami⁸³.

Stephen Walt analizując obie te teorie oraz konstruktywizm stwierdza, że wszystkie trzy pozwalają „uchwycić ważne aspekty światowej polityki”, których zrozumienie „byłoby zubożone, gdybyśmy nasze myślenie ograniczyli tylko do jednej z nich”⁸⁴. Kolejny neorealista – Robert Gilpin docenia rolę doktryny liberalnej. Według niego rozwój światowej ekonomii po 1945 roku, który był możliwy dzięki systemowi bezpieczeństwa wprowadzonemu przez USA i jej sojuszników, powoduje, że jest coraz więcej „państw handlowych” (skoncen-

⁷⁹ R. Jackson, G. Soerensen, op. cit., s. 273.

⁸⁰ A. Wendt, *Społeczna teoria...*, op. cit., s. 335-336.

⁸¹ J. Czaputowicz, *Teorie...*, op. cit., s. 436.

⁸² R. Keohane, J. Nye, *Power...*, op. cit., s. 272. Przyznali przy tym, że koncepcja „złożonej współzależności” była już czysto liberalna (ibid, s. 275).

⁸³ S. Patrz: P. J. Katzenstein, *Conclusions (w:) The Culture of National...*, op. cit., s. 502-503.

⁸⁴ S. M. Walt, *International Politics...*, op. cit., s. 44..

trowanych głównie na wymianie gospodarczej). Jednocześnie widzi teorię konstruktywizmu jako ważną korektę dla niektórych elementów realizmu⁸⁵.

W podobnym tonie wypowiada się Peter Katzenstein. Jego zdaniem „ekonomiczny model prowadzenia polityki” po II wojnie światowej doprowadził do zbliżania się założeń realizmu i liberalizmu⁸⁶. W końcowej części swych wniosków Katzenstein postuluje „poszerzenie perspektywy analitycznej” w badaniach nad bezpieczeństwem narodowym. Uważa, że powinny zostać dołączone do nich kwestie kultury i tożsamości jako „ważne czynniki sprawcze, określające interesy i tworzące aktorów”, którzy potem „kształtują politykę bezpieczeństwa narodowego oraz globalne poczucie niepewności”⁸⁷. Jeszcze bardziej dobitnie stawia ten problem amerykański uczonej kilka lat później, wysuwając postulat eklektycznego podejścia do teorii przy analizowaniu relacji międzynarodowych. Stwierdza, że ułatwia ono „intelektualną wymianę, która pogłębia i rozszerza naszą percepcję”. Dlatego postęp w nauce o stosunkach międzynarodowych wymaga zastosowania „metodologicznego pluralizmu i analitycznej wielojęzyczności”, charakterystycznych dla eklektyzmu⁸⁸. Ów analityczny eklektyzm pozwala na stworzenie złożonych wyjaśnień danego problemu, a także odkrywanie jak różne procesy oraz mechanizmy mogą być ze sobą związane. Jest to możliwe dzięki rozszerzeniu listy założeń naukowych, koncepcji teoretycznych, środków metodologicznych oraz danych empirycznych⁸⁹. Natomiast „upieranie się przy jednym standardzie [czyli jednej tylko teorii – przyp. aut.]...podcina społeczną naturę naukowej konwersacji”⁹⁰. Wydaje się, że postulat stosowania różnych koncepcji podczas analizy złożonych kwestii jest słuszny.

Słuszna wydaje się także kolejna teza Katzensteina i Sila, iż dla „postępu intelektualnego w naukach społecznych” powinny być two-

⁸⁵ R. Gilpin, *Global...*, op. cit., s. 19.

⁸⁶ P. J. Katzenstein, *Conclusions*, op. cit., s. 501.

⁸⁷ *ibidem*, s. 537..

⁸⁸ P. J. Katzenstein, Rudra Sil, *Rethinking Asian Security: a case for analytical eclecticism* (w:) *Rethinking Japanese Security. Internal and external dimensions*, P. J. Katzenstein (red.), Routledge, USA 2008, s. 275..

⁸⁹ *idem*, *Eclectic theorizing in the study and practice of International Relations* (w:) *Oxford Handbook...*, op. cit. s. 118.

⁹⁰ *idem*, *Rethinking Asian...*, op. cit., s. 276.

rzony analizy deterministyczne oraz probabilistyczne⁹¹. Jednocześnie, nie pomniejszając znaczenia teorii, warto podkreślić, że jej (ich) wybór i zastosowanie nie decyduje o wartości, ani jakości pracy naukowej. Dlatego na poparcie zasługuje teza konstruktysty Alexandra Wendta, który pisząc o badaniu polityki podkreśla, iż „tym, co liczy się rzeczywiście, jest raczej to, co istnieje, a nie to, jak to poznajemy”, zaś „nauka powinna kierować się raczej pytaniami niż metodami”⁹².

Bibliografia

- Aron Raymond, Pokój i wojna między narodami (teoria), Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 1995
- Carr Edward Hallet, The Twenty Years' crisis, 1919-1939. An Introduction to the study of International Relations, Harper Torchbooks, USA 1964
- The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics, Peter J. Katzenstein (red.), Columbia University Press, New York 1996
- Czaputowicz Jacek, Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007
- Daddow Oliver, International Relations Theory, Sage Publications Ltd., Londyn 2009
- Encyclopedia of international relations and global politics, Martin Griffiths (red.), Routledge, USA 2005
- Gilpin Robert, Global Political Economy. Understanding the International Economic Order, Princeton University Press, USA 2001
- Gilpin Robert, War and Change in World Politics, Cambridge University Press, USA 1981
- Internationalization and Domestic Politics, Robert O. Keohane, Helen V. Milner (red.), Cambridge University Press, USA 1996
- Jackson Robert, Soerensen Georg, Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teoria i kierunki badawcze, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006
- Katzenstein Peter J., Cultural Norms and National Security. Police and Military in Postwar Japan, Cornell University Press, New York 1996

⁹¹ idem, Eclectic theorizing..., op. cit., s. 119. .

⁹² A. Wendt, Społeczna teoria..., op. cit., s. 45.

- Keohane Robert O., Nye Joseph, Power and Interdependence, Longman, USA 2001
- Kukułka Józef, Teoria stosunków międzynarodowych, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000
- Mingst Karen, Podstawy stosunków międzynarodowych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006
- Morgentau Hans J., In Defense of the National Interest. A Critical examination of American Foreign Policy, Alfred A. Knopf, New York 1951
- Morgentau Hans J., Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace, Alfred A. Knopf, New York 1985
- The Oxford Handbook of International Relations, Christian Reus-Smit, Duncan Snidel (red.), Oxford University Press, USA 2008
- Rethinking Japanese Security. Internal and External Dimensions, P. J. Katzenstein (red.), Routledge, USA 2008
- Teorie stosunków międzynarodowych, Książka i Wiedza, Warszawa 2006
- Transnational Relations and World Politics, R. Keohane, J. Nye (red.), Harvard University Press, USA 1972
- Walt Stephen M. , The Origin of Alliances, Cornell University Press, USA 1987
- Kenneth Waltz, Struktura teorii stosunków międzynarodowych, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010
- Wendt Alexander, Społeczna teoria stosunków międzynarodowych, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008
- Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa, Ryszard Zięba (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005

Artykuły:

- Constructivism (w:) Encyclopedia of international relations..., op.cit.
- Stephan Haggard, Sylvia Maxfield, The Political Economy of Financial Internationalization in the Developing World (w:) Internationalization and Domestic Politics...,op. cit.
- Ian Hurd, Constructivism (w:) The Oxford Handbook of International..., op. cit.
- Roland L. Jepperson, A. Wendt, P. J. Katzenstein, Norms, Identity and Culture in National Security (w:) The Culture of National

- Security in World Politics, op.cit.
- Peter J. Katzenstein, Conclusions (w:) The Culture of National Security..., op.cit.
- Peter J. Katzenstein, Rudra Sil, Eclectic Theorizing in the study and Practice of International Relations (w:) The Oxford Handbook of International..., op.cit.
- Peter J. Katzenstein, Introduction (w:) The Culture of National Security..., op.cit.
- P. J. Katzenstein, Rudra Sil, Rethinking Asian Security: a case for analytical eclectism (w:) Rethinking Japanese Security. Internal and external dimensions..., op.cit.
- Robert O. Keohane, Joseph Nye, Introduction (w:) Transnational Relations and World Politics..., op. cit.
- Christian Reus-Smit, Konstruktywizm (w:) Teorie stosunków międzynarodowych, op. cit.
- Stephen M. Walt, International Relations: One World, Many theories (w:) "Foreign Relations" nr 110, Spring 1998
- Kenneth Waltz, International Structure, National Force and the Balance of World Power (w:) International Politics and Foreign..., op. cit.

Natalia Mirska-Tomasz¹**Andrzej Mirski²**

ROLA NEUROMARKERÓW W DIAGNOZIE ADHD

THE ROLE OF NEUROMARKERS IN THE DIAGNOSIS OF ADHD

Summary. The article presents an overview of classic and modern research concerning the role of neuromarkers in the diagnosis of attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD) and biological correlates of this disorder associated with the dysfunction specific brain structures. ADHD is the most difficult area to diagnosing neurodevelopmental disorders due to the lack of permanent diagnostic criteria of this disorder and comorbidities, and also a large diversity of symptoms. Some of the criteria for this disorder such as age also have little diagnostic value and require a new discussion. In the circumstances of difficulties in diagnosis may help study of neuromarkers of ADHD, derived by analyzing the patterns of brain electrical activity in the EEG. Thus diagnosis may become easier, faster, and most importantly, more accurate.

Wprowadzenie

Nadpobudliwość psychoruchowa jest uwarunkowanym polietologicznie zaburzeniem neurorozwojowym, które obecnie jest jednym z szeroko badanych obszarów w psychologii klinicznej oraz neuropsychologii. Zaburzenie to definiowane jest w klasyfikacjach diagnostycznych chorób i zaburzeń psychicznych dwójako: w klasyfikacji DSM-V (*Diagnostic and Stafisfical Manual of Mental Disorders*) jako zespół nad-

¹ Katedra Neuropsychologii, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków, Polska

² Zakład Psychologii Zarządzania i Rozwoju Osobistego, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków, Polska

pobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (ADHD) oraz zespół hiperkinetyczny (F90) w ICD-10 (*International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*), która jest głównie europejskim systemem diagnozy nozologicznej. Częstość występowania zespołu nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi szacuje się od 1 do 20% dzieci (Wolańczyk i wsp., 2005). Tak duża rozpiętość danych wynika z niejednorodnego systemu diagnozowania i braku spójności kryteriów diagnostycznych. I tak przykładowo w Stanach Zjednoczonych stwierdza się ADHD u 7% dzieci, w Chinach u 2-13%, a w Polsce częstość występowania szacuje się na 6,6% (Kołakowski i wsp., 2007). Jak podaje Lipowska (2011), ta sytuacja może odzwierciedlać odmienne kulturowe wymagania dla mieszczącego się w normie zachowania, np. w Chinach kładzie się szczególny nacisk na to, aby nauczyć dzieci kontrolowania swojej emocjonalności, natomiast w USA bardziej stawia się na kreatywność i swobodne wyrażanie siebie.

ADHD jest zaburzeniem diagnozowanym najczęściej w wieku szkolnym, między 6. a 9. rokiem życia dziecka, jednak jak twierdzi większość klinicystów, niektóre objawy widoczne są już w okresie niemowlęstwa, dotyczy to zwłaszcza takich symptomów jak mniejsze zapotrzebowanie na sen, drażliwość i zwiększona wrażliwość na bodźce. Najczęściej jednak objawy te widoczne są w okresie rozpoczęcia nauki szkolnej, wówczas okazuje się, że dziecko nie jest w stanie sprostać takim wymaganiom jak siedzenie w ławce przez dłuższy czas, koncentracja na tym, co mówi nauczyciel czy wykonywanie zadań wymagających poznawczego wysiłku. Coraz częściej objawy ADHD rozpoznawane są także u osób dorosłych, u których w okresie dzieciństwa nie stwierdzono tego zaburzenia. Natomiast w grupie dzieci u których zdiagnozowano ADHD, u około 2/3 tych pacjentów objawy utrzymują się w okresie dorosłości (Szewczuk-Bogusławska, Flisiak-Antonijczuk 2013).

U pacjentów z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej z zaburzeniami koncentracji uwagi często występują istotne problemy w funkcjonowaniu społecznym. Skłonność do impulsywnych zachowań, stwarzanie niebezpiecznych sytuacji z powodu trudności z oszacowaniem ryzyka, nieumiejętność poczekania na swoją kolej bywają powodem odrzucenia ze strony rówieśników, a często i ze strony

osób dorosłych. Pewną rolę pełni tu niedostateczna świadomość społeczeństwa dotycząca problematyki ADHD i częste ujmowanie jego objawów jako przejaw nieposłuszeństwa lub tzw. złego wychowania. Postawy te są także skutkiem występowania w społeczeństwie mitów na temat tego zaburzenia, przykładem jednego z nich jest teza, że ADHD w ogóle nie istnieje i jest tylko wymysłem koncernów farmaceutycznych. Innym mitem jest pogląd, iż ADHD jest wynikiem bezstresowego wychowania, a winę za powstanie tego zaburzenia ponoszą rodzice – takiej zależności nie potwierdziły żadne badania naukowe. Brak dostatecznej wiedzy dotyczącej tego zaburzenia, funkcjonujące w społeczeństwie mity oraz brak jednolitych kryteriów diagnostycznych powodują, że zarówno wiele dzieci jak i dorosłych nie otrzymuje rzetelnej pomocy i narażeni są oni na rozwój choroby oraz związane z tym poważne koszty psychospołeczne. Dodatkowo często niedocenianym nawet wśród klinicystów jest fakt zwiększonego ryzyka różnych zaburzeń psychiatrycznych u osób cierpiących na ADHD, na przykład chłopcy znajdują się w grupie zwiększonego ryzyka osób zagrożonych depresją, zaburzeniami zachowania oraz zaburzeniami opozycyjno-buntowniczymi natomiast u dziewczynek odnotowano współwystępowanie zaburzeń lękowych oraz zwiększone ryzyko uzależnienia od substancji psychoaktywnych (Biederman i wsp. 1998).

Trudności diagnostyczne w ADHD

ADHD z pewnością należy do najtrudniejszego obszaru zaburzeń rozwojowych. Powodem tego stanu rzeczy jest niejednorodny sposób diagnozowania związany z brakiem stałych kryteriów. Jednoznaczne postawienie diagnozy wymaga współpracy wielu specjalistów, co jest konieczne szczególnie dlatego, żeby wykluczyć inne choroby mogące objawiać się nadpobudliwością. W tym celu niezbędne jest wykonanie badań pediatrycznych, okulistycznych i audiologicznych, zalecana jest więc tym samym diagnoza w zespołach interdyscyplinarnych.

Klasyczna diagnoza ADHD w Polsce opiera się zazwyczaj na pełnym badaniu psychologicznym, psychiatrycznym lub neurolo-

gicznym. W celach diagnostycznych w poradniach psychologicznych najczęściej przeprowadza się wywiad rozwojowy, ocenę deficytów i zaburzeń percepcji, badanie koncentracji uwagi i impulsywności oraz obserwację dziecka pod kątem wystąpienia triady objawów w zachowaniu: zaburzeń koncentracji uwagi, nadpobudliwości i impulsywności. Badania wzbogacane są także analizą profilu psychoedukacyjnego, w skład którego wchodzi testy inteligencji oraz analiza osiągnięć ucznia w zakresie podstawowych umiejętności, takich jak: czytanie, literowanie, liczenie, pisanie i mówienie. Niestety, wciąż rzadko w celu rzetelnej diagnozy wykorzystuje się badania neuroobrazowe, np. za pomocą Funkcjonalnego Rezonansu Magnetycznego (fMRI). Związane jest to z dużymi kosztami specjalistycznych badań, co powoduje, że często pacjenci w celu dokładniejszej diagnozy muszą wykonywać takie badania we własnym zakresie.

Trudności diagnostycznych dostarcza zwłaszcza diagnostyka różnicowa, gdyż objawy ADHD, takie jak zaburzenia koncentracji uwagi, nadpobudliwość i impulsywność występują też w innych jednostkach chorobowych, a zwłaszcza w chorobie afektywno dwubiegunowej, zaburzeniach lękowych, zaburzeniach depresyjnych oraz przy nadużywaniu substancji psychoaktywnych. Cechy zachowania przypisywane ADHD występują również w wielu chorobach somatycznych, jak np. w niedoczynności tarczycy, atopowym zapaleniu skóry (AZS) czy zaburzeniach układu krążenia. Dodatkowo cechy te towarzyszą także niejednokrotnie osobom zdrowym, co może mieć miejsce na przykład pod wpływem stresu czy zmęczenia. Ze względu na tak ogromną rozpiętość zaburzeń, z którymi należy dokonać diagnostyki różnicowej, powinna być ona dokonywana w interdyscyplinarnych zespołach diagnostycznych. Niestety, diagnoza różnicowa jest często pomijanym aspektem diagnozy zespołu nadpobudliwości psychoruchowej.

Niespójność kryteriów diagnostycznych w powszechnych klasyfikacjach psychiatrycznych nie jest jednak jedyną trudnością w diagnozie. Problemem bywa również słaba wiarygodność niektórych kryteriów, czego przykładem jest kryterium wieku. Zgodnie z obowiązującymi klasyfikacjami psychiatrycznymi objawy ADHD muszą pojawić się przed ukończeniem 7. roku życia. Jednak badania wyka-

zują, że u wielu pacjentów z tym zaburzeniem (dotyczy to szczególnie podtypu z przewagą zaburzeń uwagi) objawów nie obserwuje się przed 9. rokiem życia, a nawet w niektórych przypadkach do okresu adolescencji (Szewczuk-Bogusławska, Flisiak-Antonijczuk, 2013, McGough, McCracken, 2006) Wyniki niektórych badań poddają wręcz w wątpliwość zasadność stosowania kryterium wieku w ADHD. W przytaczanych przez Szewczuk-Bogusławską, Flisiak-Antonijczuk, (2013) badaniach Faraone i wsp. dokonano porównania czterech grup dorosłych pacjentów: tych, którzy spełniali wszystkie kryteria ADHD, pacjentów z ADHD, którzy nie spełnili kryterium wieku, osoby, u których stwierdzono 3 z 9 objawów nadpobudliwości i zaburzeń uwagi oraz osoby niespełniające kryteriów ADHD. W pierwszych dwóch grupach pacjentów uzyskano identyczne wyniki dotyczące współwystępujących zaburzeń, zaburzeń w funkcjonowaniu oraz występowaniu ADHD w rodzinie, natomiast w trzeciej grupie badanych zaburzenie miało łagodniejszy charakter niż w dwóch pierwszych. Przytoczone badanie sugeruje, iż wiek stanowi kryterium o najniższych przesłankach empirycznych i może być przyczyną trudności diagnostycznych.

Sytuację diagnostyczną znacząco komplikują także choroby współistniejące z ADHD, nie tylko zaciemniają one obraz diagnostyczny ale wpływają również na proponowane metody leczenia i skuteczność tych metod (Wiśniewska, Wendorff, 2008). W prospektywnych badaniach ADORE (*Attention Deficit/Hyperactivity Disorder Observational Research in Europe*) prowadzonych w 10 krajach europejskich w populacji 1478 pacjentów w wieku 6-18 lat wykazano, że 34% z nich cierpi na zaburzenia lękowe, 4% ma zaburzenia nastroju, 14% zaburzenia zachowania, aż u 49% występują zaburzenia opozycyjno-buntownicze (ODD), u 11% występują tiki, 40 % ma również specyficzne trudności w nauce pisania i czytania (Wiśniewska, Wendorff, 2008).

Biologiczne korelaty ADHD

Zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi jako zaburzenie neurorozwojowe charakteryzuje się wieloma różnicami morfometrycznymi w zakresie mózgu osób zdrowych i osób cierpiących na ADHD oraz jego funkcjonowaniu chemiczno-elektrycznym. Dzięki

coraz większej powszechności czynnościowych oraz strukturalnych badań neuroobrazowych w celu wyjaśnienia etiologii ADHD możemy zobaczyć nawet drobne różnice w funkcjonowaniu mózgu pomiędzy pacjentami z ADHD a zdrową populacją. W celu stwierdzenia mózgowego podłoża ADHD wykorzystuje się najczęściej takie badania strukturalne, jak: tomografia komputerowa (TK), rezonans magnetyczny (MR) oraz czynnościowe, do których należy m.in. pozytronowa tomografia emisyjna (PET), tomografia emisyjna pojedynczego fotonu (SPECT) czy też spektroskopia rezonansu magnetycznego (MRS).

Jednym z podstawowych elementów odróżniających mózg człowieka zdrowego względem mózgu osoby z ADHD są zmniejszone rozmiary wchodzącego w skład jądra podstawy, jądra ogoniastego i jego odwróconej asymetrii, gdzie u osób z ADHD ze względu na zmniejszenie jądra prawego zaczyna dominować lewe (Castellanos, Sharp i wsp. 2003). Zwrócić uwagę należy również na nieprawidłowości w zakresie połączeń między korą mózgu a jądrami podkorowymi, co stanowi przyczynę nieprawidłowej gospodarki noradrenaliny i dopaminy (Faraone, Perlis i wsp., 2005). Kolejną prawidłowością, na którą wskazują badania jest zaobserwowana u młodzieży z ADHD zmniejszona objętość ciała modelowatego, w szczególności płata oraz obszaru przedniego wraz z dziobem. Elementem różnicowym jest płeć badanych; u chłopców zaobserwowano zmniejszenie dzioba, a u dziewcząt zmniejszenie płata, brakuje jednak danych potwierdzających obecność tych różnic w okresie dorosłości (Hutchinson i wsp., 2008 za Lipowska 2011).

U dzieci ze stwierdzonym ADHD obserwuje się także mniejszą objętość prawego płata czołowego w porównaniu z grupą dzieci zdrowych, mniejszą asymetrię pomiędzy płatem czołowym prawym i lewym, a nawet zmniejszenie objętości obu płatów czołowych (Dąbkowska, 2010). Niektórzy badacze wskazują także na opóźnione dojrzewanie kory mózgowej, zwłaszcza w obszarze przedczołowym (Shaw i wsp., 2007). Poza płatami czołowymi oraz okolicą przedczołową zaobserwowano także specyficzne wzorce działania mózdzku. Mózdzek poza rolą w koordynacji ruchów i utrzymaniu równowagi ciała związany jest także z kontrolowaniem emocji, pełni także rolę w procesie uczenia się, pamięci czy planowaniu ruchów. U dzieci

ze zdiagnozowanym ADHD odnotowano zmniejszenie rozmiaru tej struktury, nie dotyczyło to jednak znajdującego się pomiędzy półkulami mózdzku obszaru zwanego robakiem (*fac. vermis cerebelli*). Jak podaje Dąbkowska (2010), dysfunkcje mózdzku mogą stanowić podstawę zaburzonego planowania i organizowania działania, co może być wynikiem osłabienia połączeń z korą przedczołową. Niektóre badania wskazują także na rolę płatów skroniowych, których dysfunkcje także mogą brać udział w patomechanizmie ADHD. Obserwowano przede wszystkim mniejszą objętość płatów skroniowych, która wiązała się z nasileniem objawów ADHD (Carmona i wsp. 2005). Zaobserwowano także znaczne powiększenie przedniej części hipokampa oraz redukcje podstawno-bocznej części ciała migdałowatego, co może być związane z nasiloną reaktywnością emocjonalną i zaburzeniem w odbiorze bodźców.

W badaniach dotyczących mózgowych patomechanizmów ADHD nie udało się uzyskać wyników jednoznacznych oraz określić konkretnego wzorca zaburzenia, przyczyną tego stanu rzeczy jest prawdopodobnie duże zróżnicowanie objawów. Wciąż trwają prace mające na celu precyzyjne określenie strukturalnych korelatów ADHD, co nie tylko przyczyni się do wyjaśnienia etiologii zaburzenia ale może również wspomóc ujednolicić proces diagnostyczny.

Neuromarkery ADHD

W ostatnich kilku latach, zwłaszcza w obrębie neuropsychologii klinicznej stanowiącej jedną z najważniejszych gałęzi neuronauk, można zaobserwować przejście od klasycznej diagnozy dokonywanej zwykle za pomocą testów typu papier-ołówek do nowoczesnej diagnozy, a więc poszukiwania biologicznych markerów określonych chorób i zaburzeń psychicznych. Przejście to możliwe jest dzięki znacznemu postępowi technologii badawczej w ostatnich latach, w szczególności rozwinięcia takich technik jak QEEG (Quantitative Electroencephalography – ilościowa elektroencefalografia) i ERPs (Event-related potential – potencjały związane ze zdarzeniem), za pomocą których diagnoza staje się łatwiejsza, szybsza i bardziej precyzyjna. Choć elektryczną aktywność mózgu zaczęto rejestrować już w latach

30. XX wieku, to obecnie metoda ta przeżywa swój renesans, co związane jest z opracowaniem nowych metod analizy zapisu aktywności elektrycznej mózgu i rozwoju badań dotyczących związków zapisu EEG z różnymi deficytami neuropsychologicznymi. Dzięki współczesnym metodom opracowania sygnału można dokonywać różnorodnych jego przekształceń, usuwać z zapisu sygnały nie pochodzące z mózgu, które zakłócają badanie (artefakty), określić dokładną lokalizację zakłócenia oraz wskazać, w jaki sposób prezentacja danego bodźca pacjentowi zmienia reakcję jego mózgu z dokładnością w milisekundach. Obecnie za pomocą elektroencefalogramu można też rejestrować sygnał nawet z 256 elektrod jednocześnie, co doskonale odzwierciedla zmiany w sygnale w zależności od miejsca dokonywanego pomiaru. Dużą zaletą takich form diagnostycznych jest zdecydowanie niższy koszt sprzętu wykorzystywanego do diagnozy, w szczególności w porównaniu do innych metod neuroobrazowania. W związku z tym możemy spotkać się z popularyzacją tych technik na świecie oraz coraz łatwiejszą dostępnością źródeł badawczych które przedstawiają ich skuteczność (Kropotov i Mueller, 2009).

Zgodnie z definicją zaproponowaną przez Schmidt i wsp. (2011) biomarker można określić jako cechę, która może zostać obiektywnie zmierzona i stanowi wskaźnik normalnego lub patologicznego procesu biologicznego lub też może być obiektywną odpowiedzią na interwencję terapeutyczną. Jest to cecha w dużej mierze dziedziczna (endofenotyp) występująca częściej u zdrowych krewnych osób chorych niż w populacji ogólnej. Takim endofenotypem mogą być zaburzenia neurofizjologiczne, endokrynologiczne, biochemiczne, neuropsychologiczne – zaburzenia funkcji poznawczych. Wyniki badań wykorzystujących endofenotyp wskazują, że składające się na niego nieprawidłowości są niezależne od epizodu chorobowego, stwierdzane są już we wczesnym stadium rozwoju choroby oraz utrzymują się okresie remisji. Już w roku 1970 Satterfield przeprowadził serie badań dzieci z ADHD za pomocą EEG, zauważając znaczne nieprawidłowości obejmujące nadmierną aktywność wolnofalową oraz pojawiające się w zapisie piki padaczkopodobne. Ponadto te dzieci, u których przeważała wolnofalowa aktywność lepiej reagowały na podawane im leki stymulujące (Satterfield i wsp.,

1971). Jak przedstawia Loo i Makeing (2012), współczesne badania dotyczące wzorców EEG w ADHD pokazują, że wiele z tych dzieci manifestuje dość zgodne różnice w zapisie elektrycznej aktywności mózgu w porównaniu z grupą dzieci zdrowych. Dotyczy to szczególnie znacznie podwyższonych fal theta (4-7hz) w okolicach przednio-centralnych, co obserwuje się u tych dzieci w warunkach spoczynku. Co więcej, wzorec ten występuje nie tylko u dzieci ale również u osób w okresie adolescencji oraz dorosłych z ADHD w porównaniu do osób zdrowych. Także Chabot i Serfontein (1996) informowali o różnicach w zapisie EEG w porównaniu z bazą danych normatywnych u 407 dzieci z ADHD. Wykazywały one wzrost bezwzględnego i względnego theta, głównie w czołowych obszarach i w czołowej linii środkowej.

Ważną klinicznie próbę wprowadzenia endofenotypów jako neuromarkerów ADHD dokonali Xavier Castellanos i Rosemary Tannock w 2002 r. Zaproponowali oni trzy endofenotypy, które odpowiadają za wystąpienie ADHD:

- swoista nieprawidłowość w zespole obwodów związanych ze zdarzeniem, która prowadzi do skróconych gradientów opóźnienia,
- deficyty czasowego przetwarzania, które powodują zmienność wewnątrzosobniczą,
- deficyty pamięci roboczej (Castellanos i Tannock 2002 za Pąchalską i wsp. 2014).

W diagnostyce szczególnie przydatna jest analiza współczynników proporcji pomiędzy różnymi pasmami częstotliwości, służy ona do oceny zmian w zapisie EEG, które występują w wyniku procesu normalnego rozwoju oraz jako miara pobudzenia korowego (Pąchalśka i wsp., 2014). Zwiększony współczynnik theta/beta skorelowany jest z krótszym oraz szybszym czasem reakcji. Ponieważ osoby z ADHD w testach popełniają najwięcej błędów o typie błędów pominięcia, współczynnik ten może odzwierciedlać zwiększoną impulsywność i przewagę szybszego przetwarzania informacji kosztem ich dokładności, co ma miejsce właśnie w tym zaburzeniu. Współczynnik theta/beta może być miarą, za pomocą której można odróżniać zdrowe dzieci od tych z ADHD, ADD (zaburzenia koncentracji uwagi) i zabu-

zrzeniami uczenia się (Lubar, 1991).

Johnston i wsp. (2005) zaproponowali wzorce fenotypów EEG jako neuromarkerów ADHD, dzieląc je na opisane poniżej podstawowe kategorie (za Arns i wsp. 2008):

- Zwolnienie w obszarze czołowym (*Frontal Slow*). Ten fenotyp EEG związany jest z dysfunkcją płatów czołowych, w którym występuje widoczny już w oględzinach surowego EEG nadmiar częstotliwości theta (4-8hz). Fenotyp ten często nazywany jest również „Czołowa Theta”.
- Niska szczytowa częstotliwość fal Alfa (*Low Alpha Peak Frequency, Low APF*). Konieczne jest przy tym interpretowanie pików Alfę w zależności od wieku. Częstotliwość mniejszą niż 9 Hz uznano za powolną. Dla wieku poniżej dziewięciu lat należy dane interpretować ostrożnie i przyjąć APF mniejszą niż 8,5 Hz. Miejsce badania i obserwacji tych częstotliwości był punkt PZ.
- Przednie wrzeciona beta (*Frontal Beta Spindles*): z rejestrowanych punktów przednich podczas badania muszą wystąpić co najmniej 1-2 wrzeciona beta przekraczające amplitudę 20 mV i posiadające częstotliwość środkową wyższą niż 14 Hz.
- Niskonapięciowe EEG, ogólnie niskie wartości (*Low Voltage EEG-Generally Low Magnitudes*): ten fenotyp wyróżniamy w momencie obserwacji znacznego spadku mocy w zakresie większości częstotliwości (delta, teta, alfa, beta) zgodnie z indywidualnymi cechami pacjenta, jak na przykład wiek.
- Przednia Alfa (*Frontal Alfa*): charakteryzuje się wyraźnym zwiększeniem zawartości Alfa (8-12 Hz) oraz mniejszą dla dzieci w obszarach czołowych. Biorąc pod uwagę indywidualne częstotliwości alfa rozróżniamy przednią alfa (*Frontal Alpha*) od zwolnienia przedniego (*Frontal Slow*).
- Trwała alfa przy oczach otwartych (*Presistent Alpha*): ten fenotyp został sklasyfikowany w sytuacji gdy występuje mniejszy niż 50% spadek mocy alfa podczas oczu otwartych w stosunku do odczytu z oczu zamkniętych w punkcie diagnostycznym Pz.
- Skroniowa Alfa (*Temporal Alpha*): wyraźna obecność fal Alfa w jednym z miejsc pomiarowych (T3,T4,T5,T6) zaobserwowana w surowym zapisie EEG. Obecność tej częstotliwości w tych

punktach nie jest zależna od Alfy rozmieszczonej w obszarze potylicznym lub ciemieniowym.

Podsumowanie

W artykule zaprezentowano trudności, które związane są z klasyczną diagnozą zespołu nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (ADHD) oraz możliwości nowoczesnej, bardziej obiektywnej i stosunkowo taniej metody diagnostycznej. Swoiste odrodzenie, jakie przeżywają obecnie metody elektroencefalografii, wzbogacone o nowe, znacznie ulepszone technicznie metody analizy sygnału umożliwiły odkrycie związków, jakie zachodzą między zadaniami umysłowymi, zaburzeniami psychicznymi, funkcjonowaniem procesów poznawczych a częstotliwością elektryczną mózgu. Dzięki tym badaniom wiemy obecnie, jakie cechy rejestrowanego sygnału odzwierciedlają: wymyślenie nowego rozwiązania, rozpoznanie obiektu w przestrzeni, rozwiązywanie zadań matematycznych, a nawet określanie zamiarów innych osób. Wiele z tych komponentów sygnału uformowało określony wzorzec, który możemy przyjąć jako neuromarker danego zaburzenia. Taka identyfikacja wzorca danego zaburzenia, która prowadzona jest za pomocą nieinwazyjnych i bezpiecznych dla jednostki metod może znacząco wspomóc i ułatwić proces diagnostyczny oraz stanowić podstawę do formułowania ścisłych wytycznych do terapii, co warunkowałoby jej skuteczność. Umożliwia również badanie neuronalnej odpowiedzi na podanie określonego środka farmakologicznego. Ponieważ ADHD jest zespołem uwarunkowanym wieloczynnikowo, konieczne jest prowadzenie dalszych badań nie tylko nad neuromarkerami ale także nad markerami somatycznymi. Jednym z niedawno odkrytych kandydatów do stania się somatycznym markerem ADHD jest wolniejsze tętno (zaobserwowano to jedynie w grupie osób, gdzie ADHD zostało wykryte w dzieciństwie). Należy nadmienić, iż taka cecha nie jest charakterystyczna dla żadnego innego psychicznego zaburzenia.

Piśmiennictwo

1. Arns M., Gunkelman J., Breteler M., Spronk D. (2008) EEG phenotypes predict treatment outcome to stimulants in children with ADHD. *Journal of Integrative Neuroscience*, Vol. 7, No. 3: 421-438. Imperial College Press.
2. Biederman J., Mick E., Faraone S. (1998). Normalized functioning in youths with persistent ADHD. *J. pediatr.* 133:544-551.
3. Carmona S., Vilarroya O., Bielsa A. (2005): Global and regional grey matter reductions in ADHD: a voxel-based morphometric study. *Neurosci. Lett.*; 389: 88-93.
4. Castellanos, F.X., Sharp, W.S., Gottesman R.F., Greenstein, D.K., Giedd., J.N., Rapoport, J.L. (2003). Anatomic brain abnormalities in monozygotic twins discordant for attention deficit hyperactivity disorder. *The American Journal of Psychiatry*, 160(9):1693-1696.
5. Chabot R., Serfontein G. (1996). Quantitative electroencephalographic profiles of children with attention deficit disorder. *Biological Psychiatry*, 40: 951-963.
6. Dąbkowska M. (2010). Czego dowiedzieliśmy się o ADHD dzięki strukturalnym badaniom neuroobrazowym? *Psychiatria i psychologia kliniczna* 10 (3): 200-204.
7. Faraone S.V., Perlis, R.F., Doyle, A.E., Smoller J.W., Goralnick, J.J. (2005). Molecular genetic of Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Biological Psychiatry*, 57:1313-1323.
8. Kołakowski A., Wolańczyk T., Pisula A., Skotnicka M., Bryńska A. (2007). ADHD-zespół nadpobudliwości psychoruchowej. Przewodnik dla rodziców i wychowawców. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
9. Kropotov, J.D., Muller A. (2009). What can event related potential contribute to neuropsychology. *Acta Neuropsychologica*, 7 (3):169-181.
10. Lipowska M. (2011). Dysleksja i ADHD współwystępujące zaburzenia rozwoju. Neuropsychologiczna analiza deficytów pamięci. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
11. Loo S.K., Makeig S. (2012) Clinical utility of EEG in Attention Deficit/

- Hyperactivity Disorder: a research update. *Neurotherapeutics* 9,3: 569-587.
12. Lubar J.F. (1991). Discourse on the development of EEG diagnostics and biofeedback for attention-deficit/hyperactivity disorders. *Biofeedback Self Regul.* 16: 201–225.
13. McGough JJ, McCracken JT. (2006). Adult attention deficit hyperactivity disorder: Moving beyond DSM-IV. *Am. J. Psychiatry* 163: 1673–1675.
14. Pąchalska M., Kaczmarek B., Juri D. Kropotov (2014). *Neuropsychologia kliniczna. Od teorii do praktyki* Warszawa: PWN.
15. Schmidt HD, Shelton RC, Duman RS. (2011). Functional biomarkers of depression: diagnosis, treatment, and pathophysiology. *Neuropsychopharmacology* ;36:2375-2394.
16. Shaw P., Gornick M., Lerch J. (2007): Polymorphisms of the dopamine D4 receptor, clinical outcome, and cortical structure in attention deficit hyperactivity disorder. *Arch. Gen. Psychiatry*; 64: 921-931.
17. Szewczuk-Bogusławska M., Flisiak-Antonijczuk H. (2013). Czy zmiana kryteriów diagnostycznych ułatwi rozpoznanie ADHD u dorosłych? *Psychiatria polska* tom XLVII,2: 293-302.
18. Wiśniewska B., Wendorff J. (2008) Stan diagnozowania zaburzeń neurorozwojowych współwystępujących z ADHD wśród dzieci i młodzieży-na podstawie badań własnych. *Neurologia dziecięca*, tom: 17:23-29.
19. Wolańczyk T., Kołakowski A., Pisula A. (2005). *Zespół nadpobudliwości psychoruchowej (ADHD, zespół hiperkinetyczny)*. Centrum CTB, Warszawa.

INFORMACJE DLA AUTORÓW

I. ZASADY OGÓLNE

- 1) Artykuł lub recenzję należy przesać mailem odpowiedniemu REDAKTOROWI TOMU w celu poddania go recenzji i zaakceptowania do publikacji w redagowanym przezeń tomie.
- 2) Tekst do publikacji należy przygotować i przysłać z minimum 3-miesięcznym wyprzedzeniem przed datą publikacji danego numeru „Periodyku”.
- 3) Proponowany do druku tekst należy przesać w dwóch formatach zapisu: WORD oraz PDF, celem sprawdzenia jego poprawności w trakcie korekty.
- 4) Artykuły w języku polskim lub innym nie-angielskim (np. po włosku) powinny zawierać pod tytułem:
 - przekład tego tytułu na język angielski,
 - streszczenie tekstu w języku angielskim.
 - Artykuły nie zawierające tytułu i streszczenia po angielsku nie będą brane pod uwagę.
- 5) Artykuły w języku angielskim powinny zawierać pod tytułem:
 - przekład tego tytułu na język polski,
 - streszczenie tekstu w języku polskim.
- 6) Artykuły w języku obcym (innym niż angielski), np. włoskim czy francuskim, powinny zawierać pod tytułem:
 - przekłady tego tytułu na język polski i angielski,
 - streszczenia tekstu w języku polskim i angielskim.
- 7) W „Periodyku” mogą być publikowane wyłącznie artykuły w języku polskim lub językach obcych, będących głównymi językami obiegu tekstów naukowych, takich jak: angielski, francuski, niemiecki i włoski.
 - Teksty w językach innych niż wymienione, czyli w językach naukowo „nie-obiegowych”, nie będą brane pod uwagę.

- Języków innych niż wymienione, np. greki, łaciny, hebrajskiego, hieroglifów egipskich itp. można używać w pełnym zakresie w cytatach i przykładach.

II. ZASADY PRZYGOTOWYWANIA TEKSTU

- 1) Tekst nie powinien być dłuższy niż 30 stron znormalizowanego maszynopisu (około 20-40 tys. znaków pisarskich i spacji).
- 2) Imię i nazwisko autora należy umieścić w lewym górnym rogu strony nad tytułem.
- 3) Na końcu tekstu, pod bibliografią, po lewej stronie, należy umieścić w tzw. „stopce autorskiej” ponownie imię i nazwisko autora, a ponadto: swój tytuł i stopień naukowy, afiliację (uczelnia, wydział, instytut, katedrę lub zakład), oraz adres e-mail do kontaktu.
 - „Stopka autorska” pod tekstem nie będzie publikowana i stanowi wyłącznie informację dla redakcji.
- 4) Pod tytułem tekstu należy umieścić wskazane przekłady tytułu i streszczenia tekstu.
 - Tytuły i śródtytuły tekstu powinny być zaznaczone pogrubioną czcionką.
- 5) Tekst artykułu należy oddzielić podwójnym odstępem akapitowym od jego streszczeń.
- 6) Przypisy w tekście można stosować w dwojaki sposób:
 - jako tzw. przypisy klasyczne, niemieckie (zewnętrzne), u dołu strony,
 - lub jako tzw. przypisy nowsze, angielskie (wewnętrzne), w samym tekście, czyli odsyłające do określonej pozycji wskazanej w bibliografii, przykładowo:

(Chomsky 1957: 35)

- Przypisy angielskie (wewnętrzne) przyjęto się stosować głównie w pracach lingwistycznych.

- 7) Przypisy klasyczne, u dołu strony, winny być redagowane następująco:

¹Ch. H. Kahn, *The Verb ,Be' in Ancient Greek*, Reidel Publishing Company, Dordrecht – Boston 1981, s. 105-134.

²Ch. H. Kahn, *Some philosophical uses of ,to be' in Plato*, „Phronesis”, t. 26, 1981, s. 105.

³Ch. H. Kahn, *On the theory of the verb ,to be' (w:) Logic and Ontology*, red. M. K. Munitz, New York University Press, New York 1973, s. 1-20.

⁴*Op. cit.*, s. 12.

⁵*Ibidem*, s. 18.

- 8) Bibliografia do tekstu o przypisach klasycznych (podawanych u dołu strony) powinna być zredagowana w porządku alfabetycznym w następujący sposób:

BIBLIOGRAFIA

Chomsky N., *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague 1957.

Kahn Ch. H., *The Verb ,Be' in Ancient Greek*, Reidel Publishing Company, Dordrecht – Boston 1981.

- 9) Bibliografia do tekstu o przypisach angielskich (wewnętrznych) powinna być zredagowana w porządku alfabetycznym z datą wydania podaną po nazwisku autora:

BIBLIOGRAFIA

Chomsky N. 1957, *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague.

Kahn Ch. H. 1981, *The Verb ,Be' in Ancient Greek*, Reidel Publishing Company, Dordrecht – Boston.

- W bibliografiach (obu typów) nie należy podawać jako źródeł adresów stron internetowych, gdyż teksty zawieszone w internecie i posiadające jedynie formę elektroniczną nie stanowią publikacji w znaczeniu naukowym.

10) Tekst artykułu powinien być złożony czcionką Times New Roman 12 pkt.:

- odstępy między wierszami 1,5
- marginesy strony 2,5 cm
- podpisy rysunków i zdjęć czcionką 10 pkt.

Rys. 1 Styl podpisu nad rysunkiem



Źródło: Autor (rok, s. xxx)

- czcionka w tabelach 10 pkt.
- cytaty pismem prostym podane w cudzysłowach,
- formy wyrazów i wyrazy obcojęzyczne (nieodmienne w języku danego artykułu) należy podawać kursywą,
- znaczenia wyrazów podajemy w tzw. „łapkach semantycznych”, o główkach odwróconych: ‘znaczenie’.

Zgłoszenie artykułu do druku jest jednoznaczne z przekazaniem Redakcji prawa do jego własności. Oznacza to, że bez pisemnej zgody wydawcy nie można danego artykułu publikować ani w całości, ani w części w innych czasopismach oraz innych wydawnictwach lub mediach cyfrowych.

INFORMATION FOR AUTHORS

I. GENERAL PRINCIPLES

- 1) The article or the book review shall be sent by e-mail to the proper VOLUME EDITOR for review and acceptance so as to be published in prepared volume.
- 2) The article proposed to the publication shall be prepared and sent with the minimum three months of advance before the publication term of the „PU Scientific Journal”.
- 3) The proposed article shall be sent in the two format files: WORD and PDF for better correction.
- 4) Under the main title the articles written in Polish or another non-English language (for example Italian) should contain:
 - English translation of the title;
 - English summary of the article.
 - All the articles which do not contain the title and summary in English will not be taken into consideration.
- 5) Under the main title the articles written in English should contain:
 - the same title translated into Polish;
 - the summary written in Polish.
- 6) Under the main title the articles written in a foreign language (another than English), for example in French or Italian, should contain:
 - the same title translated into Polish and English;
 - Polish and English summaries.
- 7) In the „PU Scientific Journal” can be published only the articles written in Polish or in foreign languages being the main languages of scientific currency, like: English, French, German and Italian.
 - The articles written in other languages, being scientifically non-current, won't be taken into consideration.

- One can fully use other than above-mentioned languages, like Greek, Latin, Hebrew or hieroglyphic Egyptian, but only in quotations and examples.

II. THE PRINCIPLES CONCERNING TEXT COMPOSITION

- 1) The article cannot be longer than 30 pages of standard A4 format (about 20-40 thousand of signs and spaces).
- 2) The full name of author shall be placed in the top left corner of first side above the title.
- 3) At the end of article below the bibliography, in the left corner of the last side, in the so-called „author’s footer”, shall be put the full name of author and moreover: his scientific title and degree, name of university, name of faculty, name of institute and department, and his e-mail address to contact.
 - The „author’s footer” will not be published, as being only the ordinal information for publisher.
- 4) Under the title of an article the above-mentioned translations of the title and summaries should be placed.
 - The titles and subtitles should be placed in bold fonts of letters.
- 5) The text of the article one should separate with the double paragraph space from its summaries.
- 6) The footnotes can be used in two particular manners:
 - so-called footnotes of German type, it means classical (outside text), at the bottom;
 - or so-called footnotes of English type, it means modern (inside text), i.e. sending to the specified item pointed in bibliography, for example:

(Chomsky 1957: 35)

- The footnotes of English type (inside text) are commonly used above all in the linguistic articles and book reviews.

- 7) The classical footnotes, at the bottom of pages, should be edited as follows:

¹Ch. H. Kahn, *The Verb ,Be' in Ancient Greek*, Reidel Publishing Company, Dordrecht – Boston 1981, p. 105-134.

²Ch. H. Kahn, *Some philosophical uses of ,to be' in Plato*, „Phronesis”, vol. 26, 1981, p. 105.

³Ch. H. Kahn, *On the theory of the verb ,to be' (in:) Logic and Ontology*, ed. M. K. Munitz, New York University Press, New York 1973, p. 1-20.

⁴*Op. cit.*, s. 12.

⁵*Ibidem*, s. 18.

- 8) The bibliography to the article with the classical (put outside text) footnotes should be edited in the alphabetical order as follows:

BIBLIOGRAPHY

Chomsky N., *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague 1957.

Kahn Ch. H., *The Verb ,Be' in Ancient Greek*, Reidel Publishing Company, Dordrecht – Boston 1981.

- 9) The bibliography to the article with the modern (put inside text) footnotes should be edited in the alphabetical order, but with the publishing year given directly after the author's name, as follows:

BIBLIOGRAPHY

Chomsky N. 1957, *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague.

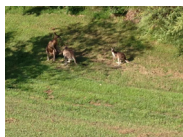
Kahn Ch. H. 1981, *The Verb ,Be' in Ancient Greek*, Reidel Publishing Company, Dordrecht – Boston.

- In bibliographies (both of kinds) should not be given website addresses as the scientific sources, because the texts published on Internet and having only their electronic form cannot be treated as publications in the scientific sense.

- 10) The text of article shall be edited with the Times New Roman font style using the font size of 12 points:

- paragraph spaces 1,5;
- side margins 2,5 cm;
- captions near drawings and photos with the font size of 10 points, as follows:

Illustration 1. The style of caption above the photo



Source: Author (year, p. xxx)

- the table font size of 10 points;
- quotations with the straightline fonts given in the double quotation-marks;
- word forms and foreign words (unflexible in the language of article) shall be put with the Italics font style;
- meanings of words shall be given in so-called „semantic commas” (i.e. inverted single commas): ‘meaning’.

Notification of the manuscript is equivalent to the transfer of the Editors rights to his property. This means that without the written permission of the publisher can not publish the article or in whole, or in part in other journals and other publications or digital media.

INFORMACJA SZCZEGÓŁOWA DLA AUTORÓW Z OBSZARU NAUK O ZDROWIU

(dotycząca zasad przygotowywania artykułów naukowych
do publikacji w „Periodyku Naukowym Akademii Polonijnej”)

I. Układ pracy

1. *Układ pracy oryginalnej*

1.1. Układ pracy oryginalnej, to znaczy przedstawiającej wyniki oryginalnych badań przeprowadzonych w dziedzinie nauk o zdrowiu, w tym pielęgniarstwa, powinien zawierać następujące jasno wyodrębnione części:

- Wprowadzenie / Wstęp,
- Materiał i metody,
- Wyniki badań,
- Omówienie wyników / Dyskusja,
- Wnioski / Podsumowanie,
- Bibliografia.

1.2. Część „Materiał i metody” powinna szczegółowo wskazywać i objaśniać wszystkie zastosowane metody badawcze, które są uwzględnione w wynikach. Dokładność opisu powinna umożliwiać ewentualne odtworzenie doświadczeń, przede wszystkim w zakresie sposobu rekrutacji badanych, ocenianych parametrów, metod ich pomiaru oraz instrumentów badawczych. Szczególnie precyzyjnie należy opisywać metody, które autor pracy wprowadził po raz pierwszy. Należy podać nazwy metod statystycznych i oprogramowania zastosowanych do opracowania wyników.

1.3. Wyniki badań laboratoryjnych oraz odpowiednie normy i odchylenia standardowe powinny być wyrażone w jednostkach przyjętych przez Międzynarodowy Układ Jednostek Miar SI.

1.4. Objętość pracy oryginalnej – łącznie ze streszczeniami i bibliografią – nie powinna przekraczać 15 stron znormalizowanego arkusza składu.

2. *Układ pracy poglądowej (syntetycznej)*

- 2.1. Prace poglądowe, przedstawiające w sposób syntetyczny wcześniejszy stan badań w obszarze nauk o zdrowiu, powinny dotyczyć rzeczywiście ważnych, istotnych i mających doniosłe znaczenie praktyczne, odkryć w dziedzinach z zakresu pielęgniarstwa oraz szeroko pojętej medycyny.
- 2.2. W pracach poglądowych zalecany jest podział na rozdziały.
- 2.3. Objętość pracy poglądowej – łącznie ze streszczeniami i bibliografią – nie powinna przekraczać 20 stron znormalizowanego arkusza skład.
3. *Układ pracy kazuistycznej*
 - 3.1. Układ pracy kazuistycznej opisującej jeden lub więcej interesujących badawczo rzadkich przypadków lub stanów klinicznych powinien mieć następujący układ:
 - Streszczenie,
 - Wprowadzenie,
 - Opis przypadku,
 - Dyskusja / Wnioski.
 - 3.2. Objętość prac kazuistycznej – łącznie ze streszczeniami i bibliografią – nie powinna przekraczać 5 stron znormalizowanego arkusza skład.

II. Ważne informacje w artykułach

1. Skróty należy zawsze objaśniać przy pierwszym wystąpieniu terminu skracanego w tekście (dotyczy to również streszczenia). Poza wyjątkowymi sytuacjami nie należy używać skrótów w tytule pracy. Należy używać tylko standardowych skrótów i symboli.
2. W przypadku wsparcia finansowego pracy należy wskazać jego źródło.
3. Wszystkie prace doświadczalne odnoszące się do ludzi lub zwierząt muszą być:
 - a) przeprowadzone zgodnie z zasadami zawartymi w Deklaracji Helsińskiej, oraz w Interdisciplinary Principles and Guidelines for the Use of Animals in Research, Testing and Education, wydanych przez New York Academy of Sciences' Adhoc Committee on Animal Research,
 - b) oraz zaakceptowane przez odpowiednią lokalną Komisję Etyczną.
 - Informacje o zgodzie Komisji Etycznej należy zaznaczyć w tekście

pracy.

- W przypadku pracy oryginalnej dotyczącej ludzi autorzy są zobowiązani do uzyskania od badanych osób świadomej zgody na udział w badaniu. Informację o uzyskaniu zgody tych osób należy umieścić w tekście pracy.

III. Zasady cytowania i bibliografia

1. *Zasady cytowania*

- 1.1. Cytowanie prac należy ograniczyć tylko do pozycji najnowszych i łączących się bezpośrednio z przedstawionym tekstem.
- 1.2. Kolejny numer cytowanej pozycji należy podać w tekście artykułu w nawiasie kwadratowym [] cyframi arabskimi. W przypadku ważnych dla przeprowadzonych badań cytowań można wyjątkowo powołać się na nazwisko pierwszego autora (bez imienia), a w nawiasie podać odpowiedni numer z listy cytowanych prac zawartych w bibliografii, np. według Jochema i wsp. [8].
- 1.3. Liczba cytowanych prac w przypadku prac poglądowych (syntetyczno-opisowych) nie powinna przekraczać 40, w pracach oryginalnych 30, a w pracach kazuistycznych i pozostałych krótkich doniesieniach badawczych – 10 pozycji.
- 1.4. Nie należy używać określeń typu: „w druku”, „w przygotowaniu”, „informacja ustna” — tylko w najbardziej uzasadnionych wypadkach można je zastosować w odpowiednim miejscu w tekście pracy.

2. *Bibliografia*

- 2.1. Bibliografia powinna być podana po tekście artykułu i może być ułożona w przyjętym tradycyjnie w obszarze nauk medycznych tzw. systemie Vancouver.
- 2.2. Bibliografia powinna być ułożona zgodnie z kolejnością cytowania prac w tekście artykułu (nie w porządku alfabetycznym), tabelach, rycinach (w przypadku pozycji cytowanych tylko w tabelach i rycinach obowiązuje kolejność zgodna z pierwszym odnośnikiem do tabeli lub ryciny w tekście).
- 2.3. W opisach bibliograficznych artykułów z czasopism należy podać: nazwisko autora wraz z inicjałem imienia (przy większej niż

4 liczbie autorów podaje się tylko pierwszych trzech i adnotację „et al” w pracach w języku angielskim oraz „i wsp.” w pracach w języku polskim), tytuł pracy (w oryginalnym języku publikacji), skrót tytułu czasopisma (skrót tytułów czasopism powinny być zgodne z Index Medicus), rok wydania, numer tomu (rocznika) oraz numery stron, na których zaczyna i kończy się artykuł, np.:

1. Jochem J. Involvement of proopiomenalocortin-derived peptides in endogenous central histamine-induced reversal of critical haemorrhagic hypotension in rats. J Physiol Pharmacol 2004; 55: 57-71.

2.4. W opisach bibliograficznych cytowanych książek należy podać: nazwiska autorów i pierwsze litery imion, tytuł książki, nazwę i siedzibę wydawnictwa, oraz rok wydania np.:

2. Kaiser H. Praktyczna kortyzonoterapia. Warszawa: PZWL; 1991.

2.5. W przypadku cytowania rozdziału pochodzącego z książki należy podać: nazwisko / nazwiska i pierwsze litery imion autora / autorów tego rozdziału, tytuł rozdziału cytowanej książki, nazwisko i imię autora (redaktora) książki, tytuł książki, siedzibę i nazwę wydawnictwa, rok wydania, numer pierwszej i ostatniej strony cytowanego rozdziału np.:

3. Timby BK. Fundamental Skills and Concepts in Patient Care. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins; 2003; 12-21.

2.6. W przypadku korzystania z materiału elektronicznego (e-czasopism) wolno cytować artykuły naukowe publikowane jedynie w recenzowanych czasopismach internetowych i w takim wypadku należy podać w ich opisie: nazwiska autorów i pierwsze litery imion, tytuł artykułu, pełny adres strony internetowej, oraz datę dostępu do wersji internetowej np.:

4. Drayer DE, Koffner D. Factors in the emergence of infectious diseases. Emerg Infect Dis 1995; Jan-Mar, 1(1).

URL: <http://www.cdc.gov/ncidod/EID/eid.htm>[wydruk u autora]

Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej

Polonia University Scientific Journal

Czasopismo dostępne w wersji elektronicznej
na stronie www.ap.edu.pl



© Copyright by Wydawnictwo „Educator”
Częstochowa 2016, wydanie I

Wydawnictwo Akademii Polonijnej w Częstochowie „Educator”

ul. Pułaskiego 4/6, PL 42-200 Częstochowa

Tel. +48 (34) 368-42-15; fax +48 (34) 324-96-62

E-mail: wydawnictwo@ap.edu.pl

www.ap.edu.pl/wydawnictwo